

A SVÁBTÜKÖR

AZ ERDÉLYI SZÁSZOKNÁL.

Az erdélyi történelem terén tett tudományos kutatások az irodalmi közlemények megegyezőleg tanúsága szerint már kezdetűl fogva különös előszeretettel hajolván a politikai és művelő dési történelem kérdései felé, ezekkel foglalkoznak már évek tizei óta majdnem kizárólag. Ez a körűmény teszi némileg megérthetővé, hogy oly számos és fontos mozzanatok az erdélyi szászok jogéletéből, nevezetesen : a legrégibb megyei és bírósági szervezet, az 1583-ik évi statutarius jog alkotása előtt érvényben volt szokás-jog és törvénykezési eljárás, a germán és római jog receptiója, az erdélyi szász gyarmatoknak a szépesi és ausztriai telepítvények iránti viszonyai stb. még mindig felderítésre várnak, s hogy még a majdnem három tizévvvel ezelőtt első sorban kétségkivűl hazai történetbuvárainkhoz Homeyer ¹⁾ részéről intézett felszólításnak, hogy az Altenbergerféle codex tartalma és alakja felől, mely a Rechtsbücher 106-ik száma alatt mint „Sachsenrecht mit Gemälde“ jellemeztetett röviden, tudósítást adjanak, tudtom szerint eddig még nem tettek eleget.

Ha az Altenbergerféle jogkönyv csak közönséges fajta hártya-codex volna, akkor annak rövid ismertetése is már kielégítené a jogtörténelmi szükségletet, annyival inkább, mert a középkorból ránk maradt jogkönyveknek általában és a „Svábtükör“-nek különösen már igen nagy számban kiadott vagy leirt, alakban, tartalomban és terjedelemben oly fölötte különbözű kéziratái nem hathatnak felbátorítólág egy újnak hosszadalmas leírására. Sőt a németországi jogtörténelem álláspontjára helyezkedve azt mondhatjuk, hogy a legtágabb körűkben most már a Svábtükör tekintetében is lehetségesnek tartják a már régóta gondosan gyűjtögetett anyagnak teljes áthatolását, valamint tudományos rendezését és taglalását, úgy mint azt Homeyer a Szásztükörre nézve oly remekűl teljesítette, s a tudományos szükségletnek inkább meg-

¹⁾ Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften, Berlin 1856. 64 lp.

felelőnek is, mint az ugy is már túlságos nagy anyaghalmaznak további szaporítását.

Habár távol állok attól, hogy kétségbe vonjam e nézet helyességét és jogosultságát, az Altenbergerféle codex sajátosságainak beható tanulmányozása és szövegének a Némettükör, a Szász-tükör vulgátája és a legrégebb Svábtükörök kézírataival való részletes összehasonlítása, valamint Homeyer, Ficker, Rockinger, Laband, Wenczel, Tomaschek, Roesler és mások tudományos kutatási eredményeinek gondos tekintetbevétele azt a meggyőződést keltették bennem, hogy ez a codex, de nevezetesen annak „norimbergi jo ga“ nemcsak körülményes ismertetést, hanem szövegének szó szerinti kinyomatását is jogosultan veheti igénybe.

Mínthogy ennek a jogkönyvnek az erdélyi szász gyarmatok főtörvényszékénél a tizenötödik száz utolsóelőtti tizedében történt elfogadása idegen jog receptiójának a külföldi ugy, mint a hazai jogtörténelem szempontjából véve egyaránt érdekes jelentőségét foglalja magában, feladatunk mindenekelőtt ezen idegen jogforrásnak s hazánkban ért sorsának ecsetelésében álland, előrebocsátván, hogy a hazai jogtörténelem területéből értekezésem szűk keretébe voltaképen csak azokat a mozzanatokat vehetjük fel, melyek közlése a tárgyzandó kérdés megérthetése céljából elengedhetetlen s arra egyenesen vonatkozik.

Ezen eljárás követése mellett egyrészt óhajtunk oknélküli körülményességet kerülni, másrészt mégis remélhetjük a megoldandó feladat minél kimerítőbb megfejtésére szükséges tért nyerni.

A királyság alapításával veszik kezdetüket uralkodóinknak az ország lakosságának gyarapítására irányzott azon intézkedései, melyek százakon át folytatva, az ország művelődésére tartós befolyással voltak s nevezetesen városi intézményeink szabad fejlődését és gyors felyirágzását lehetségessé tették.

A mit az első apostoli királynak, a „hospites“ jóakaró védurának¹⁾ országlási művészeete bőleséggel megkezdett, azt utodjai, helyesen méltatva az ország szükségleteit, buzgón folytatták, hogy ilyképen az ország munka- és védereje szaporítása által gyéren lakott birodalmuk hatalmát és közjölétét emeljék

Azon nagy gyarmatosítási raj, mely a tizenegyedik száz óta az Alsó-Rajna mellől Németország éjszaki és keleti szláv-területeit elárasztotta, átültette a mi országunkba is a germán jog- és műveltségi elemek nagy mennyiségét. Királyaink vendégeiket a legértékesebb jogok- és szabadságokkal szerelték fel, miknek sajátosság

¹⁾ Endlicher Monumenta 305 l'p. VI. sz.

báji s kétségbevonhatlan előnye még jelenleg sem vesztették el egészen vonzerejüket idegenek előtt.

Az 1222-iki arany bulla 19-ik czikkének e szavai: „Similiter et hospites cuiuscunque nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur“ a királyainktól vendégeik jogállapotáról hagyományilag fenntartott felfogásnak hű kifejezése.

Tekintve azon talajt s művelődési csirákat, melyekből városi községeink szabad fejlődésük biztosításával és sajátságoságok megóvásával támogatva, felvirágoztak legérdemteljesebb jogtörténelmi buváraink egyikének ¹⁾ példájára a XIII. százig hármassal fejlődési irányt fogadhatni el, melyekből aztán a hazai városoknak három különböző osztálya keletkezett.

Az első osztályt tették azok a városok, melyeknek alapítására az ó-romai kulturának (ugyan bajosan kimutatható és silány) maradványai és a keresztény egyház gyakoroltak befolyást, s melyeket a dunántúli részekben találhatni.

A második osztályba tartoztak azok a városok, melyeknek alapjait a honfoglaló magyarok a várszerkezetben rakták le.

A harmadik osztályba utalándók végül azok a városok, melyeket germán gyarmatosok alapítottak.

A városoknak ez utolsó osztályára alkalmazva n. báró Eötvös József ²⁾ lángelméjü és mély gondolkozású írónknak és állambölcselelőnknek az az állítása, hogy: „Városaink e szerint idegen, az összes nemzettől különvált elemet képeztek; mintegy német szigetként álltak itt a Magyar tenger közepette idegen nyelvvel és szokásokkal, sőt mint a fennmaradt budai jogkönyv bizonyítja, idegen törvényekkel is“ — teljesen igaz és nagyon találó.

Az erdélyi szászoknak városokat alapító és műveltséget terjesztő gyarmatai is, melyek II. Géza kormánya alatt keletkeztek, s melyeknek területe párhuzamosan a Kárpátoknak jelenleg az ország déli határának egyik részét tevő hegylánczával széles sáncz módjára a Maros völgyéből a Sebes és Székács völgyébe, innen pedig több hegylánczon túllépve a Székelyföld felé terjeszkedtek annak a vándor-rajnak legtávolabb álló előőrsei, melyeknek tagjait a hazai kútforrások ³⁾ a Flandrenses, Theutonici, Saxones, hospites theutonici stb. elnevezéssel jelölik meg.

Az ezen gyarmatosok részére az országba történt behívásuk alkalmával biztosított jogok és szabadságok nemeiről és mértékéről nincs biztos tudomásunk s a legrégebb telepítvények alapításának időpontját és módját még mindig áthathatlan homály fedi.

¹⁾ Wenzel Gusztáv Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. 38 lp.

²⁾ Magyarország 1514-ben. I. 26 lp.

³⁾ Fontes rei. austr. XV. I. 3. 5. 7. 8. 46. 68. lp. stb.

De az elfoglalt terület topografiai fekvése és annak hosszúra nyúlt, sem valami sűrű lakosság előbbi létezése, sem más körülmények által nem feltételezett alakja összevetve a Karako Chrapundorf és Rams nevű erdélyrészi községek első vendégeinek II. Endre királytól adományozott kiváltsággal¹⁾ a gyarmatosokat a magyar birodalom határőreinek tüntetik fel, kik a királyt, mint legfőbb hadvezérüket háboruba követni s neki egyszersmind mint a terület természetes urának censust fizetni tartoztak.

Az Andreanum kibocsátása előtti időben nem találjuk semmiféle nyomát az erdélyi szász gyarmatok szövetségének: mindegyikök kétségkívül saját erejére volt utalva s a királlyal külön hűség-, hadkötelezettségi és adófizetési viszonyban állott.

Az 1224-ik évi Endre-féle kiváltságlevél, a szász gyarmatoknak minden királyainktól ünnepélyesen megerősített Magna Chartá-ja azoknak jogállását egy pontban lényegileg megváltoztatta azáltal, hogy területöket (fundus regius, terra regia) körülhatárolva kifelé elzárta, hogy azokat politikai egységgé összeforrasztván a királytól kinevezett „comes“ alá rendelte, nekik a politikai testületek jogkörét tulajdonítva, nyilvánosan elismert pecsét alkalmazását engedte s végre az összeséget (universitas) mint olyant hadi szolgálat tételére és a censusnak a királyi kamarába való beszolgáltatására kötelezte.

Ha amaz időben a szász gyarmatosoknak szláv tartományokban élő társainak szabadsága — libertas theutonicalis seu iuris Theutonici — a seruitus iuris Polonici seu bohemicus juris conditio vagyis ama súlyos terhek és mindenféle adók és szolgáltatások viselése és teljesítése alóli felmentésben állott,²⁾ akkor a libertas Saxonum is, negative felfogva, szintén a mindenféle adók, fizetések és szolgáltatások alóli mentességet foglalta magában: pozitív oldaláról tekintve azonban a szabad bíró- és papválasztás, a saját terület és jog, a vajda bírói hatalma alól kivont önálló és sajátos bírósági szervezet és törvénykezési eljárás, a vám- és vásárszabadság biztosításában, az év meghatározott napjain való ingyenes só-hozatal engedélyezésében, a föld, a legelők, erdők és vizeknek mindenki általi szabad használhatása biztosításában s végül az adó- és hadkötelezettségnek határozott, azaz minden egyoldalú és tetszésszerinti felemelését de jure kizáró megállapításában volt keresendő.

Azon kérdés fejtegetése: Vajjon Szebenmegyének (Gau, Comitatus Chybinienensis) Endre király idejében történt szervezése, mely a koronának kétségkívül az adófizetés és hadiköteletség teljesítése iránti követelései gyorsabb és biztosabb megvalósíthatásá-

¹⁾ Fontes rer. austr. XV. I. 7 lp.

²⁾ Gengler Deutsche Stadtrechtsalterthümer 367 lp.

nak nagy előnyét nyújtá, mint a german Mark-nak egyik neme, vagy pedig mint sajátyszerű alakzat tekintendő-e, e helyen kutatni nem szükséges okvetlenül; elég itt constataálnunk, hogy az erdélyi szász gyarmatok közt az Andreanum következtében létesült kapocs elég szilárd volt ugyan arra, hogy területöket kifelé elzárja és túlkapások ellen védelmezze, de korántsem oly szűk és erős, hogy a megye egyes alosztályainak aránylagos önállóságát megsemmisítette volna.

Az Andreanum e szavait: Ita tamen, quod uniuersus populus incipiens a Varas usque in Boralt cum terra Siculorum terre Sebus et terra Daraus vnus sit populus et sub uno iudice censeantur omnibus comitatibus preter Chybiniensem cessantibus radicitus“¹⁾ Szebenmegye alosztályainak okmányilag kimutatható zavartalan fennállásával szemben ép oly kevésbé vehetni szószerint, mint ezeket: „pristinam eis reddidimus libertatem“ azokkal a bizonyítékokkal szemben, melyek a szász gyarmatoknak II. Endre ideje előtti egyenlőtlen²⁾ adófizetését és hadkötelességét igazolják.

A kiváltságlevél szavai s a tényleges viszonyok közt látszólag létező ellenmondást legkeresetlenebbül az az igen közel álló feltevés oldja meg, hogy az addig önálló, közvetlenül a király alatt állott telepek most már egyetlen egy megyében egyesülve, s ezen egy megyének válván alosztályaivá, mint önálló megyék megszűnnek fennállani.

Igy egész fesztelenül magyarázhatni aztán a Szebeni szék s a Szebeni provincia különállását; csak így a többi székeknek zavartalan fennállását és viszonylagos önállóságát.

Tekintve a Királyföld lakosságának személyes szabadságát, illetőleg függését: a túlnyomó többség szabad volt.

A szabadok osztályából azonban már az Andreanum kibocsátása előtt kimagaslának egyesek, kiknek a király az általuk tett szolgálatok³⁾ megjutalmazásaul különös kedvezményeket adományoz, melyek nem csak az Andreanum prediales-ei,⁴⁾ hanem mások⁵⁾ is élvezhetnek akkor, ha külön kiváltságlevélre támaszkodhatnak.

Vajjon ezek a kiváltságoltak, kiknek némelykor a miles kitüntető elnevezést is adták, gyarmatosok voltak-e, kik háború idején tüntették ki magukat, vagy pedig mint „locatores“ bizonyos vidék betelepítése körül szereztek külön érdemeket s ezekért ajándékozta meg őket a király, mint a terület ura és az egyes

¹⁾ ²⁾ Fontes rer. austr. XV. I. 29 és 7 lp.

³⁾ Wenczel G. Adalék az erdélyi Szászok történetéhez 13—15 lp.

⁴⁾ Monumenta Hung. historica VI. kt. 91 lp.

⁵⁾ Nullum predialem uel quemlibet alium uolumus infra terminos eorundem positum, ab hac excludi reddicione nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali. (Font. rer. austr. XV. I. 29.) Endlicher Monumenta 421 (3); Wenczel id. h. 16 lp.

lakhelyek fundatora, nagyobb földbirtokkal, a birtok és szerzemény adómentessége kedvezményével, külön bírósággal, tiszteleti jogokkal stb. azt okmányilag ép oly kevéssé mutathatjuk ki, mint azt a körülményt, vajjon kereshetn-e bennök azon nemzetségek tagjait, kiket később az egész Királyföldön ¹⁾ elterjedve látunk

Szász nemz. okl.-tár

1) Comes Henczmannus de uilla Africa	„	„	„	Urk. I. 50.
„ Henricus de Alczyna	„	„	„	1370 ^{2/9} „ I. 22.
„ Emericus de Alcznow	„	„	„	1383 ^{20/3} „ I. 42.
„ „ de Olchwa	„	„	„	1387 ^{1/6} „ I. 53.
Hedrich filius Hedrich de Oltzna	„	„	„	1415 ^{19/1} „ II. 20.
Heidricus de Alchna	„	„	„	1419 ^{5/8} „ II. 30.
Prouidus et circumspectus Comes de Almad	„	„	„	1429 ^{1/7} „ V. 1256.
Ladislaus Greb de Alwyncz	„	„	„	1497 Rechn. I. 4. p. 20.
Comes Johannes de Apoldia	„	„	„	1383 ^{20/3} Urk. I. 42.
Comes Arnoldus de Baromlaka	„	„	„	1429 ^{1/7} „ V. 1256.
Ladislaus Greb iudex terrestris de Bros	„	„	„	1452 ^{1/7} „ II. 135.
Michael Greb de Budendorff	„	„	„	1452 ^{1/7} „ II. 135.
Comes Andreas de Burgberg iudex regius	„	„	„	1382 ^{7/8} „ I. 48.
Valtherus Comes de Buzd	„	„	„	1357. Fej. c. d. IX. 2. 606.
Johannes Greb de Cruce	„	„	„	1448 ^{8/4} Urk. II. 122.
Nobilis vir Andreas filius Gyan iudex regie maiestatis sedis ciuitatis Cibiniensis	„	„	„	1425 ^{17/7} „ II. 44.
Andreas Greb comes Cybiniensis	„	„	„	1430 ^{31/10} „ II. 58.
Comes Conradus de Czybinio	„	„	„	1359 { „ I. 15. „ V. 1138.
Comes Georgius de Dalheim	„	„	„	1374 ^{25/11} „ I. 32.
„ „ „ Dalheim	„	„	„	1387 ^{11/1} „ I. 50.
Laurencius Greb de Daraws	„	„	„	1486 ^{21/3} „ II. 135.
Stephanus comes de Ecczel	„	„	„	1472 ^{11/8} „ II. 343.
Comes Wasmodus electus per homines de nova Ecclesia	„	„	„	1402 ^{4/4} „ V. 1154.
Comes Georgius de Egerbyga	„	„	„	1382 ^{7/8} „ I. 48.
Comes Herbordus de Feketeholm.	„	„	„	1398. Fej. c. d. X. 2. 566.
Nobilis de Gald	„	„	„	1313. „ „ XI. 465.
Herbordus de Gald	„	„	„	1393. „ „ X. 8. 366.
Comes Andreas filius Nicolai de Heuholm	„	„	„	1368. Urk. I. 80.
Nicolaus Greb in Hethwr commorans	„	„	„	1499 ^{20/1} „ II. 638.
Adam comes et iudex in Kercz	„	„	„	1440 ^{28/8} „ II. 96.
Comes Mathias nobilis de Kysengied	„	„	„	1384 ^{13/1} „ I. 44.
Comes Casparus de Kis-Kapus	„	„	„	1429 ^{1/4} „ V. 1256.
Comes Nicolaus de Kozdat	„	„	„	1372 ^{12/8} „ I. 25.
Comes Nicolaus de Ludas (Grossleogdes)	„	„	„	1387 ^{4/6} „ I. 53.
Comes Daniel de Lüsckirch	„	„	„	1374 ^{25/11} „ I. 32.
Franciscus Greb de Margendal	„	„	„	1494 Rechn. I. 1. 35 lp.
Janko Greb iudex oppidi Megyes	„	„	„	1457 ^{19/12} Urk. V. 1158.
Johannes Greb de Monera	„	„	„	1499 ^{24/11} „ II. 648.
Comes Andreas de Mulbach	„	„	„	{ 1372 ^{12/3} „ I. 25. 1374 ^{25/11} „ I. 32. }
Georgius Geréb de Musna (Meschen)	„	„	„	1469 ^{20/10} „ IV. 1488.
Comes Andreas de Paratee (lásd Du Cange glossar. tit. Parata, Paratae) Fejér cod. dipl. VIII. 7. 321.	„	„	„	1369 ^{26/7} „ III. 249.

s kik a szebeni provincia közéletében kiváló szerep viselésére voltak hivatva.

Az utóbbi vélemény mellett az a tény látszik harczolni, hogy a Saxones Transyluani praedia tenentes et more nobilium se gentes később is kiváltságolt jogállást foglalva, az Árpádház utolsó

Szász nemz. okl.-tár

Comes Henningus de Poka (Törnen)	„ „ „	1328 ⁸ / ₅	Urk. I. 8.
Prouidus et circumspectus comes Nicolaus de Richuino	„ „ „	1429 ¹ / ₇	„ V. 1256.
Relicta Petri comitis de Rodenberg	„ „ „	1468 ¹⁹ / ₁	„ II. 237.
Gereb Mathias ewr. könlgl. Gnaden Richter in Rewsemargker Stul	„ „ „	1481	„ V. 1656.
Comes Michael et Christianus de Ruffo Monte	„ „ „	1387 ¹ / ₁	„ I. 50.
Comes Juan de Ruffo Monte	„ „ „	1359	„ I. 15.
Comes Nicolaus de Rukbas	„ „ „	1374 ²⁵ / ₁₁	„ I. 32.
Comes Jacobus Greb iudex regius sedis Rwpas	„ „ „	1455 ²⁴ / ₁₀	„ III. 9.
Adam Gref et villicus de Ruppas	„ „ „	1482 ³⁰ / ₅	„ III. 48.
Comes Laurentius iudex regius sedis Rusmark	„ „ „	1446 ¹⁸ / ₄	„ II. 114.
Comes Laurentius fori Ruthenorum	„ „ „	1452 ¹ / ₇	„ II. 135.
Comes Johannes de Sancta Agatha iudex regius	„ „ „	1382 ⁷ / ₈	„ I. 48.
Comes Andreas de Sebus	„ „ „	1370 ² / ₉	„ I. 22.
„ „ „ Schebes	„ „ „	1372 ¹² / ₈	„ I. 27.
„ Johannes de Sebeswaras	„ „ „	1387 ⁴ / ₈	„ I. 53.
„ Jacobus de Seguswar	„ „ „	1370 ² / ₉	„ I. 22.
Comes Henningus iudex regalis sedis Schenk cum coteris senioribus duarum sedium vldet sedis Schenk et sedis castru Scheks	„ „ „	1374	„ IV. 778.
Comes Henningus de Seng	„ „ „	1370 ² / ₉	„ I. 22.
„ „ „ Schenk	„ „ „	1372 ¹² / ₈	„ I. 25.
„ Henynkus de Schönk	„ „ „	1374 ²⁵ / ₁₁	„ I. 32.
„ „ comitis Tylonis iudicis ordinarii domini regis sedis Schenk	„ „ „	1390 ⁹ / ₇	„ IV. 778.
Honestus Petrus Greb de Seelk Maiori	„ „ „	1469 ¹⁹ / ₁₁	„ III. 185.
Petrus filius comitis Heynczmanni de Stolzenberg	„ „ „	1382 ⁷ / ₈	„ I. 48.
Michael Greb de Swynschir	„ „ „	1452 ¹ / ₇	„ II. 135.
Prouidus et circumspectus comes de uilla Tobie	„ „ „	1429 ¹ / ₇	„ V. 1256.
Petrus comes de Valle Agnetis	„ „ „	1446 ¹⁸ / ₄	„ II. 114.
Benedictus Greb de Valle Agnetis (Sent Agatha)	„ „ „	1494 Rech. I. 1. 4.	22. 35. 1.
Comes Stephanus de Warasyo	„ „ „	1372 ¹² / ₈	Urk. I. 25.
Nobilis Johannes de Weresmarth	„ „ „	1477	„ II. 376.
Renierus Christianus et Heys comites de Wynch inferiori	„ „ „	1310 ² / ₁₁	„ II. 34.
Comes Nicolaus de Zeekat	„ „ „	1359	„ I. 1359.

(Vesd össze fontes rer. austr. XV. I. 247—255 lpjt; Fejér cod. dipl. V. 1. 137. 190; V. 2. 172. 298 és 490 lpjt is).

ivadékának 1291-ik évi ismert végzeményében a köz nemesekhez számíttatnak.¹⁾ hogy továbbá I. Lajosnak 1379-ben a szepeni provinciaialisok közgyűlésének szabad ég alatti megtartását rendelő leirata a bírák, senior-ok, esküdtek és a nép emberei mellett határozottan a „potiores“²⁾ (előkelőbbek)-ről is tesz említést.

Kiváló érdemeknek a király részéről adományozott nemes-séggel való megjutalmazása mindenkor oly szokásos volt s annyira minden kétségen felül áll, hogy elégséges e helyen a köztudomású tényre utalnunk.

Az előkelőbbek ellentétét képezték a nemszabadok, a jobbágyok.

Ezek előbb a nemzetségek praedium-ain később a hét bíró, vagy a kolostorok, vagy pedig egyes szász községek és birtokosok nemesi jószágain laktak.³⁾

Ezen jobbágyok sorsa kezdetben nem lehetett igen nyomasztó, ha tekintetbe vesszük, hogy abban az időben az erdélyi vajdának alvinczi és horberekai és az erdélyi püspöknek Sárdon letelepült jobbágyai a libertas et consuetudo Cybiniensis szerint élve, nemcsak a szabad költözködési jogot, hanem az élők közötti és halál esetére való szabad vagyonrendelkezési jogot is élvezték s csak mérsékelt földadó (terragium) és néhány ekkor Európaszerte divatozott természetbeli adakozás szolgáltatására voltak kötelezve.⁴⁾

Némileg feltűnőnek és azon különben általánosan elfogadott véleménynyel: „hogy a tulajdonképeni Királyföldön jobbágyok soha sem léteztek“ némileg ellentétben állónak tűnt fel előttem az a körülmény, hogy Dengelegi Pongrácz J. erdélyi vajda a hét szék törvényes képviselőihez írt, s 1469. jul. 24-ről keltezett levelében⁵⁾ a szűz Máriáról elnevezett kerezi egyház michelsbergi (kisdisznódi) jobbágyai mellett a Jobagyonnes regales de Disznó-ról (Heltau) is tesz említést; de hogy Disznódon jobbágyok léteztek ezen egy bizonyíték alapján nem mertem határozottan azt a következtetést vonni, hogy Disznódi jobbágyok csakugyan léteztek.

Ha a germán jog és hazai jogunk⁶⁾ szerint is a város

¹⁾ Fontes rer. austr. XV. I. 162 lp. (26 cz.) . . . quod quilibet nobilis sive Saxo de numero nobilium; Endlicher Monumenta 618 lp. 21).

²⁾ . . . praecipimus, quatenus, mox cognitis praesentibus, vos Iudices vestri, secundum vestram consuetudinem, cum senioribus, juratis et potioribus, adiuncta parte communis populi vestri, insimul in campis conveniatis, pro vestro communi colloquio et ibidem vestra privilegia, nova et antiqua, recipiatis et perlegatis etc. Seivert G. Acten und Daten, 2 lp.

³⁾ Verfassungszustand der sächs. Nation in Siebenbürgen, 67 lp.

⁴⁾ Fontes rer. austr. XV. I. 68 és 188 lp.

⁵⁾ Szász nemz. oklevéltár. Urk, II. 309.

⁶⁾ Kovachich M. G. Formulae solennes 43 lp. forma Libertatis . . .

Item secure veniant et commorentur. Et si recedere voluerint iusto terragio persoluto secure recedant cum omnibus bonis suis nemine contradicente. Ipsa

levegője szabaddá tett, akkor e tulajdonság az egész Királyföldet (kivéve talán a prediales-ek berekesztett jószágait) megillette már az Andreanum alapján, s valószínűleg ezen okból a Királyföld falvaiban ¹⁾ (ville) már igen korán települtek le iparosok is, kik másutt voltak kénytelenek keresni a város felszabadító levegőjét.

Hogy olyan jobbágyok is léteztek, kiket a robot sújtó terhe majdnem elnyomott s kik elköltözködésük vagy megszökésük által iparkodtak a teher alól magukat kivonni, mindenütt nagyon gyakran észlelt esemény, minélfogva éppen nem tűnhetik föl, ha az úg is előtérben álló földesúri érdekek védelmezésére azt rendelték, hogy nemes ember jobbágyai földesuruk beleegyezése nélkül főuri, vagy királyi jószágokra és uradalmakra, kir. városokba, sóbánya-telepekre stb. nem költözködhetnek. Épp oly kevéssé engedték meg a Királyföldről nemesi jószágokra való költözködést. Minden titokban megszökött vagy pedig erőszakosan elvitt jobbágy az ország ősrégi szokása szerint a földesurának visszaadatott. ²⁾

A szászok és Szebenmegyebeliek szabadsága (libertas Saxorum et prouincialium de Cybinio) kezdetben csak az Andreanumban meghatározott területen volt érvényben, idővel azonban más telepítvényekre is kiterjesztetett, így például Alvincz és Borberek, ³⁾ Sárd, ⁴⁾ villa Apold, ⁵⁾ Medgyes és Selyk székeire, ⁶⁾ a kerezi ⁷⁾ kolostorra stb. a mi világos bizonyosága annak, hogy ez a „szabadság“ különös tekintélyben állott az erdélyi részek gyarmatosainál. a kik mint p. o. a kolozsváriak a nagyváradi káptalannal folytatott vámügyi ismeretes perökben, sikerrel hivatkoztak reá. ⁸⁾

Ennek a szabadságnak — melynek fogalmát már fentebb iparkodtam meghatározni s mely mint a gyarmatosok státusának vagy jogait és kötelességeiket megállapító jogszabályok összefoglalatának is tekinthető — egyik főalkatrészét tette a gyarmatosok szülőföldjéről hozott, az ország jogától különböző jognak — a szebeni provinczia szokásjogának — alkalmazása, mely úgy mint a szépesi szászok szokásjoga ⁹⁾ már a 13-ik száz második felében okmányilag kimutatható.

autem tertia revolutione annuali transacta praedicti hospites eadem libertate fruuntur qua nos in prima fundatione dictae Civitatis nostrae hactenus fruisumus et fruimur Deo permittente etc.

¹⁾ Fontes rer. austr. XV. I. 170 lp.

²⁾ Szász nemz. oklevéltár 1481^{23/8} Urk. II. 402; 1496^{23/8} Urk. III. 118.

³⁾ Fontes rer. austr. XV. I. 69. ⁴⁾ F. r. austr. XV. I. 189. ⁵⁾ L. c. 180.

⁶⁾ ⁷⁾ Szász nemz. oklevéltár Urk. I. 6; II. 165; III. 219. Fejér cod. dipl. XI. 468 lp. Blätter für Geist. Gemüth und Vaterlandskunde 1849. Nro 9.

⁸⁾ Eder . . . ad Schesäum Appendix 213. 2.

⁹⁾ Endlicher Monumenta p. 523 (4) ius et consuetudines provincie approbatas (8) proprio iure et lege speciali fruuntur. Fejér cod., dipl. XI. 468; font. rer. austr. XV. I. 69 és 189 lp.

Minthogy egyetlen egy erdélyi szász községi vagy városi jog sem maradt írásba foglalva ránk s így Szebenmegye szokásjoga sem, annál fogva egy külön erre irányuló tudományos vizsgálódásnak érdekes, de fölötte nehéz, s e helyen czélba nem veendő feladata abban álland, hogy az erdélyi szászok jogszokásaiban felkeresse a flandriai és német jogelemek nyomait; ezáltal értékes anyagot szolgáltatva az erdélyi szászok őshazájára¹⁾ vonatkozó vitás kérdés eldöntésére, mely ha egyáltalában valaha végérvényesen csak az összehasonlító nyelvtudomány nyomán fog eldönthetni.

A megye élén a királytól kinevezett megyei ispán (Comes Cybiniensis)²⁾ állott; a megye (prouincia, comitatus Cybiniensis) törvényes képviselői, a prouinciales Comitatus Scybiniensis,³⁾ mint uniuersitas Saxonum⁴⁾ a 13-ik száz vége felé fordulnak elé, később mint uniuersitas Saxonum de Chybinio ac ad sedem Chybiniensem pertinentes,⁵⁾ vagy pedig mint Uniuersitas prouincie Cibiniensis,⁶⁾ vagy mint Communitas prouincialium Chybinienisium,⁷⁾ vagy mint Uniuersi prouinciales sedis Cibiniensis ac aliarum septem sedium,⁸⁾ vagy mint Prouincialium uniuersitas de septem sedibus prouincie Cybiniensis⁹⁾ vagy mint Iudices iurati consules et uniuersi Seniores septem sedium Saxonicalium¹⁰⁾.

1322-ben Szebenmegye közgyűlésében a megye főispánja még a Szebenmegyebeliek közönségének közreműködése mellett hivataloskodott s 1379-ben a nép emberei is részt vettek az ősrégi szokás szerint szabad ég alatt tartott gyűlésben; holott később (1447.) abban a iudices et iurati seniores septem sedium¹¹⁾ és néhány évvel később (1452.) a hét széknek azon közgyűlésében, mely a veresmarthi gerébnek a veresmarthi lakosok ellen vitt perében egy malom tulajdonjogát odaitéli, a nyolcz szék (septem sedes) főhivatalnokain és esküdtein kívül különböző helységek gerébjei is megjelennek, még pedig olyan körülmények között, melyek arra a feltevésre jogosítanak, hogy hivatalukat a föld birtokán nyugvó, tulajdon joguknál fogva viselik.

A magister prouincialium elnöklete alatt üléselő megyei képviselőtestület közgyűlései idővel átalakulnak a szász nemzeti

¹⁾ Elégséges e helyen Borchgrave, Fabritius, Haltrich, Kurz, Marienburg, Müller Fr., dr. Roth, Schuller J. C., Schuster W., Seivert J., dr. Teutsch G. D., dr. Wattenbach és dr. Wolff ismeretes értekezéseire és munkáira utalnunk.

²⁾ Font. r. austr. XV. I. 29. ³⁾ Szász nemz. okl.-tár 1248. Urk. II. 34.

⁴⁾ Font. r. a. XV. I. 181. ⁵⁾ Szász n. okl.-tár Urk. I. 3.

⁶⁾ Szász nemz. okl.-tár 1317. Urk. II. 25.

⁷⁾ (1322.) Verfassungszustand der sächs. Nation in Siebenbürgen 90 lp.

⁸⁾ Szász n. okl.-tár 1355 Urk. I. 10. ⁹⁾ Szász n. okl.-tár 1382 Urk. I. 48.

¹⁰⁾ Szász nemz. okl.-tár 1399. Urk. IV. 778.

¹¹⁾ „ „ „ „ Urk. II. 117 és 118.

egyetem közgyűléseivé, melyekben a szebeni prouinciának a Barczasággal és Besztercze vidékével, valamint Medgyes és Selyk székeivel történt egyesülése után a kilencz szék u. m. Szeben, Segesvár, Medgyes, Szász-Sebes, Sink, Köhalom, Szerdahely, Ujegyház s Szászváros s végre Brassó és Beszterczevidéke 2—2, összesen tehát 22) képviselővel vesz részt.

Ezen képviselő-testület hatásköre kiterjeszkedvén a prouincia összes közügyei elintézésére, a mint ez legfontosabb teendőinek példaképi elősorolásából kitünik, nem csak terjedelmes, hanem nagy jelentőségű is volt.

A „prouinciales“ kieszközölték kiváltságaiknak a király általi megerősítést, védelmezték területök épségét, hatóságuk önállását és alkotmányuk államnyát mind a vajda és egyházi bíróságok tulkapásai, mind idegen nemes emberek és saját nemzetségeik jogbitorlásai ellen; képviselőik az országgyűléseken megjelentek, szövetségi frigyot kötöttek az erdélyi részek testvérnemzeteivel, subsidium-okat fizettek, a prouincia belügyeit nagy önállósággal rendezték; közgyűléseiken kötelező szabályrendeleteket alkotva, az engedetleneket súlyos büntetések erejével kényszerítették az érvényben levő jog megtartására; a királybiráktól vezetett hadcsapataikat háborúba küldették; a prouincián nyugvó hadi- és adó-terhet elviselhetősök kellő tekintetbevételével felosztották; a tulajdonosaiktól elhagyott telkeket új tulajdonosoknak átadtak: megengedték elpusztult községeknek újbóli felépítését ideiglenes adómentesség biztosítása mellett; elrendelték határoknak hivatalos bejárását, határjelek felállítását s a tulajdonosoknak a birtokba való bevezetését; intézkedtek a Királyföldtől elszakított területrészeknek közkölségen való visszavásároltatása iránt; megparancsolták közös segély nyújtását, egyes községek súlyosabb baleseteinél; megerősítettek hivatal-választásokat; szabályozták az ipart és kereskedelmet, saját pénz-, súly és mértékrendszerök volt, megóvták vám- és vásárszabadságukat s végre az összes polgári és büntető perekben nem csak a prouincia területére, hanem ezen területen kívül fekvő helységek és területszerek²⁾ számára is ők alkották a fő-törvényt s zékot, melynek ítéletei ellen a fellebbezés csak a királyhoz és Curiahoz engedtetett meg.³⁾

¹⁾ A hét széknek 1452. jul. 1-én tartott közgyűlésében 28 képviselő jelent meg s pedig Szeben részéről hét, Segesvár, Szász-Sebes és Köhalom részéről három-három, Szászváros részéről kettő, Sink, Szerdahely, Ruffo Monte (Veresmarth), Kereszténysziget, Swynschir, Draas, Bodendorf, Homorod, Nagyludas és Alvencz részéről egy-egy képviselő.

²⁾ Eder ad Schesäum Appendix 213 lp. 2—4. Jakab Elek okl. tár Kolozsvár története I. kötetéhez 278, 292 és 306 lpjai.

³⁾ Szász nemz. oklev.-tár Urk. II. 99, 107, 135, 161, 165, 182, 194, 201, 206, 227, 233, 238, 302, 313, 326, 339, 352, 452, 465, 546, 586, 634,

Ezen körütekintő megyei képviselőnek gondos felügyelete alatt az egyes székek (praetorialis) főhelyei feljebb emelkedve iparban és kereskedelemben csakhamar tetemes jelentőségre tettek szert.

Leggyorsabban s legszebben virágzott fel Szeben (Zeben, Cibinium, Chybinium, később Nagy-Szeben) az erdélyi szász gyarmatok legrégibb lakhelyei egyike s tekintve politikai, művelődés- és jogtörténelmi jelentőségét kétségkívül az erdélyi szászok főhelye, mely a 12-ik száz második felében levén alapítva keletkezésének mondaszerű homályából¹⁾ 1191-ben önálló, azaz az erdélyi püspöktől független prépostság székhelyének²⁾ tűnik ki, 1223-ban villa Hermanninak³⁾ nevezetve, a rákövetkező évben az Andreanum nyomán Szebenmegye székhelyévé⁴⁾ válik s ezáltal az erdélyi szász gyarmatok között a vezérszerep vitelére hivatva, a 14-ik száz második felében aránylag nagy jelentőségű városi község magaslatára küzd fel magát, mely jelentőség a 16-ik százig tartva, később mindinkább fogy.⁵⁾

Igy tehát Szeben a 14-ik száz közepe óta szabad királyi város volt, a megye, az ispán és polgármester, valamint a főtörvényszék helye s azonfelül az egyetlen egy Ruland-hely valamennyi erdélyi szász telepítvény közül.

Dr. Wenczel G.⁶⁾ (a nélkül, hogy véleménye mellett okmányi bizonyítékot felhozná) elősorolja a hazai városjogok között a szebenit is, mely, mint állítja, a szász nemzetnek az 1224-iki Andreanum alapján keletkezett szokásjogával összeolvadt volna.

Mint hogy szebeni városjog lételet okmányilag nem bizonyíthatni be, az az állítás, hogy egy olyan már az Andreanum kibocsátása előtt létezett, csupán csak azon a véleményen alapulhat, hogy először a gyarmatosok az anyagot ősi lakhelyeikről ültették át új hazájukba s hogy másodszor Szeben (villa Hermannii) már az Andreanum kibocsátása előtt városi község volt legyen.

660; III. 37 és V. 1329; vesd össze Seivert G. Acten und Daten cz. munkáját s az Archiv des Vereins für S. Landeskunde N. F. VII. 444. cz. f. iratot is.

¹⁾ Seivert G. Die Stadt Hermanstadt 5 lp.

²⁾ Font. r. austr. XV. I. 3. lp.

³⁾ Szász nemz. okl.-tár Urk. I. 12; Font. r. austr. XV. I. 24 lp. Szász nemz. okl.-tár Urk. II. 339. ⁴⁾ Font. r. austr. XV. I. 29 lp.

⁵⁾ Szebennek, mint mivelődési, ipar- és kereskedelmi központnak jelentőségére nézve lásd Seivert G. Die Stadt Hermanstadt 12 és köv. lpjait; Szász nemz. okl.-tár Urk. I. 17, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 30, 64—66; II. 1. 2. 3, 7, 67, 471; III. 3, 164 és 166. és Müller Fr. Deutsche Sprachdenkmäler in Siebenbürgen 64. lapját: Item ewr Stat Czibin oder Hermanstat hat ainen grossen nöm under in (den Türken) über all und sprechen sy, Es sey in ain widersteung vnd hindermüss an irem weg etc.

⁶⁾ Magyarországi városai és városjogai, 43 lpja.

Ha nem is határozhatjuk meg biztosan a szebeni gyarmatosok szülőföldjét s ennél fogva a gyarmatosi főhelyök anyajogát sem ismerjük, az első feltevés még is nagyon valószínű s még biztosabb támaszt nyer azáltal, hogy az Andreanum jog és igazságszolgáltatás tekintetében is a régi idő folytán (nem tudjuk ugyan, vajon ezen irányban is) esorbát szenvedett szabadságot állítá helyre.

Ellenben a második állítás, mely szerint a villa Hermanni már a 13-ik száz kezdetén saját jogával élő városnak tekintetik, annál nagyobb kételyeket kelt, mert voltaképen csak arra hivatkozhatik, hogy ez a helység már prépostsági székhely vala, s hogy olykor-olykor talán a megye főispánja is ott tartózkodott; mert állandó lakhelyét ottan a kérdéses időszakra nézve okmányilag kimutatni nem lehet.

Ha hajlandók volnánk ezen viszony felderítésére per analogiam a németországi városok viszonyait venni tekintetbe, akkor azt találnók, hogy Németországban falusi alapon nyugvó városok neveztetnek ugyan kivéteiképpen „villá“-knak is, de az „urbs, civitas, oppidum“ elnevezés volt a szabály.¹⁾

Hogy a legfontosabb, városi jogokkal és szabadságokkal egyenértékű jogositványok az erdélyi szász gyarmatosoknak az Andreanum által adományoztattak, az nem változtatja meg a helyzetet, mert ezt a szabadságot nem adományozták a villa Hermanninak s területének, hanem a Szebenmegyében letelepült lakosságnak, illetve területének, tehát egy olyan testületnek, melynek személyes és dologi jelentőségéhez képest egy villa (község) viszonyainak mint nagyon jelentékteleneknek kellett feltűnniök, ha áll is az, hogy e község a legrégebb telephelyek végpontjaitól körülbelül egyenlő távolságban lévő s ipar és kereskedelem, valamint erődítés és védelmezés tekintetében kedvező fekvésénél fogva a megye székhelyére nagyon alkalmasnak mutatkozott.

A megye kétségkívül magasabban álló, fontosabb és nagyobb kiterjedésű érdekeket magában foglaló s ennél fogva korábban szervezett s gyorsabban fejlődött politikai közállomány volt, melynek anyaméhétől az egyes székhelyek lassankint különválva, részben városokká lettek.

A megyének már az Andreanum a nyilvánosan elismert pecsét vitelére vonatkozó jogot tulajdonítja, holott a villa Hermanni pecsétjének lételet s alkalmazását csak sokkal későbbre mutathatni ki.

Továbbá a megye azon ekkor nagyrabecsült előjoggal, hogy vörös viaszszal pecsételhessen, már 1353-ban²⁾ élhet

¹⁾ Gengler Deutsche Stadtrechtsalterthümer, 350 lpja

²⁾ Siebenb. Quartalschrift VI. 10. lpja.

holott a székhelye egész egy százzal később ¹⁾ jut ezen kedvezmény birtokába.

A szőnyegen lévő kérdés eldöntésére különös bizonyító ereje szerintem annak a ténynek, hogy a iudices, iurati ac tota communis ville Cybiniensis egy Szebenben fekvő kórház tekintetében a tulajdonjogot átruházva a Szentlélekről elnevezett szerzetesekre, ezen tisztán helyi jelentőségű jogügyelet megkötését a szebeni provincialisok pecsétjével ²⁾ erősítik meg, mely eljárást szerintem csak úgy értelmezhetni, hogy a villa Hermanninak abban az időben tulajdon, nyilvánosan elismert pecsétje még nem volt.

A Miklós szebeni prépost és Henrik az ottani plébánus között a dézsma s a plébánia egyéb jövedelmei felett (1321) folyt perben a communitas ciuim de Cibinio-ról ³⁾ tesznek említést.

Ellenben a XXII. János pápától az olmtüzi püspökhez az érintett per felülvizsgálása és eldöntése végett intézett meghagyás megint villa ⁴⁾ Cibiniensisről szól, s még 1448-ban az „opidum” elnevezést találjuk, de közvetlen összeköttetésben a magister ciuimmal. ⁵⁾

Az 1367-ben kibocsátott tilalomban, mely szerint a szebenieket kereskedelmi és más peres ügyekben ne idézzék idegen törvényszék elé, a ciues et hospites de Scibinio et de eius pertinentijs-ről ⁶⁾ tesznek említést s evvel összhangzólag egy 1366-ról keltezett nagy-szelindeki okmányban Heinzmann Jakabot leljük mint magister ciuimot. ⁷⁾

Seivert Jánosnak az az állítása, hogy Szebennek 1357-ben városjoga és polgármestere valószínűleg még nem volt; mert polgárai magukat egy Kis- és Nagy-Disznód közötti határvillongás ügyében mondott ítéletben Burgenses de Cibinio-nak nevezik, az ügy érdemét tekintve helyes lehet ugyan, de az által felhozott indok nem döntő, mert nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Szeben abban az időben már város volt, mivel a ciues, concives, burgenses, comburgenses, opidani, burger, purger, burgaer, porgere kifejezések városok lakosaira egyaránt alkalmaztattak. ⁸⁾

Hogy Szeben 1367-ben már város volt, az megegyezhetetlenül be van bizonyítva. Falai között esküdtek működnek mint a város képviselői, mint olyanok szabályrendeleteket alkotnak, közterheket s adókat vetnek ki a polgárságra, gondoskodnak a város

¹⁾ Eder J. De initiis juribusque primaevis 146—149 l'pja.

²⁾ Font. r. austr. XV. I. 180 l'pja. ³⁾ Szász n. okl.-tár Urk. I. 5.

⁴⁾ Szász nem. okl.-tár Urk. I. 4. ⁵⁾ Szász nemz. okl.-tár Urk. II. 122.

⁶⁾ Szász nem. okl.-tár Urk. I. 19. ⁷⁾ Ung. Magazin II. 278.

⁸⁾ Gengler Deutsche Stadtrechtsalterthümer 416, 417, 420—422 és 424 l'pja; Kovachich M. G. formulae solennes 43 l'pja.

megőrzéséről s védelmezéséről, valamint a rend és fegyelem fenn-tartásáról. ellenőrzik a városi vagyonnak a polgármester általi kezelését, a ki kezdetben egyedül, később a villicustól támogatva, az ide tartozó teendőket végezve, hivataloskodásának ezen ágáról számot adni köteles.¹⁾

Ők teszik a bírakkal együttvéve (iudices et iurati) az összes polgári és büntető perekben az állandó törvényszéket; mert a legkülönbözőbb bírói hivatalos cselekvényeknél valamennyi okmány hevezetésében közvetlenül a bírák után említetnek, mint az illető hivatalos cselekvényt bizonyító és megerősítő hivatalos személyek.

Ítéleteik és intézkedéseik ellen a felebbezés csupán csak a septem sedes főtörvényszékéhez s innen igen ritka esetekben a királyhoz volt megengedve.

Habár azonban ilyképen Szeben mint az esküdttbíróság és a prouincia főtörvényszékének székhelye a consuetudo terrae Cibi niensis-ével annak jogéletére uralkodó befolyást gyakorolhatott, ha az egyes falvak bírái csak jelentéktelen peres ügyeket intéztek el, ha továbbá a székek főhelyein kívül csak néhány kiváltságolt hely²⁾ gyakorolta a vérbírósgot: mégis a székek autonómiaja, továbbá azoknak talán már kezdettől fogva nem egészen összhangzó szokásjoga, valamint az egyes bírák és esküdtekből (iudices et iurati, iurati ciues, iurati assessores, iurati seniores)³⁾ álló bíróságok gyakorlata s végre irott jognak teljes hiánya idővel a jogszokások oly tarka halmazát s ennek következményeként a jogállapotnak akkora bizonytalanságát szülték, hogy a kellemetlenül érintő baj megszüntetésére irányzott kívánságnak főképp gyakorlati jogászoknál s leginkább a főtörvényszék tagjainál legélénkebben kellett érvényesülnie. Azok közé tartozott a 15-ik száz vége felé Altenberger Tamás is⁴⁾.

¹⁾ Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven, Einleitung, X.

²⁾ Szász nemz. okl.-tár Urk. II. 142.

³⁾ A scabini kifejezés tudtom szerint erdélyi szász okmányokban nem fordul elő; azonban a iurati kifejezéssel gyakran egyértelműnek vétetik. Kovachich form. sol 22. lpja; Warnkönig flandr. Stadts & Rechtsgeschichte II. Urk. B. 115. lpja; Keure von Poperinghen 1233-ból, V.

⁴⁾ Altenberger Tamás mindenesetre a szász népnek a 15-ik száz második felében élt kitünőbb személyiségeihez tartozik.

Mintán a bécsi egyetemen a canon-jog baccalaureatusát megszerezte, szülővárosának közszolgálatába lépett.

Vajon A. azonos-e azzal a Thomas de Cibinioval, kit mint Miksa párt-hívét Bécs megszállása alkalmával említenek (Aschbach, Geschichte der wiener Universität, 235; még nincsen megállapítva. Az sem bizonyos, vajon éppen neki sikerült-e Mátyás királynál a Szebenieknek azt a jogot megszerezni, hogy ez egyszer királybírájukat saját kebelökből választhassák (Sz. n. okl.-tár Urk. 1464°/₄ IV. 508); továbbá az sincs constatálva, minő viszonyban állott A. Mátyás királynak 1469. szept. 28-án kelt rendeletéhez, mely szerint a hét és két

Altenberger Tamás (vagyis Literatus), ki a polgármester, királybíró és kamarai gróf tiszteit vitte, ugy műveltsége¹⁾, mint hivatalainál fogva hivatva érezhette magát reformer-szerep elvállalására.

szék királybírói (kivéve a szebenit) hivatalaikból eltávolítandók, s helyeikbe mások választandók voltak. (Sz. n. okl.-tár Urk. II. 311.)

Ellenben tény, hogy A. 1470-ben mint magister ciuium (Szász nemz. okl.-tár Urk. II. 334; III. 233.)

1475 „ „ tricesimator (Sz. n. okl. Urk. II. 361.)

1481 „ „ Nobilis et egregius vir (Sz. n. okl.-tár

Urk. II. 405.) és

1486 „ „ Camararius noster Cibiniensis (Szász n. okl.-tár Urk. II. 430.) működött.

1473-ban A. egy Feketetónál ellene és utitársai ellen intézett rablógyilkossági merénylet alkalmával, melynek többen áldozatul estek, talán lélekjelenlétének és erélyes védelmezésének köszöné menekülését. (Sz. n. okl. II. 346.)

Hasonló erélyességre vall a királylyal szemben 1475-ben követett eljárása; mert csak a harmadik, különbeni kegyelemvesztés mellett kibocsátott királyi parancsnak engedelmeskedett, melynélfogva az általa kezelt adópénzekből Kaadar Tamás szebeni polgárnak a 98 ökörért, melyeket Mátyás király Kaadartól Szilágyi szegedi bíróval elvétellett, 269 aranyforintot kellett fizetnie. (Sz. nemz. okl.-tár Urk. II. 360. 362. 363.)

Arról, hogy A. Kakas Lőrincz királybíróat a hivatalából kiszorította, II. Ulászlónak 1490. okt. 25-én kelt leirata (Sz. nemz. okl.-tár Urk. II. 479.) nyújt némi felvilágosítást. Mert ez az okmány Kakas L.-nek mint élet-hossziglan választott királybírónak Mátyás király által történt megerősítéséről szól, A. ugy látszik értesülve vala Kakasnak a királybírói hivatal visszanyerésére irányzott törekvéséről, azért követőket iparkodott szerezni, mire a brassói városi tanácsnak 1489. márcz. 6-án kelt s A.-hoz címzett levele enged (Sz. nemz. okl.-tár Urk. III. 63.) következtetni.

Az az 1491. jul. 1-ől kelt jelentés (Sz. n. okl. Urk. II. 499), melyben Szeben városának a kir. udvarhoz küldött követői, nevezetesen Chwkach György és Carnifex Benedek A. bekövetkezett haláláról jelentést tesznek, felemlíti ugyan a fenntérintett kir. leiratot; de mindenesetre feltűnő, hogy királybíró választásáról szólnak, miután Kakas Lőrinczet csak az előbbi évben helyezte vissza királybírónak a király és ezen visszahelyezéssel szemben a királybírói hivatalnak Altenberger részéről netalán harmadik személyre való átruházása, mely azoknak örökségképpí átmenetelére mutatna, nem birhat semminemű jelentőséggel.

A követeknek az az aggodalma, (melynek kifejezését igen távol menő óvatosságból, vagy pedig személyes indokokból magyarázhatni,) hogy a város Altenberger útján, a ki kamara- és toronyépítési pénzeket kezelte s vöröstoronyinak birtokában is volt, megkárosulhatna, teljesen alaptalannak mutatkozott, mivel A. Vizalmai Affra nevű özvegyének a t. k. három házat hagyott hátra (Sz. nemz. okl. Urk. II. 570), s utóbbinak a provincia 1495-ben a királynak ajándékozott tárgyakért nagyobb összeget és 1497-ben egy 600 frtnyi adósságot fizetett vissza, a mi jókora vagyonosságról tesz tanúságot. (Sz. nemz. okl.-tár Rechnungen 1495. I. 2. 37. 38 és 45 lp; 1497. R. I. 4. 63.)

A. életéből további adatokat találhatni:

Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächs. Archiven I. k. 14, 17, 113 lpjai; és Sz. nemz. okl.-tár Urk. II. 45, 400, 401, 422 Urk. III. 43 és 49.

¹⁾ Ungr. Magazin II. 297; Trausch J. Schrift. Lexikonja; Locher specul. academ. Viennense 246 és 247 lpja; Aschbach Geschichte der Wiener Universität 235 és 596 lpja; Archiv des Vereins f. sieb. Ldske N. F. XVI. 2. f. 349 lpja.

Hivatalos állása gyakran nyújtá neki a baj észlelésére kedvező alkalmat s szaktudóssága megmutatá neki az utat a baj megszüntetésére.

Altenbergernek ugyan nem volt alkalmá a bécsi egyetemen tett tanulmányai idejében a római joggal, vagy pedig a német és osztrákországi város- és országos jogokkal megismerkedni, mert e tájt a bécsi egyetemen nem tartottak felolvasásokat a nevezett szakmákról.¹⁾

Mindazonáltal a középkor jogkönyveinek akkor oly számos kéziratai nem maradhattak teljesen ismeretlenek előtte.

Azonfelül neki, a ki Budán a királyi udvarnál ismételve időzött, mindenestre tudomására esett az is, hogy a Szász-tükör és a Magdeburgi jog különösen a szepesi szászoknál segédforrás gyanánt el volt fogadva.²⁾

Altenberger előtt ennél fogva német városi és országos jogok receptiójának, mint a kitűzött cél elérésére legbiztosabb s leg-egyenesebb utnak kellett feltűnnie, mivel az erdélyi szász gyarmatok jogélete ugyis egészen germán alapon nyugodott.

S habár királyaink nem szívesen látták, hogy hazai városok külföldi városhoz fordultak jog közlése végett, a mint ezt Michnay és Lichner³⁾ Sileinre (Silna, Silina, Solnára) nézve, hol Tescheni jog volt érvényben, hitelt érdemlőleg bebizonyította, ha a szebeni provincia területén tudvalevőleg már az Andreanum kibocsátása óta de iure a provincia szokásjoga és a nemesek és szászok közti peres ügyekben (1391) a lex consuetudinaria regni⁴⁾ volt érvényben, s habár Mátyás király (ugyan nem épen különös tekintettel a fennforgó kérdésre) az erdélyi szászokhoz 1463-ban intézett levelében annak a főfontosságú elvnek adott is kifejezést, hogy ők is alá vannak vetve az ország törvényeinek⁵⁾, azért mindezen mozzanatok még nem eléggé nyomatékosok arra, hogy idegen jognak, mint segédforrásnak a receptióját kizárják, mivel a római jog, melynek rendkívüli tekintélyét már Verbőczy⁶⁾ is erősen kiemeli, később a Királyföld részére, mint segédforrás elfogadtatván, fejedelmi megerősítést is nyert.

¹⁾ Aschbach Geschichte der wiener Universität 101 és 310 lpjai.

²⁾ Heineccius hist. iur. Romani LXXIV. I. Michnay Lichner Ofner Stadt-recht 224 és 261 lpjai; Bartal Commentar. ad historiam etc. III. 85 lpja.

³⁾ Ugyanott 261. lp.

⁴⁾ Szász nemz. okl.-tár Urk. I. 60.

⁵⁾ Katona St. Historia crit. reg. Hungariae XIV. 664: . . . et eidem nihilominus firmissimo nostro regio iubenus sub edicto, quatenus et vos praefatam dispositionem libenter amplecti et eidem per omnia obtemperare nullatenus recusatis. Nam, quum membrum huius regni sitis et legibus eius vivatis; conveniens est, vt, quascunque capitis vestri ordinationes, praesertim tales et ad tam bonum finem factas, obedienter acceptetis etc.

⁶⁾ Hármás könyve bevezet. II. czikkének végén.

Az előadottak után tehát egy német város- és országjogokat tartalmazó jogkönyv, az u. n. Altenbergerféle codex receptiójának a ténye legkevésbé sem feltűnő jelenség.

A leghatározottabban ellent kell azonban mondanom azon eddig minden-író által kivétel nélkül vallott nézetnek, hogy e jogkönyv 1481-ben **Altenberger kezdeményezésére** keletkezett, azaz határozottan e célra készítettetett volna. Mert a Codex végén olvasható e szavakra: Hoc opus fecit fieri Egregius Magister Thomas Altenberger Magister Ciuium et Iudex Regius nec non Camerarius vrbis Cibiniensis Anno domini Millesimo Quadringentesimo primo dicti sui officij Magistri Ciuium Anno nono, való hivatkozás éppen nem határoz s pedig annál kevésbé, mert e záradék tartalma ellentétben állván egy okmánynyal,¹⁾ mely Altenbergert már 1470-ben mint polgármestert szerepelteti, tartalmának hitelessége ellen némi gyanut kelt.

Eltételezve attól, hogy sem az időpont, melyben, sem a kéz, mely ezt a záradékot oda csatolta, nincsenek megállapítva, a záradék tartalma is inkább a főtörvénytől jegyzőnek, mint magának Altenbergernek a tollába való.

Azonfelül a Codexre vetett egyetlen egy, de persze elfogulatlan és kritikai pillantásnak azt a meggyőződést kell szülnie, hogy az 1481-ben semmiképen nem keletkezhetett; mert a hátsó tábla belső oldalán 1453. Incensio Marcij (21²) e szavak s a czimtábla belső oldalán e szavak: Daz püch ist des — a rákövetkezett név teljesen ki van vakarva — olvashatók, miből egész biztosan azt következtethetnők, hogy a Codex 1453-ban már létezett, ha írásának félreismerhetlen jellege nem vezetne vissza a tizennegyedik százba.

Mi is indíthatta volna Könyves Tamást, ki korához képest alapos akadémikus műveltség birtokában volt, ki oly jelentékeny tiszteket vitt, mi bírhatta a világot látott embert, ki többször a király udvarán tartózkodott s mint a főtörvénytörvényeseknek egyik kiváló tagja atyafiainak az elfogadandó jog tekintetében érzett szükségleteit jól ismerhette, arra, hogy oly ellentétes az erdélyi szász viszonyokra oly kevésbé alkalmazható jogokat egy jogkönyvben egyesíttessen, ha tekintetbe vesszük, hogy a Királyföldnek szánt jogkönyv megrendelésénél nagyon könnyű lett volna neki sokkal alkalmasabbat választani s p. o. a Magyarországon addig még sehol sem recipiált Svábtükört a Szásztükörrel az yglai jogot a sokkal közelebb fekvő Selmezbányai joggal helyettesíteni.

¹⁾ Szász nemz. oklevéltár Urk. II. 334.

²⁾ Du Cange glossar. Incensio Lunae I. 75—76; III. 1364.

Bár mennyire volnánk is hajlandók kétségbe vonni ezen érvelés jogosultságát. azt az egyet még sem foghatjuk rá a könyvesre, hogy egy olyan jogkönyvet mint saját kezdeményezésére 1481-n szerkesztettet akart és akarhatott kiadni, melyen az 1453-ki évszám és tulajdonjelzés még ma is olvasható s a mint a kézvonás s a számok jellege világosan mutatják, már akkor is olvasható volt.

Vajon Altenberger a kéziratot már a 60-as évek kezdetébe eső tanulmányi ideje közben szerezte-e meg, vagy pedig később talán Budán, hol gyakran találjuk s honnan az erdélyi vajdának 1481. febr. 25-ről keltezett felszólítására rögtön vissza kellett térnie Szebenbe, hogy védelmezési intézkedéseket tegyen a törökök ellen,¹⁾ nem tudhatni s végre nem is jelentékeny; a tényállásnak elfogulatlan szemlélése őt mindenestre oly sületlen eljárás beszámítása alól fel fogja menteni.

Az ajándékozájáról elnevezett jogkönyvet, az Altenberger-féle Codexet eddig sem ki nem adták, sem pedig szakszerűleg le nem irták, hanem csak felületesen érintették.²⁾

Hogy Frankenstein a tartalomjegyzék legelső cikkétől félrevezetve: „Sw er an disem puech daz da heizet nueren per gisch recht icht svechen wil der schol sich richten nach diser schrift so vindet er es allezsamt nach einander geschriben daz indisem puche stet vnd wiert nich irre“ — mégis tévedett, az a kutatásnak akkori állásánál fogva még menthető, hogy annyi utódja véleményét gondolatlanul lemásolta, az már feltűnő, hogy azonban egy teljesen a mi korunkba (1867.) eső s legalábbbb terjedelme szerint a legjelentékenyebb irodalmi munka az erdélyi jogtörténelem terén ugyanazon hibába eshetett, az éppenséggel megfoghatatlan. Libloy Schuler Frigyes³⁾ a Codex Altenberger felől szóról-szóra, a következőket írja:

„Erst in der zweiten Hälfte des 15-ten Jahrhunderts kam eine vom Hermannstädter Bürgermeister (Provincialconsul) Thomas Altenberger zu Nürnberg 1481. veranlasste Rechtsmittheilung als „subsidiarisches Kaiserrecht“ in richterlichen Gebrauch des her-

¹⁾ Szász nemz. oklevéltár Urk. III. 39.

²⁾ Frankenstein: Brevic. orig. Nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania Claudiop. 1697. 37 lpja; Czwingtinger D. Specimen Hung. literatae; Siebenkees: Jurist. Magazin I. 320—323-ig. Windisch Ungr. Magazin I. B. II. St. 169; Schlözer krit. Sammlungen zur Geschichte der D. in Siebenbürgen 635 lp; Eder J. C. Observ. crit. 212 lpja; Ung. Magazin II. 297; Blätter für Geist, Gemüth u. Vaterlandskde 1849. Nro 9; Schuler v. Libloy Siebenb. R. Geschichte 1866. I. 129; Müller Fr. Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen, Einleitung XVI. 95 lp. jegyzet; Archiv des Vereins für siebenb. Landeskd. N. Fge XVII. 2. 243; Tomaschek Deutsches Recht in Oesterreich Nro 33. 7; Homeyer Die d. Rechtsbücher des Mittelalters Nro 106; Seivert G. Die Stadt Hermannstadt 21. Rannicher J. Das Recht der Comeswahl, 9 lpja.

³⁾ Siebenb. Rechtsgesch. II. kiadás I. kt. 129 lpj.

mannstädter Rathes und gleicherzeit der sächsischen Nationsuniversität (Oberhofs).

Das Rechtsbuch zerfällt in drei Theile:

Der erste: „daz puech daz da heizet nuerenpergisch recht auf 109 Seiten in Doppelcolumnen, obgleich der Einfluss auf unseren Codex unverkennbar hervortritt, doch nicht die erst 1484. gedruckte nürnbergger Reformation des Cantioncula, sondern eine ganz eigenthümliche Compilation.“

Annai durva tévedés, a hány állítás!

Szerzőnek a 1481-ben Norimbergben megindított jogközlésre vonatkozó, ugyan be nem bizonyított, de meglepő bizottsággal előadott véleménye rám rottá azt a kötelességet, hogy a norimbergi levéltárakban alapos kutatásokat téssek, mire dr. Heinrich levéltárnok urtól, kinek rendkívüli fáradozásaiért e helyen is legőszintébb köszönetemet mondom, azon határozott biztosítást nyertem, hogy az ottani levéltárakban egy olyan jogközlésnek legkisebb nyomát sem lehet találni.

Ugyanazon nemleges eredményre vezettek a nagy-szebeni oklevéltárban tett kutatásaim.

Az érintett véleménnyel egyenértékűek szerzőnek többi állításai. Hogy az először 1484-ben kinyomatott norimbergi reformatio egy már 1481-ben történt jogközlésre, azaz, hogy a norimbergi reformatio a Svábtükör Landrechtjére mégis félreismeretlen befolyást gyakorolhatott, az igazán ámulatba ejtő leleplezés, mely csupán csak a szerzőnek azon épületes, mert — vigyázatlanságon alapuló felfedezésével vetélkedhetik, hogy e Codex sajtóságos Compilatio s hogy az 1484-iki norimbergi reformatio Cantioncula műve, ki a norimbergi reformatiót nem csak nem szerkesztette, hanem a kitől csak hatvan egész évvel később, a norimbergi városi tanács az 1522-ki reformatio s az időközben hozzájött toldalékok fölött kért szakvéleményt.¹⁾

Ilyen előzmények után éppen nem csodálatos, hogy a Svábtükörnek a mi Codexünkben is található rendes bevezetése: Herre got himelischer vater szerzőt, ki akkor, mikor az Altenbergerféle Codex fölött ítéletet mondott, már sok éven át a német birodalmi és jogtörténetet tanította volt, a helyes nézetre nem vezethette s hogy ő minden habozás nélkül a Frankenstein (1697.) ideje óta annyiszor igazhitűen elbeszélte mondát „a norimbergi jogról,“ mely csak addig tarthatta fenn magát, míg a kutatás megelégedett a tartalomjegyzék legelső cikkének lemásolásával, még egyszer elbeszélve, azt ráadásul még ábrándosan fel is díszítette.

¹⁾ Stobbe O. Deutsche Rechtsquellen II. 303.

A sokáig tartott és igen mulatságos félreértésre szolgáló elnevezés, melyet az Altenberger-féle Codex a „schwäbisches Landrecht“-re alkalmaz, midőn azt „norimbergi jog“-nak czimzi, ennél fogva a Svábtükörnek egészen új, eddig okmányilag ki nem mutatott elnevezése, mely a már ismereteseket¹⁾ szaporítván, együttvéve azokkal a kronikákkal, melyek I. Albrecht 1298-iki norimbergi birodalmi gyűléséről jelentik, hogy ott Svábországának évek százain át fennállott joga, melyet Landrecht-nek neveznek, s melyet a pápa az ő törvényeivel nem sérthet, megerősítettett, nagyon támogatja Stobbénak²⁾ azt a feltevését, hogy a már néhány év óta ismeretes Landrecht ezen a birodalmi gyűlésen csak jóváhagyatott, mivel az a vélemény, melynél fogva a Svábtükör a norimbergi 1298-iki birod. gyűlésen alkotott³⁾ tekintve a kutatás jelenlegi állását, meghaladottnak tartandó.⁴⁾

Az Altenbergerféle Codex első része ennél fogva nem tartalmazza a norimbergi városjogot, hanem a Svábtükör Landrechtjét; a második és harmadik részében pedig a Magdeburgi Weichbild s a yglai jog található.

A sváb landrecht legjelentékenyebb kéziratainak a synopsisát a codex kiadásának függelékébe utalva, az oly sokáig teljesen félreismert sváb Landrecht szövegére különös figyelmünket annyival is inkább irányozzuk, mert a mint már első pillantásra kitetszik, nagyon régi anyakézirat másolatával van dolgunk.

Az Altenbergerféle codex hártya-kézirat in folio, melynek külsején gyakori használat nyomai látszanak.⁵⁾ A folians erős fa-

¹⁾ Stobbe O. Deutsche Rechtsquellen I. 337. lp.

²⁾ Stobbe O. „ „ „ 347. lp.

³⁾ Joh. Merkel: De republica Alamannorum 96. lp. 13. „Dis buch — wart gemacht vnd vollenbracht zu Nüremberg in eym berufnem hofe da man zalt von gottes gebürt zweyhundert und aht und ahzig Jar 1288. (lege 1298.)

⁴⁾ Stobbe O. Deutsche Rechtsquellen I. 345. lp. Ficker I. Ueber einen Spiegel deutscher Leute Siz. Ber. der hist. phil. A. der Wiener k. Akad. d. Wiss. 23 k. 269 lp. Rockinger L. Abhdlgen der kgl. bayr. Akad. der Wiss. III. Cl. 17 Bd. I. Abth.

⁵⁾ Hogy az Altenberger-féle codex az erdélyi szász gyarmatok szebeni főtörvényszékénél tényleg használatban volt, s a szebeni tanácsnokok arra eskettettek fel, azt Frankenstein*) határozottan állítja s különben nem is vonatott soha kétségbe.

Igen messze vezetne, ha fel akarnók itt keresni a sváb Landrecht, magdeburgi és yglai jognak mindazon helyeit, melyek változatlanul vagy pedig többé-kevésbé módosítva a fejedelemtől 1583-ban megerősített szász statutarius törvénykönyvbe magába s annak Bomel Tamástól kidolgozott t. javaslatába átmentek; ennek kimutatását e helyen annyival inkább mellőzhetjük; mert e jogkönyvnek a szebeni főtörvényszékénél való tényleges alkalmazásáról a codex

*) Brevic. orig. nat. etc. Claudiopoli, 1697. 37 lpja.

tablákba van kötve, melyek kívülről karmazsinszínű, belülről fehér hártáival vannak bevonva.

A sárgaréz-gombokkal ellátott s bőrszalagokkal elzárható fatáblák sarkai el vannak kopva.

Az előfödél, a tartalomjegyzék első tíz lapja s a XXIII réteg a különben még erős s eltekintve a hiányzó bekötési háttól, még jó karban levő bekötéstől teljesen el vannak szakadva, a hártá-lapok külső alsó szélükön megbarnulva, a gyakori lapozgatás következtében puhák s összegyűrvek; a XI-ik réteg 4—8-ik lapjai nedvességtől szenvedtek, a hártá kissé összehúzódott, de az írás még jól olvasható.

Az előfödél belső oldalán jó magosan „Daz püch ist des“ szavak állanak.

E szavak alatt a Codex könyvtári jelzése LXXVI. ironnal s aztán három pont s egy kis latin c. tentával írva láthatók.

A hátsó tábla belső oldalán 1453. Incensio Marcij (21(cursiv írásban olvasható.

A kézirat huszonhárom cinnóber vörös római számokkal számozott rétegből áll, melyek közül csak a másodiknál hiányzik a számozás, mert annak 7. és 8-ik lapja hiányzik. A kéziratnak egészben véve 184 lapja¹⁾ van.

Az első réteg quinternio, a második, eredetileg quaternio lévén a 7-ik és 8-ik lap elvesztése következtében ternióvá vált; a többi rétegek (3-tól kezdve egészen 23-ig) mind teljes quaterniók.

A hártá nem épeu fejr, nem is nagyon sima s a szélén itt-ott át van lyukadva, de mint író-anyag mégis eléggé alkalmas.

Az egyes lapok 35¹/₂ centim. magasok s 24¹/₂ cm. szélesek s két 23¹/₂—23¹/₂ hosszú s 7 cm. széles oszlopra vannak osztva.

utolsó lapján található eskümintá is, melynek szövege a szóban forgó viszonyokra teljesen talál, elég világos bizonysgot tesz.

Az eskümintá szövege: Ich N. Swer got vnd der kvnigen Marie vnd allen liben heiligen das ich vnserem allergnedichsten hern dem kwng vnd der heiligen Cron in allen meinen rethen gehorsam vnd getrev wil sein Auch diser loblicher Stath Er nwez vnd gerechtikeit suchen wil nach allem mein wurmugen den frwnden als freinden. Armen vnd Reichen gerechtikeit nach mein wursthemys thwn vil Vnd daran nicht an wil sèn frwntschfft. weyntschafft gwnszt oder gaab. Wytthwen vnd vesin dy besunderlich myr befohlen wil loszen sein nach mein wermugen in Ir gerechtikeit. Des Ersamen Rathes heymlikeit nicht offenbaren wil. Anders wen do is tzymth. Also war helff myr got vnd all lieb heiligen — kapcsolatban az ajándékozási évvel (1481.) megzáfolyhatlanul bizonyítja, hogy az a reformationak a Királyföldön való elfogadása előtt már használatban volt s az eskümintá kezdetén és végén föltüntetett szavak kitörlése, ép oly csalhatatlan bizonyítvány azon körülményre nézve, hogy nevzett eskümintá a reformationak Szebenben történt keresztülvitele, tehát 1536. után is még alkalmazásba vétetett.

¹⁾ A sváb Landrecht terjed az 1 laptól az 106-ig; a magdeburgi Weichbild 107-től 131-ig, az yrlai jog 132-től egész végéig.

melyek mindegyikének egymástól 7—7 mm-re álló 34 sora van s melyeket 11 mm széles közbeeső tér választ el egymástól.

Azáltal, hogy mindegyik oszlopnak első és harmadik, valamint harminczkettedik és negyedik sora a lapnak egész szélességén át keresztül van húzva, az írás fennt és alant mintegy kerettel el van határolva.¹⁾

Az egész kézirat vonalzása pedans pontossággal van keresztülvive s a körző-hegy szurásai még most is nagyon jól é szlelhetők.

Az első négy réteg feketén van vonalozva.

Az ötödik réteg első lapján aranyozott háttéren színekben festett arbor consanguineitatist láthatni: a rokonsági fokozatok vörös irással zöld, fehér és fekete színnel szegélyezett szalagokon vannak feltüntetve.

Az ötödik réteg első lapjának hátsó oldalán veszi kezdetét a vörös vonalzás s mindvégig tart.

Az egész tartalomjegyzék és a sváb Landrecht két első lapja nincsenek megszámozva; a római számokkal való számozás a negyedik réteg hetedik lapján veszi kezdetét.²⁾

A codexben található képek, szél-díszítmények és színes kezdő-betűk kapcsolatban az ugyanazon s pedig nagyon ügyes kéztől való biztos és tiszta vonásokkal a codexnek egészben véve oly csinos kinézést szereznek, hogy azt nem éppen indokolatlanul nevezték dísz-kiadásnak (Prachtfoliant).

A tartalomjegyzéknek mindegyik oszlopa baloldalán színes, függőlegesen álló és arab-dísztól körülfogott pálezával van feldíszítve, melyhez változó nagyságú s színes vagy aranyozott háttérre festett kezdőbetűk felvont lobogó módjára vannak hozzá csatolva.

A tartalomjegyzéket s a jogkönyvnek három főalkatrészét kezdő betűk aranynyal gazdagon feldíszítvék, nagyon tarkák és aránytalanul nagyobbak, mint a szöveg kezdőbetűi.³⁾

1) A lapnak ezáltal keletkezett felső széle 2. 7 cmt., az alsó 8. 6 cmt., a belső 3. 5 cmt., a külső azonban 6. 4 cmt. tesz ki.

2) Az 5-ik réteg 1 lapja a 106 és 107, a 131 és 132 között álló üres lapok, valamint a codexnek zárlapja, melyen az ismeretes záradék található, nincsenek számozva.

3) A sváb Landrecht tartalomjegyzékét kezdő betű a k. pálezát baljában s a kir. almát jobbában tartó császár mellett a pápa látszik ülni. Háttérben a két alak feje mögött dülényalaku vörös-kék-arany mezők láthatók. A kezdő betű S fennt egy vörös szamár fejében végződik, melynek szájából vörös lóher-levél lóg. E lap alján lévő szél-díszítmény egy vadászati jelenetet ábrázol, melyben a vadász kürtölve s kopóját kötelen vezetve, nyulat hajt, melyet egy második kopó is üldöz.

A magát a sváb Landrecht-et kezdő H betű szintén gazdagon van meg-aranyozva. A betű ürét kitöltve egy redős ruhába öltözött alak ház vagy templom födelén ül, a ki csillagkoszorúval övedzett fejével jobbját eskütelétre emelve, baljában könyvet tart.

Ha a diszítványok véleményem szerint nem tarthatnak is igényt különös művészeti értékre, azért mégis gyakran igen jellemzők.

Torzképek s azon csodálatos ábránd-alakzatok, melyeket a goth templomok faragványaiából ismerünk, e helyen is (persze nagyon szerény példányokban) lépnek elénk.

Mint gyakran alkalmazott diszítési eszköz, a tartalomjegyzékben színes vagy aranyos lóherlevelek és virágok fordulnak elő.

Mindennemű „jellemfejek“ majd hajadonul, majd koronával, sapkával vagy süveggel fedve, mint a kezdőbetűk kitöltése található.

Néha a festő humorral is törekszik jellemezni mint p. o. az elválásról szóló cikkben, a hol kanacsai szemű házastársakat állít szembe egymással, vagy pedig kirívó ellentétbe helyezve magát az illusztrált szöveg komolyságával, a mint ez p. o. sváb Landrecht legelső lapján látható, frivolitásának féktelen szabadságot enged.

A tartalomjegyzékben a sváb Landrecht egyes cikkei a 88-ik cikkig „Ob czwene man czu emem klagent vmme ein schulde“ vörös, kék és fekete színnel írják, ezentúl a fekete szín váltja fel a vöröst.

Az egyes soroknak szöveggel ki nem töltött téerein színes szalagok vannak, melyekből aranyozott, lenese nagyságu pontok vagy más diszítványok domborulnak ki.¹⁾

A szöveg szélén előforduló diszítványok általában véve kevésbé fényesek, de azért mégis csinosan aranyozták és színgazdagok. Majd mind a két oszlop fel van diszítve lombdiszes pálczával, majd csak az első vagy a második; néha mindkettőnél teljesen hiányzik minden diszítvány.

A tartalomjegyzék a lap szélén római számokban tünteti föl azt a lapot, melyen az illető cikk található; a tartalomjegyzék számozó számai feltűnően kisebbek mint a kézirati szövegéi.

S. kezdő betű (Seit vns nv got in so hoher wierde), a magdeburgi és yglai jogot megnyitó kezdőbetűk módjára nagyon gondosan ki van dolgozva s dúsan aranyozva.

¹⁾ A II-ik réteg 6-ik lapja végén, melynek két utolsó lapja tudvalevőleg hiányzik, a II-ik oszlopon, mint legutolsó cikk: Daz kein czinseman schol nicht steingruven oder leimgru vörös betűkkel van írva; a cikk folytatása s vége: ben graben an seinez hern vrlovp fekete írással van írva.

A legközelebbi cikk: Der seimes nachgepvren viech intreibet mit dem seimen ismét vörös betűkkel van írva s a tovább következő cikkek: Ob ein man py der nachte gehowens gras stilt s Ob emem manne des andern habe czv flvze in dem wazzer megint vörös betűsek, a mi feltűnő, mert egyébként az egész tartalomjegyzékben nem fordul elő az az eset, hogy egyenlő színű tényleg két cikk kövesse egymást.

Az V-ik réteg 1-ső lapján álló arbor consanguineitatis a néző előtt, az emberi alakoknak nehézkes és helytelen ábrázolása, valamint a kép-keret diszítványeinek merevsége után ítélve, a két kép között a régiebbnek mutatkozik.

A codex utolsó előtti lapján álló kép, melyen az aranyozott pompával diszített, s alsó részében a szebeni czimert mutató keretben az üdvözítő feszületen látható, kinek lábainál Mária és Magdolna színes és redős ruházatba öltözködve és dicsfényvel ellátva állanak, valamint helyesebb ábrázolatával, finomabb és gondosabb kidolgozásával, ugy természetesb színezetével kedvezőbb benyomást tesz, mint az előbbi s ha a felhozott mozzanatok nem csálnak, más kéztől s talán későbbi időből is származik, mint az arbor consanguineitatis.

Ha a codex véglapján találtató záradék tartalmának legalább részszerinti igazolása céljából arra a feltevésre határozhatnók el magunkat, hogy legalább a feszületen levő üdvözítő képe s az eskümintá Altenberger kez deményezésére készítették utólagosan a már régóta létezett kézírathoz, akkor megkísértettük volna Altenbergert a kézírattal s annak ajándékozásával az eddiginél valamivel bensőbb és elfogadhatóbb összeköttetésbe hozni.

A codex goth minuskel betűkkel van írva s ha azok az írássok, melyeket a codexével összehasonlítottam, nem csálnak, kézvonásai a 14-ik százbeli okmányokéihoz hasonlítanak leginkább.¹⁾

A kezdőbetűk uncialisok, melyek mellett még itt-ott azok a kis betűk is láthatók, melyeket a szöveg másolója a festő számára a lap szélére jegyzett; ezek a betűk a tartalomjegyzékben szintugy mint a szövegben kivétel nélkül csak a sor kezdetén állanak.

A szöveg felirásai néha közvetlenül a megelőző szöveghez csatlakoznak; sokkal gyakrabban azonban megnyitják a sort a nélkül, hogy egyetlen egy felírás kezdő betűvel nyitatták meg.

¹⁾ Pertz *Schrifttafeln zum Gebrauch*, stb. XI. füz. tab. IV. 4.
VIII. „ „ I. 1. 4.
IX. „ „ I. 4.

Maillon: *De re diplomatica*, 373. lp. (Codex Thevenotianus).

Sickel *Monum. graphica Fasc. II. táb. VI.*

IV. „ XIII. XVI. XIX.

E. „ Kausler „ *Reimchronik v. Flandern* 62 lp.

Champollion-Figeac: *Paleographie universelle* III-e et IV-e partie.

A budapesti nemzeti muzeum Svábtükreirei Cod. Mss. Germ. 9. 30 és 40 számai, melyeket Csontos J. könyvtárőr úr a legelőzékenyebb módon állított rendelkezésemre, az Altenbergerféle codexhez nem állanak semminemű rokonsági viszonyban. Codexünk írása leginkább a Wattenbachtól a (fontes rer. austr. XIV-ik köt.) leirt s a Mss. Germ. 9-ik száma alatti codex írásához hasonlít.

Rövidítések nem éppen gyakran fordulnak elő.

Többnyire *er* helyett *s*, *n* vagy *m* helyett *~*, néha *a* helyett *~* található.

Pontozás végett csupán csak a pont alkalmaztatik, mely rendszeren a vonal fölött áll.

Az *i* betűn pont soha sem áll, hanem jobbról balra lenyuló iv alakú hajszál.

Szakaszok a sor félbeszakításával és egy rá következő kezdőbetűvel kisebb szakaszok a **C** ismeretes jellel, ritkábban ezzel: **F** jeleztetnek.

Olyan betűk alatt, melyeket a másoló kiküszöbölni kívánt, szabályszerint egy pontot láthatni; kitörlés nyomait ritkábban.

tt a felső részén egy keresztvonallal van összekötve *s* és az *f*-ek nem érnek soha a sor alá.

Az esküminta írása, pontozása és nyelvezete a tartalomjegyzék és jogkönyveitől nagyon különbözök, a mint ezt a codex kiadásában található írás-minták bizonyítják.

A jogkönyv felső-német (oberdeutsch) nyelven van írva.

A kézirat könyvekre beosztva nincsen *s* a cikkek számozása is teljesen hiányzik.

Mindenekfelett czélszerűnek fog mutatkozni az, hogy elsoroljuk a kéziratnak néhány kiváló sajátosságát, melyek azt más rokon kéziratoktól kellően elkülönítve, a megillető helyet valamely kézirat-sorozatban kijelöljék számára.

Legközelebről kiemelendő, hogy az Altenberger-féle codex a sváb Landrecht-et, a magdeburgi Weichbildet *s* az yglai jogot, tehát egy Landrecht-et *s* két különböző családhoz tartozó város-jogot¹⁾ tartalmaz. Oly különböző jogoknak e sajátosságos és ritkán lelt összekapcsolásánál fogva kéziratunk néhány kézirattal, nevezetesen a brünnivel és danzigival²⁾ lép közelebbi viszonyba, anélkül, hogy mindnyájoknak azon egy anyakézirattól való leszármazása kimutatható volna, mivel az Altenberger-féle Codexben a Kampfrecht-ről szóló szakasz hiányzik *s* a közlendő szöveg-minták tanúsága szerint egyéb eltérések is léteznek, melyek közös törzskézirat létezésének feltevéseit kissé merésznek tüntetik fel.

Hogy a kéziratunkban előforduló sváb Landrecht anyakéziratának nagyon réginek kell lennie, azt annak a némettükörrel (habár nem is a czimfelirások, de a szöveg tekintetében) gyakran szószertinti összhangzása mellett a Königebuch hiánya *s* továbbá az a kö-

¹⁾ O. Stobbe, Deutsche Rechtsquellen I. 536. 540. 550 lp.

²⁾ Rockinger Berichte über die Untersuchung von Handschriften des Schwabenspiegels III.

ich mein den rechten strazrov vnd des mit gerichte petwingen
sin oder dy havt vn dy har geledigt habent vor gerichte dy sint
alle rechtelos Vnd dy vnelich geporn sint dy gewinnet ir recht
wider ob sy elich heyrat tvnt sy erbent aber kein gvt von ir
erben aber ire kint erbent wol ir vrevnde gut Alt 23
és 409 = L. 26 és 288. b. ¹⁾ s ennélfogva mindkét helyen áll. L. 224.
kezdete Alt 299. végén található, szintegy L. 271. b. Alt. 390
végén. L. 15 vége, 231 és 248, valamint L. 229 kezdete Alt.
13, 307, 350 és 305-ben található; csakhogy L. 228 és 229
Alt. 305-be van összevonva; ellenben L. 248 megfelel Alt. 349
és 350-nek, mely utóbbinak végébe L. 249 vététt fel.

Alt. 307 = L. 231-ben sechzig mögött a pénzem szinte
ki van hagyva.

Alt. 339 = L. 338; csakhogy Alt. szövege valamivel terje-
delmesebb s wachehunt helyett vaehunt áll.

Alt. 343 = L. 342, mely utóbbinak a zármondata azonban
hiányzik. ²⁾

Alt. 76 = L. 79 Vnd hat der tot man niemant der im pev-
tet so ist er mit recht ein ledic man vnd hat dy notwer peret

Alt. 109 = L. 106 b vége. Man mag ovch verpannen einen
ighlichen man ínglichem geistlichem gerichte der mder echte ist
sechs wochen vnd einen tac

Alt. 305 = L. 228 és 229. L. 229 kezdete áll.

Alt. 387 = L. 268. E szavak: dem da fur hat ist gepoten
meg vannak Alt.-ben.

Alt. 468 = L. 331. Alt. vége: daz ist alles kvnic karels recht
Alt. 478 ³⁾ = L. 348.

Alt. 211 = L. 176, a; ugy mint U.-nál: vnd lempf eremen
an czwein so schol man im paude hende abe slahen

Alt. 310 = L. 234; Alt. végén áll: diez ist vmme den rovb
recht daz nicht rcheter strazroup ist

Alt. 312 = L. 236 — gab er im gewalt vber vische vnd vber
vogel

Alt. 361 = L. 255 — unpeschorne ⁴⁾

Alt. 345 = L. 245. L.-nek e szavai: vnd den könig die hin-
der schamme he sehen — hiányoznak Alt.-ben. ⁵⁾

Alt. 324	= L. 243.	Alt. 328—330	= L. 345.
" 325	} = " 344.	" 331—332	= " 244.
" 325—7		" 333	= " 332.

¹⁾ Laband Beiträge zur Kunde des Schwabenspiegels, Berlin 1861. 43 lp.

²⁾ Laband idézett hely 44 lpj.

³⁾ " " " 47 "

⁴⁾ " " " 48 "

⁵⁾ " " " 49 "

Alt. 334 = L. 333.

" 335 = " 334.

" 336 = " 335.

" 337 = " 336.

" 338 = " 337.

" 339 = " 338.

Alt. 340 = L. 339.

" 341 = " 340.

" 342 = " 341.

" 343 = " 342.

" 344 = " 343.

" 345 = " 245.

Alt 360 = L. 255. tel. A. összhangzólag U. val: vnd schol allez daz vihe toten daz in dem huse ist czu den selben cziten gewesen kaczen vnd hunde vnd huner

Alt. 367 = L. 260; az L.-ben hiányzó e mondat: ez endinge danne dar rüde vz nach sinem rechte áll Alt.-ben, u. m. U.-nál, ¹⁾

Alt 2-ben hiányzik a negyedik Herschilt s így hangzik: „Dy mittern vreten herren den fünften Dy dienstman den sechsten vnd recht czu gleicher wys als man nicht enweis wenne dy sibent werlt ein ende nimpt also weys man nicht ob der sibende herschilt lehen myge haben oder nicht Den sibenden herschilt hat ein iglich man der nicht eigen ist vnd ein einez kint ist lehen recht gibt man den nicht dy vrei von den siben herschiltten sint vnd ist aver daz ein herre ein lehen leihet der des sibendes herschilttes nicht enhat der hat als gvet recht daran als der den sechsten herschilt fvert Jdoch geprustet im vil rechtes der des herschilttes darbet als wier hernach inden lehen pvch wol gesagen ²⁾

Alt. 12 = L. 14 összhangzó a Ném. T. és U.-val . . . gelten daz ist da von daz ez der pruder erarbeit hat vnd ist vater noch prvder noch swester da, so nement ez ie dy nechsten erben ein iglich mensehe ist erbe vncz daz er gerechen mac czu der sibende sippe als ouch daz puech hy vorsagt

Alt. 16 = L. 18 összhangzó a Ném. t. és U.-val vnd swaz ir dy heizent geben daz schol sy nemen. Ellenben a Ném. t. 22 előmondatából kimaradt: Hat der man nicht erben s csak ennyi található: So gibt der herre der vrei ist daz hundert marc gillet stb.

Alt. 19 = L. 22; Alt. 13 = L. 15 s ennél fogva rövidebb mint a Ném. T. és U. szövege; az első kiörökítési ok végén áll: verworicht er siner vaters hvlde vnd sin erbe vnd sin leben ³⁾

Alt. 53 = L. 55; a Ném. t. 50 zárszavai: vnd dev vnchrowe stb. hiányoznak.

Alt. 59 = L. 61 a, összhangzó a Ném. t. s Uval.

Alt. 72 = L. 76 a Ném. tük. 68 val összhangzó. ⁴⁾

¹⁾ Laband idézett hely 49 lapja.

²⁾ " " " 50 "

³⁾ " " " 51 "

⁴⁾ " " " 52 "

Alt. 168 = L. 153 a Ném. t. 343 cz.ével összhangzó.

Alt. 4 = L. 4; az L.-nél hiányzó szavai a Ném. t. 7 cz.-éből Alt.-ben találhatók.

Alt. 70 = L. 73 a; a ném. t. 65 cz.-ének és U. 72 cz.-ének L.-ben hiányzó e szavai: an schulde vnd an gericht Alt.-ben találhatók.

Alt. 9 = L. 9 és 10; L. 9 zárszavai: ob si vor nicht erben hatte Alt.-ben is hiányoznak. Alt. 9 szóról-szóra összhangzó a ném. t. 13 és 14 cz.-ével: de a ném. t. 14 cz.-énél nincs félbeszakítása.

Alt. 16 = L. 18; Alt. swo diez puch von schillinge seit da sint ie czwelf phenninge ein schilling daz heisent e schillinge vnd der selben schillinge gibt ein emiger man fvmf sinem wibe czu morgengab siner lant phenninge

Alt. 19 = Ném. t. 25; a végén azonban: dy gab heizet stete dy vor dem richter geschiet s aztán: dy heizet ouch stete dy mit der schrift dy ist aller stetest dy mit der gewer¹⁾

Alt. 13, különbözik L. 15-től. Wy ein kint siner vaters vnd siner mvter erbe fvr worchet mit fvmf ezehen dingen Es mag ein kint siner vater vnd siner mvter erbe mit vierczehen dingen Der ist eines²⁾ ob der vater hat ein e. wip vnd dy des svns stevfmvter ist vnd ob der svn peider leit mit wizen oder py einem ledigen wibe dy syn vater gehabt hat so hat er allez daz erbe verwurchet dez er ist wartvnde daz erezivge wir mit danid nder kmige pveh daz absolon der schone py siner vater frevndinne lac svntlichen mit vizen damit verworicht er siner vaters hvilde vnd sin erbe vnd sin leben Daz ander ist daz ein svn sinen vater vecht vnd in inslvzet wider recht vnd stirbet er nder vancusse der svn hat siner vater erbe verworicht Daz dritte ist ob ein svn sinen vater geslagen hat Daz vierde ob er in sere vnd merchlichen gescholten hat wan der almechtigot selbe sprichet ere vater vnd mvter so lengestv din leben vf der erde wan nv der mensehe syn lanch leben da mit verwurket daz er vater vnd mvter nicht eret vnd in versmecht so ist ovch daz recht daz er sin erbeteil damit verwurche wan dyse recht saczt keyser Justian Daz fvmfte ist ob ein svn so getane dinc vf den vater gesayt hat dy dem vater an den lip gent ez sy danne ein so getane sache dy wider dem lande sy da svn vnd vater wovnge inne habent oder wider den fyrsten des daz lant ist Daz sechste ist ob der svn ein dieb ist oder svst ein poswicht oder ob er wizenchchen mit posen leuten wont Daz sibende ist ob der vater von des svns

¹⁾ Laband idézett hely 53 lpa.

²⁾ Az első kiörökítési októl kezdve a tizenegyedikig a könyv szélén cursiv-írásban prima, secunda stb. található; 12–14-ig hiányzik.

sage grozen schaden genomen hat daz ist also gesprochen ob er im sinen lip oder sin gvt verraten hat Daz achte ist ob der svn den vater an sinem geschefte gentet hat also swenne der vater an sinem tot pette leit vnd daz der svn dy tver czuslecht daz dy prvder noch ander phaffen darin nicht komen daz er siner sele dynch nicht schaffe damit hat der svn syn erbe verlorn vnd verworicht vnd dar vber sprichet ein heilige gar ein gvt wort der sprichet also diez ist gar ein geseze wann swanne der mensche an sinem ende leit da ist aller smer seldom hort daz im got danne riwe vnd andacht gibt vnd swenne des ein kint vater oder mveter irret daz hat mit recht syn erbetel verworicht wan nach sinem tode so en mach der mensche weder wellen noch enwellen vnd also sprichet ein maister ein heiliger vber dy sache dy der keyser rustian gesezet vnd gepoten hat Daz niwnde ist ob der svn ein spilman ist wider des vaters willen vnd ob der vater nie gvt fvr ere genam Daz czehende ist ob der svn des vaters porge nicht werden wil vmme czertliches gelt Daz emlefte ist ob ein svn sinen vater von vancvnsse nicht losen wil Daz czwelfte ist ob ein vater vnsinnic ist oder wiert vnd der svn in der vnsinne nicht pehvet vnd vnd pewart vnd in nicht insiner gveten phlege hat wan er schol vater vnd mveter eren daz hat got gepoten Daz dizehende ist swan ein svn sinem vater sin gvt mer denne halbes vertvet vnd daz mit vufver tyt vnd mit vnrechter wyse daz ist geschreben recht Daz vierzehent ist ob ein tochter vnge- rafe wiert daz sy man czu ir let an ir water willen dy weil si vnder fvmfvnd czweiczik iaren ist kvmt sy vber fvmf vnd czweiczik iaren so mag sy ir er wol verhesen mit mannen sy kan aber ir erbe nimmer verhesen czu recht Ez mocht ovch ein vater gem sinem svn sin recht verwurichen mit disen sachen ettelichen nicht mit mallen wan ez siehet vnd schult eine vater sinen svn mit allem recht doch verwurichet ein vater mit den ersten drin sachen daz er von sinem gut scheiden mvz py sinem lebentigem leibe vnd schol der svn an des vaters stat sten vnd schol dem vater dy notdorft geben ob er sin stat hat vnd nach den eren als er gelept hat¹⁾

Alt. 157. összhangzó a Ném. t 327 és U.-val; Alt. 63 = L. 66, a — wir euch lan wizzen — ugy mint Ném. t. 59; Alt. 158 = L. 145. Homeyer Szásztükre III. 69. 1. Alt. 158. így kez- dődik: Swo schephen sint dy schullen vrtheil schephen vnd me- mant anders A Ném. t-nek e helyei: mantel sullen si auf ir schultern haben és: teutsch oder windisch eigen oder vrei. — hiányoznak Alt.-ben.

¹⁾ Laband idézett hely 54-ik lapja.

Alt. 160 = L. 147 a. Alt: Stirbet emem wibe ir man vnd pelibet si in des mannes gvte vnpeiteilt . . . so si sich dar nach czweient

Alt. 47. összhangzó a Ném. t. 47-vel; csak a végén e szavak: sem recht noch — kimaradtak, úgy mint L. 49-ben

Alt. 55 = L. 57; e szavak: oder sin erbe ob er tot ist találhatók Alt.-nél,

Alt. 145 = L. 137, c; összhangzó a Ném. t. 317, d.-vel. ¹⁾

Alt. 165 czikkfelírásában; Wy der kyng vnd em ighcher richter; a szövegében: Ein ighcher richter áll.

Alt. 94 = L. 93, Ném. t. 82; e szavak: oder memerde welen sagen -- toldalékai a Ném. t. 82 cz.-ének s L. 93-ben is találhatók. ²⁾

Alt. 94. szöveg ugyan teljesen összhangzó a Ném. t.-ével; a két helyen kikezdései is vannak de hiányzik a czikkfelírás, a a mi az anyagnak számos czikkekre való felosztásánál feltűnő; a szövegben: Gibt der richter emen stamelunden . . . és Wir sprechen swo der man . . . tovább halad; a Ném. t. 83 és 84, valamint L. 94 és 95 czikkfelírásai hiányoznak.

Alt. 84 = L. 85. szintugy mint a Ném. t. és U. e szavakat tartalmazza: an des richters vrloupt wert aver man im phant. A zármondatban a Ném. t. Dev vraeluel helyett daz vrteil áll.

Alt. 87. inkább Wa 71, mint L. 86. c.-hez közeledvén, így hangzik: Swehch richter gvt nimpt von emem der nicht recht hat der tyt recht als iudaz der da verkoffet daz recht plut vnd nam darvme vnrecht gvt also ha. der richter getan er hat smen prvder verkofft vm ein wenic gvtes daz schol er wizzen daz er gotes hvlde darvme verlorn hat

Alt. 90 = L. 88 és D. Sp. 79. azon kis különbséggel: vnd wiert im der rat nveze so ist er im des gvtes schvldic ³⁾

Alt. 92. végén u. m. a Ném. t. 80, a: wan da von hat er sin kem svnde dy habent totlieh svnde dy so getane gvt nement

Alt. 94. Ist aver daz ez geschlecht swaz er misse sprichet des hat er keinenen schaden des wort er sprichet ⁴⁾

Alt. 97 = L. 98 a. b; Alt. szövege úgy mint a Ném. t.-é hangzik: da wettet man etteswo vmme fvmf schillinge eteswo drey schillinge eteswo em phvnt ie da nach vnd dy gewonheit ist m-dem lande vnd in den steten. Alt. 97-ben állanak az L. 98 b.-ben hiányzó e szavak is: er habe in danne kemphichen angesprochen

¹⁾ Laband idézett hely 56 lapja.

²⁾ " " " 57 "

³⁾ " " " 57 "

⁴⁾ " " " 58 "

Alt. 101. ép úgy mint a Ném. t. 91: dy mich leiphichen nicht vident sy vident aver mich gothch

Alt. 125 = Ném. t. 285: Dy deuschen kiesen den kynig daz erwarf in der kynig karl als dieze pych seit Swenne er gewichte wiert vnd er gesezet vf den stvel czu ache mit der wilen dy in erwelt habent so hat her kynicklichen gewalt vnd namen vnd swenne in der pabst gewichet so hat her vollenklichen des riches gewalt vnd keiserlichen namen

Alt 207 = L. 174, b; L.-nek e toldaléka: ez si man oder wip hiányzik Alt.-ben. Alt. 289 = L. 213. vnd get ar er daz pereden; Alt. 353 = Ném. t. 188: vnd alle an gewefen wan mit swerten. Alt. 183 = L. 163 és 164. Alt. 184. czikkfelirása = L. 165; Alt. 184 szövege = L. 166 és 167; L. 167 vége: vnde lat er . . . hiányzik Alt.-ben.

Alt. 185 = L. 168. L: gut gewonheit; Alt. csak: gewonheit.

Alt. 186 czikkfelirása: Ob man einem dy stat verpevt vnd stiget er wider vnd vber dy mver vnd get nicht czv dem tor wider in er hat czu rechte sin hovpt verworicht Ehhez esatlakozik: Sanctum est¹, mi L. 168 b.-jét képezvén, az előbbi szakaszhoz vonatott. A latin szöveghez Alt. 186 félbeszakítás nélkül e szavakat esatolja: Die mavre heizent heilige mavre dy da die heiligen peslent Swo ein mavre vmme ein stat gat da heiligen inne sint dy mver heize wier heilie

Alt. 187 = L. 170 a . . . dy hegent man schol halt eide sweren dy recht vnd gewer sint als ein mensche not dazczu tribet

Alt. 188 = L. 170, a. Alt. szövege bővebb s eredetibb: Swer vngenoter dinge eide swert der man nicht pedarf der czupricht gotes gepot vnd sprichet ovch salomon

Alt. 226. Ob man einen wagen vmme wirfet der einen menschen czu tode Slecht

Ez werfent levte einen wagen nider da leicht ein fvdér wins vffe ist welcher laye daz ist dy schullen levte rveffen vlihet hm dan dy sint vnschuldic ob er remant schaden tvt ez sin danne kint des schullen si sich hveten wan ist ez ander stat da gemenlich ehich levte gent alle dy den wagen vmme werfent vnd helfen dar czu dy werdent alle schuldic vnd sint des todes schvldic Ist aber daz in anden tot Slac icht geschnecht daz puezen sy als hy vorgesprochen ist

Alt. 408-ban L. 308-nak jelentékeny része hiányzik s pedig a 132 lap I. hasábjának felülről számított sorától kezdve a II. hasáb felülről számított 14-ik soráig.

¹) Laband idézett hely 58-ik lapja.

Alt. 431 = L. 309 és 310¹⁾, de bővebb a szöveg: Wy man iedem manne pezern schol nach siner wierde

Swes sich der man vnderwindet mit vnrecht daz im rechte vorgerichte angewunnen ist daz schol er dem klager vnd dem richter puezen Swes sich der man vnderwindet mit des willen des ez ist dez tuet wider niemant vnd verdient onch kein pueze gegen dem armen noch gegen dem richen vnd daz man dem werden hoher puezen schol danne dem vnwerden daz dunket ettelich leute wider daz recht sin daz wil man allie pewern daz man iedem menschen nach siner werde puezen schol Nv vernempt die alten pueze dy die kunige pi den alten cziten aller hande leuten vf gesezet habent nach ir wierde daz man in pezern vnd puezen scholte Dy fuersten vnd dy vrien herren dy sint gelich an ir pueze man puezte in byvor mit guldinen phenningen dy waren phundic vnd der phenninge nam man einen fur ezehen silberin der gab man in fur etelich schulde ezehen phunt fur etlich minner ie dar nach vnd dy schulde waz

Alt. 443 = L. 316 s részben 317. L. 317 helyett der daz offenhche hat gehalten der daz offenhch gekovfet hat vnd vnverswigenheben pehalten hat. Alt. 443 = L. 317. Vnde ist daz vihe icht geergert er mnz ez pezzern

A 443—445 = L. 317. Alt. 122 = L. 114 c. teljesen összhangzó a Ném. t. 106-val s e szavak: die dritte hant dem ez div ander hant da lihet — hiányoznak.

Alt. 86 = L. 86 és Ném. t. 77: a végén áll: der tvt wider got vnd wider dy levte

Alt. 99 = L. 100, a s Ném. t. 90 — erteilt wiert

Alt. 121 = L. 114 c. Ném. t. 106 — dy daz horen weder er vollen kome an siner vrteil vor dem kynige²⁾)

Alt. 128 = L. 122 Szászt. III. 54. 3. Ném. t. 295: toldalék Alt.-ben; oder nder echte vnd em keezer ist

Alt. 136 = L. 130 a: Der vierde daz ist der herczoge von payren des Reiches schenche

Alt. 76 = L. 79: toldalék: oder an der stat da er nicht entwichen mac

Alt. 191. bővebb mint L. 172:³⁾) Ez ist eteswo gewonheit daz man czwehlf man nmet dy dem richter schullen helfen richeten vnd dy heizent schephen dy seibe schullen weise levte syn dy schullen vorgerichte vrteil vunden vnd niemant anders ez schol ir ighcher vf ein panch siczen vnd schol vrteil vunden vber ein ighche sache misse helent stb.

¹⁾ Laband idézett hely 58-ik lapja.

²⁾ " " " 59-ik "

³⁾ " " " 60-ik "

Alt. 278. bövebb mint L. 202: vnd swie wenic er sin snidet vnd ist ez eines phenninges wert ez get im an dy hant Vnd ist eines schillinges wert oder czwier ez get im an den leip daz man in (más kéztől) hengen schol

Alt. 306 = L. 230: Vnd leichet ein man dem andern einen silberpecher oder ein ander guet; a végén: vnd stirbe ich oder entweich davon

Alt. 453 = L. 321, sy schullen ouch peide ir gesunde von in tun.

Alt. 362 = L. 256; de L.-nek e zárszava: der frowen hiányoznak, ugy mint U.-nál.¹⁾

Alt. 189 = L. 170, b: man schol ouch sweren *vf* den heiligen ewangehen²⁾

Alt. 374. kezdete = L. 263. kivételképen rövidebb mint L.-é: Dicz ist der iuden eit wy sy schullen sweren vmme ein ighich dynch daz hincz ir stat sie schullen sweren also vnd schol man in den eit geben vmme so getanes guet als dich dirre man

Alt. 375: Von dem andern eide der iuden wy sy sweren schullen

Dicz ist ouch ein iuden eit wan eteswo ist er gewonleich eteswo der ander Disen eit schol man also geben ich peswere dich iude pi der *seven* · e · dy got schreib vnd gab sy moysi vf monte synay ob dicz dasselbe puch sy dar vf ein iude einem kristen menschen richten schol des dich dirre man oder dise frowe czeihet du sprichest daz du des vnschuldic seist so dir der got helfe der himel vnd erd peschuf tal vnd perge loub vnd graz des · e · nicht enwaz ob *dy* vnrecht swerst daz dier nimmer gehelfen dy funf puch moysi ob du vnrecht swerst daz daz selbe swewel vnd pech vf dich regene daz da regente vf sodomam vnd gemoram vnd ob dv vnrechte swerst daz du werest czu einer salz suel als lotes housfrowe wart do sy vmme sach vnd ob dv vnrechte swerst daz *daz* dich dy mvselucht peste als neoman vnd mariam moysy swester vnd ob dv vnrechte swerst daz dich dy gicht vnd dy vallunde sucht peste vnd daz plut durich ge vnd ob dv vnrechte swerst daz din griez vnd mer kom czu andern grieze vnd ob dv vnrechte swerst daz din sele nimmer kom inden barn abrahames als du nu gesworen hast also muez dir helfen der got abrahames vnd ysackes vnd iacobes vnd swenne man dem inden den eit also gibt so schol im dy hant in dem puche sin vncz an das rist³⁾

Alt. 376 = L. 262.

¹⁾ ²⁾ Laband idézett hely 61 lapja.

³⁾ Hasonlít L. 262. kezdetéhez.

Alt. 284 ugy mint a Berliniben, nem mint L. s U.-ban — gepieten darnach

Alt. 285 = Berlin: oder vmme ein vrevet. Alt.-nek L. 210-nél czikkfelirása is van.

Alt. 289—291 = L. 213. Alt. ugy mint L. és U: dy das horten vnd sahen. Alt. 290: awurs; Alt. 291 = L. 213; Alt: dy sehullen sweren czu den heiligen daz si ez sahen fvr in triben.

Alt. 420 = L. 301: ¹⁾ vorschet man sin — található.

Alt. 421 = L. 302 a: Der vromdes korn sindet

Swer eines andern mannes chorn absndet vnd went ez sy sin oder smes herren dem er dient der missetuet dar an wiert er auer des gewar daz ez sin nicht en ist so laze ez vf dem acker vnd schol man im smer arbeit lonen vnd fuert er ez auer ab dem acker so scho er ez wider geben vnd hat dar czu sin arbeit verlorn Swaz der man iar vnd tac unrechter gewer nicht enhat da schol er vmme antwurten der in darvmme an sprichet mit rechter klage (ugy mint a Ném. t. 268.)

Alt. 428 = L. 307; Alt. ugy mint L. és U: so mag er ez leisten oder nicht daz stet an siner wal. L. 307 végén: daz schol er im abtun vnd schol in den schaden czu walt gelten²⁾)

Alt. 285 = L. 210 e szavak: er ist der klage schuldic — Alt.-ben is hiányoznak.

Alt. 289 = L. 213: L.-nek e szavai: vnde sagent die — Alt.-ben is hiányoznak.

Alt. 421 czikkfelirása azonos L. 302-ével: Der vromdes korn sindet; ellenben. Alt. 544 cz. felirása: Wer des andern korn sindet vnd went ez sei syn Vndet ein man des andern mannes reif koren ab also daz er des went daz daz korn sem sy oder daz lant oder smes herrn dem er dient er missetuet nicht daran ob er ez von dem velde lun fueret man schol im aver doch smer arbeit lonen

Alt. 93 és 94 összhangzók a Ném. t. 84—85 sz.-vai; de az anyag beosztása s a czikkfelirások mások.

Az előszóban U.-nak e toldaléka: von sant elen sun die d as heilige cruce vant — hiányzik Alt.-ben.

Alt. 323 = L. 241: Diez recht habent ovch dy tovben vme vische vmme vogeles vnd vmme wild verwurket niemant sinen leib gar

Alt. 374 = L. 263. u. m. U. bővebb mint L.: so dier helfe dy ·e· dy got sreib mit siner hant vnd sy gab moysy vf dem perge synay

¹⁾ Laband idézett hely 62-ik lapja.

²⁾ " " " " 63-ik "

Alt. 296 = L. 219 és 220. L. cz. felirása: Hie ist — és a rá következő szöveg - von lehenrechte — e szavakig hiányoznak Alt.-ben.

Alt. 25 = Ném. t. 29, b; a végén még e toldalék: vnd also vber czwget man dy magt mit frowen — helytelen helyen beékelve található.

Alt. 27 = Ném. t. 32 a; a végén: oder in gotes dienst ausserhalb des landes

Alt. 38 = Ném. t. 41, a. Alt. 56 = Ném. t. 54: diez schulden tvn dy erben oder wer czv recht vormvnt oder phleger mac gesin

Alt. 69 és 70 összhangzók Ném. t. 64 és 65-vel; esakhogy egy latin mondat be van ékelve s Alt. 70 cz. felirása helytelen helyen áll, mi által e mondat Dy meister stb helytelenül 69 végére 70 kezdete helyett jut.

Alt. 71 = Ném. t. 66 és L. 75; esakhogy Alt.-nél nincs cz. felírás, vorgerichte vorichte-ba corruptálva van; egyébként teljesen összhangzó a Ném. t.-rel.

Alt. 77-ben hiányoznak L. 77 és Ném. t. 69-nek e zárszavai: als wir hernach wol gesagen

Alt. 83 = Ném. t. 77 és L. 86, a. Alt. dy meister fversten

Alt. 87 = Ném. t. 77; Alt. végén a Ném. t. 78 kezdőmondata áll.

Alt. 115 = Rockinger III. (I. 331. 1: II. 360).

Der den andern czv tode slecht

Swer den andern totet den schol man ovch toten hant vmme hant ovge vmme ovge fvez vmme fvz dy gepot waren mvlich czu pehalten daz schol man da per kieser ob ein kvnig einen pveben czvtode slecht *s/echt* scholte man den kvnic dar vmme toten daz wer em schedelich dinch wan da mochte manie leib vnd zele von verlorn werden

Alt. 116 = Rockinger III. (I. 331; II. 360.)

Wy man einen pvezen schol nach siner werdikeit

Ez slecht em man dem andern ein hant oder emen fvz ab nv der wiert schone heil vnd genust daran daz er nicht enstirbet vnd man slecht inem sm hant abe oder sinen fvz da wider ouch ab dem der dysem den schaden tet vnd derselbe stirbet schol man danne den ovch toten dem syn hant czv dem ersten abe geslagen wart daz were aver em schedeliche pvze da von schol man iedem manne pvezen nach seiner wirdekeit vnd schol dem richter pvezen indemselben rechte

A Ném. t. 102 és 103 a. b. hiányoznak Alt.-ben.

Alt. 137 szóról-szóra összhangzó Rockinger III. 280-nal.

Alt. 4 = Rockinger III. (4): Wie dy prvder kint paz erbent den die swester kint.

Nimpt em svn ein wip py sines vaters libe dy im eben pvr-
 tich ist vnd gewinnet er svne der vater danne dar nach · E daz
 sin vater mit im sin erbe geteile desselben svnes svn dy nement
 gelich erbetel an irs edelen vater stat recht neben ir vetern si
 nement aber alle nvr eines mannes teil als wil als ir vater an-
 gehort das kan der tochter kint nicht widervaren daz sy neben
 ir oheimen gelichen teil nemen als dyse kint neben iren vettern
 wan sy nicht svne noch svnes kint sint

Alt. 3. (Rockinger III. fuggelék.)

Von der sippe czal

Nv schol man ovch liye merchen wo sich dye sippe czal an
 hebt vnd wo si em ende nimpt In dem hovpte ist pescheiden man
 vnd wip dy elichen vnd recht czusamen komen sint wan dy heil-
 lige · e · ist der siben heilikeit eine vnd alle vnser selde dy kristen
 levte habent an leib vnd an sele daz sint dy siben heilikeit dy der
 almechtigot do er czv humel fvr den pristern bevalich daz sy vns
 kristenlevten da mit heiligen schvillen vnd czv dem himelrich prin-
 gen daz ist eines Dy heilige tovf daz ander Dy heilige firme so
 man dy levte firmet · Daz dritte ist dy heilige pveze · Daz vierde
 ist der heilige gotes liehnamen · Daz fvmfte daz heilige ole vm da
 man dy levte an dem tot pette mit heiliget · Dy sechste heilikeit
 ist der prister weihe · Dy sibende ist dy heilige · E · wan nv sich
 dy heilige · E · czv also grozer heilikeit gelichet vnd als heilig ist
 als sy der almechtigot selbe gehelget hat da von hat dy heilig
 · e · dy kraft swo ein man vnd ein vrowe recht vnd rederich sich
 gesament mit der heiligen · e · so ist nicht czweivnge an in vnd
 sint peide nicht nvr ein leip vnd da von ist ein man vnd sine
 kon pezeichent an daz haupt So sint czwei gesweistrat dy von
 vater vnd von mvter geporn sint an czweivnge dy hebent dy erste
 sippeczal dy man czv magen rechent dy sint ovch von rechte
 pezeichent an daz neste lit py dem haupt daz ist daz lit da dy
 arme an dy schuldern stozent vnd daz selbe lit heiset dy achsel ·
 Ist aver czweivnge an den kinden so mvgen si an einem lide nich
 pestan vnd schrenkent an ein ander lit Vnd swo czwen pruder
 czwo swester nement vnd nimpt der pruder ein vromdes wip ire
 kint sint doch gelich an ein ander an der sippe czal vnd nement
 ouch gelich erbe teil ob sy an einander eben puertich sint Swo
 nv czwei gewistere kint sint ir itwederz heizet gewistere kint
 ez sin pruder kint oder swester kint dy habent dy andern sippe
 czal dy man czv magen rechent dy stent ovch an dem andern
 lit von dem hovpt daz lit heizet der elpogen · Gewistere kinde
 kint dy hebent dy dritte sippe czal dy stent ouch an dem dritten
 lit daz ist da dy hende an den arm stozent vnd danne aber der
 kint dy hebent dy vierde sippe czal dy stent ouch an dem vier-

den lit daz ist daz lit des mittern vingers recht da der mitter vinger in dye hant stozet So stet dy fvmfte sippe czal ovch an dem fvnften lit von dem hovpte her ab geczelt daz ist daz ander lit des mittleren vingers so stet dy sechste sippe czal an dem dritten lit alles des mittleren vingers So stet dy sibende sippe czal vor an dem nagel des mittleren vingers wan daz heizet nagel mac Swer nv sippe czal recht vnd redelich czv len wil der schol sy reiten als hy geschriben stet vnd swelch sippe schafft sich czwischen dem hovpt vnd des mittleren vingers nagele gelichen mac dy nement ouch daz erbe gelich vnd so der mensche ie naher sippe ist so er ie paz erbet ez erbet ein iglich man sine mage vncz an dy sibenden sippe czal dy da heizent nagel mag Swie halt nv der pabst hab derloupt czv nemen wip ander fvmfte sippe so erbet doch ein iglich mac sin mage vncz an dy sibende sippe wan der pabste mach noch enchan kein recht gesezent da mit er vnser lantrecht vnd vnser le hen recht verkeren vnd verkrenken mvge

Alt. 487: Ob ein man vnd ein wip gevangen sint daz man dy nicht czu einander schol tun

Vnd ist daz ein man vnd ein wip gevangen sint dy schol man nicht czu einander tun meine hut man schol itweders tun von dem andern darvme daz sy icht mit einander svnden

Alt. 492. (L. 353 és 354 közőtt; Ebnerféle codex L. R. 51.)

Ob ein man des andern porge wiert stirbet denne der inder porgeschafft Vnd wiert ein man des andern porge vnd stirbet der inder porgeschafft so schullen sin kinder von irem erbe gelten dem gen dem er porge waz Vnd wiert ein man porge gegen einem manne gen dem er porge waz der hat sich an sinen porgen oder er helt sich an einen der porge ist worden oder an demselben der in da schuldic ist dy wal hat er wol an swedern er sich habt so ist der ander ledic

Alt. 496 = L. 358. Wy man daz lant tedinc gepieten schol vf dem lande Der hehic vnd der selic keiser karel sprichet hy also Ich gepeut allen den herren stb

Alt. 500. Wy man den armen leuten witwen vnd weisen richten schol Dicz ist kvnic karels wort von den armen leuten von witteben vnd von weisen Ich gepeut allen richtern stb. (L. 363. b.)

Alt. 511 = L. 377. Wy man vnech kint machet daz sy czu elichen kindern werdent vnd wy sy erbent eigen vnd lehen

Vnd ist daz ein man ein vrowen hat czu ledichen dingen vier iar sechs iar oder czwelfe vnd sy gewinnet kint mit einander czv lediklichen dingen tochter oder svn vil oder wenic vnd der man wiert der vrowen also holt leicht von ir tugenden oder von ir vrenden oder von swelchen dingen ez dar czv kvmpft daz er sy czu der e nimpt alle dy kint dy sy lediklichen mit einander

habent dy sint saczehant ekint als vater vnd muter · e · leute worden sint also sint dy kint · e · kint vnd erben eigen vnd lehen mit den kinden der vater vnd mvter nach der vrist gewinnet vnd wil man daz vf werltlichem gerichte verwerfen so schullen dy ereren kint vf geistliche gerichte varn vnd schullen ir ehch dinch da haben vnd schullen des capitels insigel nemen daz sy ir ehliches recht pehabt haben vnd schol man in vf werltlichem gerichte ir erbe vnd ir eigen ertelen daz ist geschriben recht

Alt. 523 = L. 374. (Rockinger III; I. 1053; II. 1098.) . . . hat geleget Sprichet auer iener er welle im nicht da von geben im wer heber daz gecziue nocht vnverworicht were vnd wil ez im damit abertwingen mac ot dirre daz peweren daz er des wante daz daz gecziue sin were so schol er syner arbeit vnd smer kost also nicht verlorn haban er schol daz werk verkoufen so er allerhochste mac vnd schol ienem als vil siden oder wolle oder vlachs oder goldes geben oder swaz ez gewesen sy daz schol er im wider koufen daz also gut sy als ienes waz oder pezzter wil er danne nicht gelouben so pehab er ez vf den heiligen oder ercziue ez mit dem werke da ienes vz gemachet sy oder mit den leuten dy daz gecziue vnd daz werk gesehen habent Daz recht ist ouch der vf vromdes ertriche set oder povwet vnd vme igliches werk daz der man an schaden wider tun mac

Alt. 530. Der vmme ein vntat gevangen wiert wy man den martern schol vier wochen wiz daz er der pekenne

Nv ist daz ein man vmme vntat gevangen wiert vnd dy hat leicht einer oder czwene gesehen oder sy wizzen ez sust wol vnd er mwil sin nicht veriehen den schol man also nicht hin lazen man schol in wiczigen mit slege an der schreihat vnd mit starcker vanenusse vnd mit hunger vnd mit vrost vnd mit andern vbeln dingen vnz er veriehe daz schol man in an legen vier wochen daz ist also gesprochen ob dy czwene oder der eine als gar piderbe leute sint vnd so gar vol komen leute daz man wol weiz daz sy durich nicht redent wan daz war ist so schol man in dy marter anlegen sint sy des nicht so schol man sy kein peine an legen dy wider daz rechte sy vnd weiz memant sin vntat so schol man in lazen gen daz ist des heiligen kmiges karels recht

Alt. 533. Wy man des gotes huses gut gewinnen schol

Swer gut von einem goteshuse gewinnet der nem des goteshuse prief vnd insigel dar an vnd sezet czu dem ministern sibem gecziue daran oder mer damit pehabt er sin gut vnd mit nichte anders vnd hat derman des priefes nicht so verleuset er sin gut vnd mit nichte anders vnd dy kirche pehabt ez im an

Alt. 539. Ervellet sich ein man oder wiert er wunt an dem wege daz er czu dem dorfe nicht komen mag

Ob sich ein man andern wege ertvellz oder wiert er wunt also daz er czu dem dorfe nicht komen mac swer den intreit stirbet er danne insnem hvz er schol peliben an schaden Dy kost dy er vertan hat indem hus dy schol er gelten von sinem erbe oder von sinem gut hat er des nicht so neme er sin kleider dy er vnder im hat ob ez minner wert ist denne sin kost dy er vertan hat swenne er stirbet

Alt. 540. Ob ein man leute herberget vnd ir emer Slecht den andern czu tode indem hus

Herbergete ein man leute vnd slecht ir emer den andern czu tode an sin schulde insnem hus oder welch vngerichte emer dem andern tut der wiert leidet kein not darvmmе ob er den vrideprecher nicht vf gehalten mac vnd er daz pehelt vf dy heiligen so man in darvmmе schuldiget¹⁾

Alt. 541 = L. 152. Alt 544 = 302, a; de L. 302. a-nak a vége s L. 302, b hiányoznak; (lásd Alt. 421.) Alt. 548 és 549 = L. 212; Alt 550—556 = L. 213; azonban e cikkek többé-kevésbé eltérnek L.-től.

Alt. 562 (zárszakasz) Ob ein man czu der padestuben get vnd nimt enes andern mannes padelachen oder swert oder anders icht Swer des andern swert oder padelachen oder Slaflachen oder pechen oder welherhande ez ist daz dem semen geleich ist czvsamen leit vnd went daz ez sin sy vnd ez von der padestuben treit vnd er daz seme alda let peheldet er ez danne im verholen indem wane daz ez sin sy vnd tar er sin recht darvmmе tun er peleibet sin ane schaden ob man ez insiner gewalt vindet anvangen mac man ez wol vnder im vnd peklagen deube oder roubes ob man im schulde geb daran des muez er vnschuldic werden ob er ez vf dy heiligen pehalten hat so mac man im danne keiner hant haftigen tat schulde Geben²⁾

Alt. 271: Dv scholt rechter gewichte haben dv scholt ovch indnem hovse rechte maze haben habe rechte maze habe rechte gewichte so wiert dier got mit der rechten wage wegen vnd wiert dier got geben dy rechten maze vnd wiert dier geben lancheleben hy vnd vf dem ewigen himelrich

Alt. 272 = L. 201, u. Alt: Diez sint dy wort dy got selbe sprach czu moyse vf dem perge synay vnd von disen sint alle gerechte gemachet dy geistlich vnd werltlich sint

Ezen 271-től helytelenül elszakított cikkkelírás után hiányzik a szöveg.

A 251—277 = L. 201, v, mely utóbbinak a zármondata terjedelmesebb; azonban a szövegnek számos áthelyezései észlelhetők:

¹⁾ Homeyer: Die d. Rechtsb. des M. A. 56 lp.

²⁾ E. Fr. Rösler Deutsche Rechtsdenkm. II. (Schöffensazungen 198.)

Alt. 251	= L. 201, a.	Alt. 266	= L. 201, l. & k.
" 252	= " " a & b.	" 267	= " " i.
" 253	= " " b.	" 268	= " " o. p. n. q.
" 254	= " " c.	" {269	= " " } r.
" 255	= " " d/2.	" {270	= " " } r.
" 256	= " " d/1.	" 271	= " " s.
" 257—260	= " " e.	" 272	= " " u. (zármond.)
" 261	= " " f.	" 272	= " " h.
" 262	= " " g.	" {273	= " " } h.
" 263	= " " g.	" {274	= " " } h.
" 263—4	= " " l.	" 275	= " " t.
" 265 I. & II.	= " " l. & m.	" 276	= " " u.
		" 277	= " " v.

Alt. 242 és 257-ben a czikkfelírás s a szöveg kivételképen összefüggnek egymással.

Alt. 242: Swer marcht ezol verfvret der schol dricck schulunge geben tvet er aver als hy vor gesprochen ist er wiert ovch ledik ¹⁾)

Alt. 257: Swer ein oxhsen stilt oder ander dinc der schol daz viervalte gelten

Alt. 268-ban öt kezdőbetűs szakasz czikkfelírás nélkül található:

Man schol ovch den syn vmme des vaters schulde nicht slahen noch den vater vmme des synes schulde islich mensehe ersterbe vme smes sebes schulde

Vnd get ein man in einen wingarten er schol der pere ezen also vil als in gevalle er schol aver kein dar vz nicht tragen

Vnd get ein man mein kornvelt er schol der eher ezen vnd czu tribe dy mit der hant vnd eze daz korn ob in hvngert vnd smde sin nicht mit der sichel

Ob ein man sin korn absudet vnd vergizt er einer garbe vf dem acker er schol nicht dar hin wider loffen dy grabe nemen er schol sy witwen vnd weisen lazen vf heben darvmm gesegent dir got diner hant erbeit

Swenne dy olehsst vf dem povme behbet daz schol sin der armen levte witeben vnd weisen

Alt. 271 = L. 201. s. Alt: Daz ein islich mensehe schol rechte maze haben vnd geben

Alt. 325: Swer einen habich stilt oder slecht der den kramch veht és

Alt. 326: Der der den habich stilt oder slecht der den iaget veht — ismétlődnek 472 és 473-ban. Épp ugy

Alt. 327: Der einen valchen stilt oder slecht — 474-ben

¹⁾ A négy első szó vörös tintával, a többi feketével van írva.

Alt. 328: Der einen sperwër oder einen sprinzen stilt oder vehet — 475-ben.

Alt. 329; Der einen pawen stilt oder slecht — 476-ban.

Alt. 330: Der einen hunt oder einen vogel verstilt vnd in wider gibt an gericht — 477-ben.

Áthelyezések találhatók:

Alt. 12—13-ban. Svie ein kint siner vaters vnd seiner muter erbe verwurket mit funfzehen dingen

Svie der vater dez suns gut erbet

Alt. 43—44: Daz alle di da in des reiches echte sint .iar vnd tage die erteilet man alle rechtelos

Ob ein dinstman sein rechte verleuset sin guet daz geuellet seinem herren an des er ist

Alt. 66—67: Von den hohen vrien herren vnd von den mittern vrien wie die vnder scheiden sint

Wer ezu recht eygen lewte mag haben ¹⁾

Alt. 277—278: Daz niemant koren steln schol des nachts oder fvetern schol

Svaz got den geben wil dy da nichtent nach disem puech

Alt 496—497: Wie man daz lant teidinc versvmet daz man den in dy echte chvuden schol

Wy man lant teiding auf dem land gepieten schol ²⁾

A közölt szöveg-törédek nagyjában véve talán elégséges támpontokat nyújtanak codexünk I. része sajtószámainak s nevezetesen szólásmódja- s helyesírásának megismerésére. A szövegnek némi bizonytalansága, mely a Landrecht II. és III-ik részében mutatkozik s mely nevezetesen már egyszer előfordult szakaszok ismétlésében is nyilvánul, már sok régi codexnél észlelt jelenség.

Röviden összefoglalva vizsgálódásaink végeredményeit, azt véljük állíthatni, hogy

I. az Altenbergerféle codex nemcsak a svábtükör Landrecht-jének a magdeburgi Weichbild- s az yglauai joggal való, nagy ritkán előforduló összekötése, hanem annak a brünni és danzigi kézírathoz való rokonsági viszonya következtében alkalmas érdeklődést kelteni; hogy

II. e codex ugyan nem tartalmazza a teljes svábtükört, hanem ennek csak a Landrecht-jét, de ez utóbbi olyan alakban, mely a sváb Landrecht eredeti szövegének eléállítására tekintetében is kétségtelenül jelentékeny; hogy

¹⁾ E cikkfelírás más kéztől származik.

²⁾ Ez is más kéztől való.

III. A sváb Landrecht hajdan „norimbergi jog-nak“ is czimeztetett; hogy továbbá

IV. annak a körülménynek okmányi bebizonyítása következtében, miszerint a sváb Landrecht az erdélyi részek Királyföldjén a hazai szokásjog se gédforrásául recipiáltatván, mint olyan hosszabb ideig érvényben is volt, a svábtükör messze elterjedt jogkönyvének érvényességi területe délkelet felé jelentékenyen terjeszkedik, s hogy végre

V. a svábtükörnek Magyarországon s különösen az erdélyi Királyföldön történt receptiója ezen vizsgálódás által legelőször lett constatálva és okmányilag kimutatva, holott a száasztükör s a magdeburgi jog érvénye hazánk más vidékein, nevezetesen a szeptesi szászoknál, a mint ez az ide vonatkozó részletezésekből kitűnt, már eddig is be volt hiteltérdemlőleg bizonyítva.

DR. LINDNER GUSZTÁV.

PINDAROS IV. PÜTHIAI ÓDÁJA.

Egy pár szó e költeményről. Pindaros e nagyszabású ódája a thebai lantos költészetének jellegző vonásait mintegy összefoglalva egyesíti magában. Férfikorának érett terméke, legizletesebb gyümölcse. A műthikus vonatkozások bősége, a mély gondolatok gyors váltakozása, a jelzők színgazdag pompája e költeményben nyugottabb, plasztikusabb öszhanggá olvadnak egybe. Mondhatni: az epikus és lantos költészet határszélein jár a költő: Az Argonauták kalandjának drámai elevésséggel feltüntetett mozzanatai a lantos bevülettől melegek; az epikus felfogás csak a műthosra vonatkozik; de a műthos jelentést, mélyebb értelmet kap. Az Argonaüták hadjáratának elbeszélését majdnem kétszáz soron át némelyek indokolatlan *digressiónak* tekintik, holott az Eüphamos által elfogadott szent rög mondájának ez elbeszélése ad igazi életteljes háttért; e keretbe — e drága keretbe — van foglalva a csodaszerű cselekvény, melynek köszönheti a thérai hős Battos város-alapító nevét, e Battos pedig törzsatyja IV. Arkesilasnak, kinek szekér versenyen szerzett diadalát örökíti meg az V-ik püthiai dal és e diadal dicsőítését használja föl egy politikai számüzött érdekében e költemény, mely Pindaros összes ódái közt legterjedelmesebb. Az uralkodó kegyét élvező költő az igazságot azon tapintattal mondja el barátja Dámophilos érdekében, ki Thebabau vendége volt, mely nem sért, nem bánt, de elévülhetetlen bölcseséget tükröz vissza: azt a dór-mérsékletet, melyről egy zendülés elnyomása után megfélekedezett Arkesilas, úgy hogy rokona: a bölcs és igaz indulatu Dámophilos még mind bujdosni kénytelen. Horatius III. 3. odájában meglehetősen szerencsével kísérti meg a bölcs mérséklésnek, a finom tapintat gyöngéd tanácsadásának e nemét, midőn a jellem és rendíthetetlen akarat szilárdságának diadalát mutatja be Róma egész emelkedésében és hogy e felfogásnak mélyebb jelentést, magasztosabb jelleget kölcsönözzön: Juno kiengesztelődését írja le egy isten-gyűlés elbeszélése kapcsán. Óvja Augustust, hogy a bár lázongásia hajló Róma hangulata ne riassza el és ne gondoljon arra, hogy keletre helyezze át birodalma székhelyét, mintegy megsejtván a polgárosodás nagy országotján elért

fontos állomás helyen, hogy a kelet fatalismusa gátot vet a polgáriasságnak. De mindamellett Horatius e költeménye inkább hajlik az allegoria felé, míg Pindaros kezében a műthos az eszményítés életelevenségét megőrzi. Horatius ódáinak legérettebb darabjai, legszebb gondolatai halvány viszhangok Pindaros e költeményében zengő hangokhoz képest, melyekre lehet alkalmazni Göthe ama szavait, melyeket Tasso ajkaival mond Ariostóról:

„A bölcsesség arany felhőre ül
S hallatja olykor fenséges szavát.“

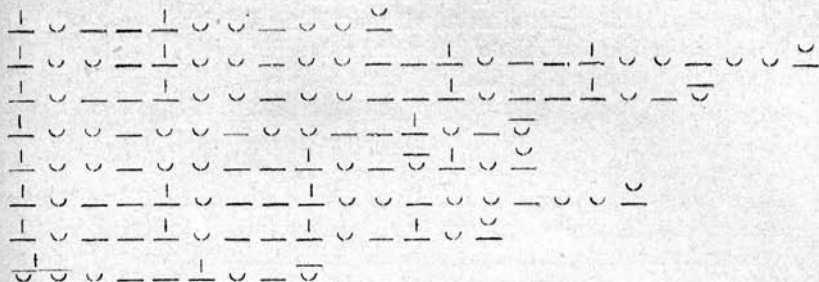
Arkesilas a Küränät alapító Battos egyenes sarja. Hogyan érezthette volna a költő ez uralkodónak a trónhoz való jogát mélyebb, megdönthetlenebb alapon, mint azon hadjárat elbeszélése útján, melyről visszajövet Eüphamos a szent rögöt Médeia jós szavára elfogadta? E szent rög elvész és ez által a majdan Lúbia mezején hatalmasan uralkodó Küränä csak a 17-ik nemzedék által alapíttatik meg, holott különben a 4-ik íz már czélt ért volna. Az isten kéz által nyújtott rög hatalmas ország alapjává lesz és a trón talapzatának szegletkövévé. Ily trón megdönthetetlen. De az Argonaüták mintahősének Iasonnak is dönthetetlen joga volt a trónhoz, melyet Pelias bitorul elfoglalt és még is mily szeliden szól vele! Pelias első szavára halálos veszélybe rohan, hogy az aranygyapjat elhozza. Phrixos átkát megoldja. Eléri a sikert. Jogát kivívja. Szép példa Arkesilasnak, hogy jogát féltve: ne feledkezzék meg a méltányosság követelményeiről.

Az egész ódát átlengő hang nyugottsága a dór szellem hü visszatükröződése. A dór szellem a dór alakban nyer kifejezést. A dór hangnemben irt dallam örökre elnémult, de az alakban némi viszhangja hallható. Törekedtem az eredeti alakot minden ízében megtartani: nem csak lábait, tehát a külalakot, hanem a metszeteket, a gondolat zenei és lyrai mozzanatait, mi nézetem szerint az alaknál a lényeg. A magyarnyelv nagy nehézségek áttörését igényli egy pindarosi óda fordításánál, de minden nyugat-európai nyelvet tulszárnyal a kifejezés ereje, a külalak tisztasága által. A görög kellem . . . ez az az illat, mely elszállt e virágról, melyet megkísérték átültetni.

Ha biztatást nyernék: életem feladatául tűzném ki magyar Pindarost adni az irodalomnak.

Tartalmi jegyzeteket ez alkalommal feleslegesnek tartók a költeményhez fűzni, mely így is igen terjedelmes és magára is érthető. Pindaros összes ódái kiadásánál elmaradhatatlan a tartalmi jegyzet és igen érdemes feladat Pindaros költészetéről behatóbb tanulmányt is írni. Legyen elég e pár szó Pindaros 4-ik pythiai ódájáról, mely az V-ikkal együtt Ol. 78. 3-ik évében, Kr. e. 465-ben, a költő 56-ik évében keletkezett.

Versszakok.

Zárdalok.

A kúranai Arkesilaosnak.

1. Versszak.

Ünnepelnünk, Múza, jövel ma segíts
 Arkesilast, dús legelőjű Kúrānā nagy királyát, mert diadalmat űl e
 Hí barátunk, jer, te növeld a dal árját, zengd a Latoidákat s Püthont,
 Hol az arany sasok oldala mellett, míg Apolló
 Nem vala távol, a papnő jósolá: Battos miként
 Fog verőfényes tetőn várost alapítani, sok fogatú
 Büszke várost, dús kalászu Lúbia térein
 El oda hagyván szent szigetjét.

1. Ellenversszak.

Médéának jóslata teljesedett
 Théra után most a tizenheted öltőn. Kolkhos ihlett asszonya mint fuvalom
 Szólt, nagy Aiétas dicső gyermeke jóslón így beszélt a hősi néphez
 Egykor a gyors kelevézű Íásonnak hajóján:
 „Istenek és ti halandók, most reám figyeljetek!
 Itt e tajték verte földről ülteti egykoron át Epaphos
 Lánya gazdag városoknak oltovány-ágait
 Kies ölen Ammon honának.

1. Zárdal.

„Fölcserélik gyors paripákkal a vékony szárnyaló úszó csellerajt,
 S a suhanó evezőt gyepelével és hajtnak rohanó kocsikat.

Ezt a jósjelet hozza meg, hogy majd anyaföldje leend
Thera sok és nagy városoknak, mit ajándékkal fogadott vala el,
Eüphamos egy isteni férfitól, míg szállt hajóra ;
Ott a Tritón öble mellett tünt föl emez
Földi mezben, míg a magasból alá Zeüs szerencsét dörgve hirdet.

2. *Versszak.*

„Ép a horgonyt, e fogas érezzabolát
Szedte kezünk föl, a midőn jöve hozzánk. Már tizenkét napja vivé a hajót
Férfiaknak válla a puszta mezőn a tengerárból azt kivévén,
Mert követik vala ők hiven azt, mit én javaslék.
Szertebolyongva felénk ím egy dicső levante tart
— Ennek arczát isten ölté föl — s oda érve kegyes szava szólt
Nyájasan, mint gazda vendéget fogad szívesen
Idegenül bár hajlokába.

2. *Ellenversszak.*

„Ám a honvágy csábszava csábíta már,
Sürgete mennünk. Amaz Eürüpulos, roppant Poseidón isteni gyermeke volt,
Mint bevallá. Észrevevén sietésünk' ott hamar föl egy rögöt kap
És oda nyujtá nekünk, hogy ajándékkal fogadjuk.
Meg se vetette a hős ezt, sőt a partra szökve le
Jobb kezével jobb kezéből nyomban a szent rögöt elveszi ott.
Hejh, de mostan látom én meg, hogy aláhullt a rög,
Sebesen elsodrá magával

2. *Zárda.*

„S tenger árján vitte nyugotra a hullám. Őket untig sürgetém,
Hogy tova tűnni ne hagyják; a hajósnép ott feledé a rögöt.
Most a téres Lübiának magva hiába' hever
E szigeten. Bizvást ha Eüphamos korán eljőve honába viszi
Hadesnek a torkolatához, a szentelt Tainarosba,
Nagy Poseidon sarja volt ő, kit Titüos
Lánya Kāphisosnak a habjainál szült; a szép Eüropa egykor.

3. *Versszak.*

„Birta voln' a tőle eredt ivadék,
A negyediz a danaokkal e síkot. Fölkel az'tán a lakedaimoni nép,
S véle támad s útnak ered seregestül nagy Mükéné népe s Argos.
Kelnek azonba' dicső ivadékok messzi földön
Idegen ágyba', kiket majd e szigetre istenek
Elvezetvén, nemzék itt a messze sötétlő mezőknek urát,
Kit aranylakában egykor Phoibos inteni fog,
Hogy lemenvén templomából

3. *Ellenversszak.*

„Szent parancsát el ne feledje utóbb,
 Ámde hajón sok hadi néppel eredjen Zeüs-kegyelt Neilosnak a partjaira.“
 Így beszélt Médeia az isteni hadnak. Hallgatásnak esőndje állt be.
 Áhitat érzete csukta le ajkuk' némasággal ;
 Ám e szavak, Polümnastos sarja, néked szólának.
 Általad nem kérde, üdvöt jósla tenéked a delphisi méh:
 Három izben üdvözölvén mint Kürānā urát
 Jelöle meg téged királyul ;

3. *Zárdal.*

Mig te kérdéd, hogy mi leend dadogó nyelvednek oldó bűvszere.
 Így ivadékai sarján úgy virágzik mint ragyogó kikelet
 Szép bibor pompába' most a nyolczad íz : Arkesilas :
 Ennek adá Püthó s Apolló gyors szekerét versenyen a diadalt.
 Hadd szentelem én e dicső fejedelmet, Múza, neked
 És arany gypját a kosnak véle együtt ;
 Mert tusáztván a Minüekkel e z é r t, nyertek ök díszit istenektől.

4. *Versszak.*

Vajh miért kelt útra hajókon e nép?
 És mi veszély verte reájuk aczél kapcsát? A sors végzése szerint Peliást
 Aiolidáknak keze vagy kikerülhetlen tanácsa veszti majd el.
 Gondba borult kebelén fagyosan járt át e jóslat,
 Melyet a föld anya erdős mélye zengett volt eképp :
 Ovakodjék attul ő jól, félsarúval ki elébe jövend,
 Egykoron majd a magashól száll ez a völgybe, hol
 Ragyog Ialkos fénymezője,

4. *Ellenversszak.*

Honfitárs bár vagy idegen leszen ő.
 Így a dicső férfi utóbb odajön két kopja szállal s két ruha is földi őt :
 Egyik a magnéti vidék viseltjeként simult szép természetéhez,
 Mig felül párduczczaczagány vala, védvén őt ha tombol zordonan a zivatar.
 Fürtjei dúsan alá leomoltak hajzatának,
 És ragyogón beboríták vállait. Gyorsan megy ő,
 Keble félelmet nem ismér ; ott megáll hirtelen
 A piacon nagy néptömeg közt.

4. *Zárdal.*

Ismeretlen volt ugyan, ámde nem egy szólt így csodálván :
 „Vaj' ki, ha sem nem Apolló? Aphrodité ércszekeren robogó
 Férje sem? Hát nem vezett el, Naxos ölen a merész
 Hős Ephialtes, sem nem Ótos, két fiad, Iphimédeia, neked?
 Vaj' nem lelővé Titüost nyila a szűz Artemisnak,
 Elröpitvén győzhetetlen gyors idegén,
 Hogy ne merjen hő szerelemre körén túl halandó soh'se gyúlni?“

5. Versszak.

Szállton így száll ajkrúl-ajakra a szó.

Most Pelias jött faragott fogatán, öszvéreit hajtván, sietőn robogott.

Hejh, de mint bámul s ijed ő meg, a mint meglátja, hogy csak félsarúval
Jött amaz ifju elébe. E jelt jól ismeré már.

„Hol van, oh ifju, hazád? — szólt döbbenését leplezön —

Földporából támadott mely nő anya édes ölén születél?

Származásod' mond hiven meg, bé ne szennynezd soha

Gyülőletes rút csalfasággal.“

5. Ellenversszak.

Néki bátran szép szeliden felel ez :

„Mesteremül, a ki tanít vala, Kheiront nézd te ; barlangját odahagyva
jövök ;

Mert Kharikló- és Philürával a Kentaür szende szép lányai növeltek ;

Most haza úgy jövök én, hogy irántuk nem valék még

Szóba' se' tettbe, sem álnok két tiz éve soha sem.

Védni jöttem most atyámnak szent örökét : a királyi jogot,

Végzet ellen vette más el, azt a mit Zeüs adott

Aiolosnak s gyermekének.

5. Zárodal.

„Ugy tudom, hogy jogtalanul Pelias elfoglalá az ősi trónt, .

És szüleim' örökét rossz kapzsi szívvvel, elragadá bitorúl.

Ők, alig láték napot, félvén : a király bosszút áll,

Mintha halott volnék sötét gyászt színlelnek, gyászt ölt a királyi lak is,

És mint temetésen a nők jaja hangzék siratóra,

Míg bibor pólyában ójjel küldenek el

Rejtek úton és a Kronos fia: Kheironhoz adnak gondozásra.

6. Versszak.

Hogy mi történt : annak im ez veleje :

Most egy igaz szót, ti feleljetek énnékem : hol ósimnek fejedelmi laka?

Mert atyám Aison s eme föld honom és ne nézzetek ti jövevénynek.

Engem az isteni vad nevezett volt el Iäsonnak.“

Szólt, s a midőn hazaér, ott atyja fölismérte őt,

Agg szeméből mint a forrás forrva erősen a köny bugyogott,

És ujongott keble látván annyi közt válni ki

Deli alakját szép fiának.

6. Ellenversszak.

S mind a két nagybátyja a mint veve hirt,

Eljöve tüstént, közel a Hüpereis forrása mellől jött vala nyomba' Pheres,

Hagyta Messanat Amüthos sietőn s Admätos is jött és Melamos.

Mind örülének az öcsnek, ez őket jól fogadván

Hivja magához, ad aztán ő nekik dús lakomát.
 Az ajándék is tömérdek, melyet adott, vigalom zaja kél.
 Őt egész nap és öt éjjel szüntelenül szedik
 Az örömöknek szent virágát.

6. Zárda.

Ő hatodnap a rokonoknak előadván mi történt, újlag
 Értekezék komolyan velük. Fölindulának ezek. Velük ő
 Gyorsan indul fölkeresni termeiben Peliást.
 Mind berohanván, bent megállnak. Szembe velük jön maga hallva a zajt,
 Türónak, a szép hajúnak fia. Ám most permetegként
 Szállanak hozzá Íásonnak szavai.
 Bölcs beszédnek vetve szilárd alapot szól: „Poseidón sarja halld meg:

7. Versszak.

Oly hamar kedvesb lészen az ember előtt
 Mint az igazság, a csalárd nyereség, úmbár utóbb annak keserű íze van.
 Ám ugy illik, hogy mi igazra hajolván, így javunkat szöve szöjjük.
 Bár tudod, újra eszedbe hozom: Kretheüsnek anyja
 És a merész Salmonetüsnek anyja egy asszony vala,
 És mi, egy vér harmad ízben, látjuk a napnak arany sugarát.
 Szégyenükben, hidd, a Moirák elfödik arczukat,
 Ha gyűlölet dül két rokon közt.

7. Ellenversszak.

Oh de ősink dús örökét te velem
 Kardnak aczélával, sem az érczhegyü kopjával ne oszd meg.
 Mind a turmát, mind az ezüst színü nyáját, mind a szántót, mit bitorként
 Most te művelsz, szüleimtől elorozván vagyont gyűjtsz,
 Hogy ha felette gyarapszol, mit törődöm azzal is?
 Add te békén át királyi szent örökünk': a jogart s eme trónt,
 Melyben ülvén krétheid a jó lovas nép felett
 Fejedelem volt, s hagyd a bosszút,

7. Zárda.

Hogy ne légyen még ezután is ezért köztünk nagyobb baj újlag.“
 Szólt s neki válaszol is nyomban nyugodt hangon Pelias: „Legyen úgy
 Lásd, de immár terhes aggság rám nehezdedve nyom el;
 Mig ereidben pezsg az ifju vér, virúl még szép tavaszod: van erőd
 Elvenni az átkot e honrúl. A Phrixosnak lebüvölt
 Lelkit Atiétastul, oh menj, hozd haza hát.
 Ám a kosnak gypja is ő vele légyen tiéd, min elkerülte

8. Versszak.

„Mostohájának boszuló nyilait.
 Igy csoda mód' int vala engem egy álom, majd hogy ez mit rejthet, a Kastalía

Jóslatát megkérdem, az engem utalt: küldnél hajókat rögtön útra.
 E feladatra te szánd magad önként s én uralmat
 És e királyi jogart, hogy átadom, vedd eskümet.
 És erős esküm tanúja Zeüs a család közösatya legyen.“
 Ők e frigyet kötve tüstént ottan elváltakan.
 Maga Iáson szét a honban

8. *Ellenversszak.*

Hirnök által gyűjti hajóra hadát.
 Nyomba' jó három fia Zeüs Kronidának, mind a három szüntelenül csatakész;
 Két fiad, villámszemü Léda s a t'éd Alkména. Földrázónak is két
 Űstökös és deli sarja, ragadván harczi kedvük,
 Egy oda hagyva Pülost, másik meg Tainaros fokát:
 Ott csodált Eüphámos, itt az volt Periklimenos ereje.
 Sarjad is, oh szent Apolló, ünnepelet atyja a
 Dalnak, eljött: lantos Orpheüs.

8. *Zárdal.*

És legott Hermás, az aranybotos a szörnyű tusákba küldi el
 Gyermekeit: ifju erőtől duzzadón pezsgő Ekhiont s Erütost.
 Mások a Pangaioi aljáról seregelték oda.
 Kedvre gyuladt szívvel bocsatá fölszerelvén szép fiait Boreas:
 Zétast s Kalaüst, ama férfiakat, kiknek borítja
 Vállukat rezgő biborszárny. Mindezeket
 Héra harczi kedvre gyulasztja csodás, ellenállhatlan varázsszal,

9. *Versszak.*

Hogy az Argót senki se hagyja el ott,
 Tétlenül az anyja körébe', hogy otthonn élne napról-napra veszélytelenül,
 Míg e hadnak még a halálban is enyhítő varázsszer lesz erénye.
 A hadi nép színe volt Iáókosban együtt már.
 Most kiszemelte Iáson hősi sergét gondosan.
 A madár- s a sorsvető-jós: Mopsos e perczen a bajnokokat
 Sürgeté, hogy mind hajóra nyomba' föl szálljanak.
 Mikor a horgonyt fölszedék már,

9 *Ellenversszak.*

Megragadván im a vezér egy arany
 Serleget, ott Zetishöz, az égi atyához esd fohászszal s a rohanó szeleket
 Esdekelvén hívja segítni s a hullámok csapását, éjt, napot s a
 Tengeri ösvényeket s hazatérést boldogan majd.
 Mostan a felleget ég megdördül, ez szerencsejel
 Volt nekik. sűrűn a villámfény szakadott, lobogott az egen —
 És e jelt látván a hősök kedvre gyuladtanak,
 Hiszik e jelt, hogy isten adta.

9. Záródal.

Jós szavára mind evezőt ragad, öntvén az beléjük szép reményt.
 És szakadatlanul izmos kézben csapkod, ver habot az evező.
 Már a zord Pontoshoz értek, vitte a délszaki szél,
 Az Oцеáánt járó Poseidonnak hasítnak nyomban a szent helyen
 Udvar, a bikák szőke nyája is ott várt, tiszta thrák faj,
 Hol nem is rég épített oltárfala állt,
 Esdve kéri, vész közepébe sietvén, urát a tengereknek.

10. Versszak.

Hogy a sziklák egybecsapó kapuját
 Itt kikerüljék, ezek ikrekül élők és sebes'ben történek egybe, miként
 Zugva csapnak szembe a bős szelek. Az már utjokat célhoz vezette.
 Eljut az isteni raj ezután Phāsis-folyamhoz.
 Itt a sötét színü kolchok serge rájuk támadott,
 Ép az Aiétas lakánál. Ám a sebes nyilak asszonya most
 Örves Iűnxét leküldé az Olümpról alá.
 Egy örökön forgó keréknek

10. Ellenversszak.

Küllő párján röpked e tarka madár,
 Mely legelébb kelte a szivbe' rajongást, Aisonidnak bűvszavakat tanított,
 Hogy feledvén gyermeki tiszteletét Médeia, bűvarázslat égő
 Ostora verje, ragadja szivét a szép Hellasba.
 Megmutatá, hogy e harcban mely úton nyer pályabért,
 És olajt ad s oly varázstzert, melylyel a test bekenetve a kint
 Meg sem érzi. S nászt fogadnak, hogy együtt élvezik
 A szerelemnek édes élvét.

10. Záródal.

Ekkor Aiétas az aczél ekeszarvát fogva, mélyen nyomja le
 Ott közepen s az ökörpárt, melynek égő lángot okád ajaka,
 S mely a földön érczpatával szerte ha jár, dobog az.
 Egymaga hajtván csak befogja s hűz borozdát, mely menve szép egyenest.
 Egy öltre leszánt s hasítá föl a földnek sík talajját.
 S így szól aztán: „Rajta végezz el te király
 S hős vezér ilyen művet és az örök-gyapjat akkor vidd magaddal.

11. Versszak.

„Mely arannyal fődte a kost ragyogón.“
 Végzi szavát. Im de ledobja Iűson a krokos-szin öltönyt és a műhöz
 Istenében bizva fog; az idegennő bűve védvén, tűz se bántja.
 Megragadá az ekét s az igával fékre vetvén
 Hajtja az ökröket, oldalt szűrja sebzön testüket
 Ösztökével s a derék hős csakhamar a kitűzött művet így

Teljesíté. Mély sohajjal, szótlantul bámulá
Ereje nagyságát Aietás.

11. *Ellenversszak.*

Mind felé tárták ki kezük' riadó
Kedvel a bajtársi legott s koszorúkkal halmozák el s nyájasan üdvözlék.
Most bevallá szent Helios fia, mely rejtekben a csodás bőr,
A melyet ott kifeszíte vasával Phrixos egykor.
Hitte, hogy ily feladatban hős Iáson megtörik.
Sűrű cserjés közt a sárkány éh foga tartja, szorítja mohón,
Széle, hossza mint hajónak, mit kemény bárd csapás
Ötven matróz kéznek ácsolt.

11. *Zárda.*

Hejh, de nékem hosszas ez út nagyon; immár kell sietnem, nincs időm,
S ismerek én rövid ösvényt is, melyen sok másnak előtte vagyok.
Hát a kékszem tarka sárkányt csellem elejti hamar;
Arkesilas és elrabolván Médeiát is, ki Peliast megöle.
Átkelnek az Ókeanon s a vörös tengerhez érnek;
Lemnoson, hol férfigyilkos asszonyi nép
Él, ruháért versenyeken diadalt nyerve, vélük egybekeltek.

12. *Versszak*

Igy szerencsétek sugarát idegen
Nép közepett látta, fogadta először nap vagy éjjel, s nektek e' fény-
csira lett.
Mert hisz' akkor sarjada, messze jövót hogy érjen Eüphamos családja.
A lakedaimoniakkal utóbb el-kiköltözének
És a szigetre hajóztak, még a Legszebb volt neve,
E sziget volt, hol Apollo nektek adá Lybia mezejét
Hogy ti gazdaggá tegyétek s mely székét ül,
Szent Kúrānat is vezesse

12. *Ellenversszak.*

Böles igazság ösvényein kezetek.
Ámde te mint Oidipus értsd e talányt meg; Fejsze éllel vágja le bár valaki
Minden ágát a magos és terebélyes tölgynek, azt torzítsa el bár,
Hogy ha gyümölcstelen is leszen az, zord tél szakán majd
Jobb tüzet ad, erejét így megmutatván akkor is.
Vagy falak közt kényurának támogat oszlopul épületet,
Görnyedezvén hordja terhét messzi más idegen
Talajon állván számüzötten.

12. *Zárda.*

Oh de böles orvos vagy a kit kegyel és véd Paian, óván éltedet:
A sajgó sebet érintsd hát te lágy-gyöngéden és szeliden;

Mert megingathat silányabb ember is államokat ;
 De bajosabb lesz ős alapján újból egy várost alapítani meg,
 Ha nem segít isteni kéz csoda mód' kormánya élén,
 Néked ily sorsnak szövődött égi kegye.
 Oh de buzogj hát s fényre vezesd tovább gondosan boldog Kuránát.

13. *Veresszak.*

Vésd a szivedbe jól te Homéros e böles
 Szép szavait: „Hogy ha derék a követ — mondá — a legtöbb diszt
 nyer ezáltal az ügy,
 Jó követség még a Muzsának is ad diszt. Ismeré jól szép Kürāna
 És ragyogó palotája dicső Battosnak egykor
 Dāmophilosnak igaz lelkét. A gyermekek között
 Ifju, mint száz éves aggnak böles a tanításba, ha szól, szava,
 Rágalomnak nyelve is elhallgat és néma lesz.
 Gyülöli megvetvén a gőgöt,

13 *Ellenveresszak.*

És a jókkal szembe nem áll sohasem ;
 Semmibe' túl soha se' hajt; hisz' a földön szük marokkal mér a sze-
 rencse nekünk.
 Tudja ezt jól: r a bja nem is leszen ő, szolgája bár az alkalomnak.
 Hejh, de vajon mi lehet keserűbb mint elveszítani,
 Hogy ha birók, a szerencsét. Atlas ő, most birkozik
 S küzd az éggel. Messze távol mindene, mit bira s a hazaföld.
 De feloldá halhatatlan Zeüs a Titánokat,
 Eltúl a szél is, s megcserélik

13. *Zárdal.*

A vitorlát. Ő a nehéz nyavalyát átküzdvé, vágynék végre most
 Már hazatérni s Apolló kutja mellett vig lakomák gyönyöre
 Közben ifju kedvre gyúlván gyakran a béke ölén
 Andalító lant hangja mellett boldogan nyugodni a dalszerető
 Nép közt, soha senkinek ő sem okoz bajt, őt se bántják,
 És talán elmondja azt is, Arkesilas,
 Hogy mi dalforrásra talált, a midőn Théba vendégül fogadta.

Pindaros után

HEGEDÜS ISTVÁN.

ISMERKEDJÜNK!

Úton-útfélen halljuk kiabálni, hogy korunk eddigelé nem is sejtett új tudományokat teremtett. Ezek közzé tartozik az is, a melyről a trombitát nem annyira szerényebb kezdői és rendszerzői, mint emezek vert úton haladó tanítványai harsogtatják: az összehasonlító nyelvészet. Nem hozom kétségbe ennek sem érdekességét, sem — a mennyiben a tudományt illetőleg haszonról, jól érteve, szó lehet — hasznosságát, csak azt jegyzem meg, hogy valamint a teremtés vagy, ha úgy tetszik a „fejlődés“ folytán, mihelyt a kellő körülmények és szükséges feltételek eléállottak, azonnal új és az előbbieknél általán véve tökéletesebb lények keletkeztek, úgy jöttek létre az emberi mivelődés terén is új csoportjai az ismereteknek, új tudományok. És míg némelyikök születése s növekedése nem ütött lármát, — a mi későbbi fontosságukat s elterjedésüket legkevésbé sem csökkentette, — másoké martyrokát szenvedtetett; voltak olyak is, melyeknek a bámuló világ már előre hymnusokat zengedeztetett. Ime az attractio elméletét Pope egy epigrammával üdvözlé, melynek eredeti szövege nem jut eszembe, de eléggé sikerült magyar fordítása imígy hangzik:

Sötétben vala a természet s törvénye

Szólt Isten: légy Newton s meg lón a nap fénye.

Hadd dicsőítsék hát kéjök kedvök szerint alkotói, tanítói és tanulói az összehasonlító nyelvészetet is; csak azt szeretném, hogy ne lennének olyan nagyra vele, ne henczeznének, mindenekfelett pedig ne becsmérelnék az ó-világ tudományos culturáját és ennek szövivőit, kik nem egy tekintetben maig is mestereik lehetnének, sőt valóban azok is ¹⁾ Az új-kor dicsősége templomát az ó-korinak

¹⁾ Pānini és Vopadeva nélkül, kik szint oly véletlenül és váratlanul jelentek meg az európai philologusok sergénél, mint Castor és Pollux a Regillus tó melletti csatában a római hadsereg segítségére, aligha megszületett volna, ki tudja meddig, a philologia comparativa. A hinduk előtt oly esodás eseménynek tünt fel a grammatica (vyākaranam = elemzés), hogy szerkesztését közvetlen isteni sugallatnak tulajdonították. L. Katha-sarit-sāgara. Taranga 4. v. 20, és következők.

rómjain építeni akarni, legalább is nagyon kétes eredményű vállalat.

De ha már egyszer meg lett az új tudomány, — a mint hogy meg is kellett lennie, mikor a kellő körülmények és feltételek eléállottak, t. i. mikor a számos nyelvek ismerete ugyszólva nyakunkra nővén, rendet kellett hozni a chaosba, gondoskodni a nyelvek osztályozásáról, mely az áttekintést lehetővé tegye és a munka felosztását könnyebbítse — ekkor mondom helyén volt részünkről is megismertetni hazánkfiával anyanyelvökön az összehasonlító nyelvészetet. Óhajtható vala az is, hogy valamelyik kompetens, derék tudósunk eredeti magyar munkában gyujtson e téren új világot; de óhajításunkkal mind e mai napig legfeljebb csak reménység párosult. Dolgoztak ugyan e téren az ural-altai nyelvek uradalmában jeles tudósaink — mesterek és tanítványok — de a mit dolgoztak, a nem maga a tudomány, hanem csak egyoldalú — kétszeresen egyoldalú — alkalmazása. Az a gondolat tehát, hogy idegen mű pótolja fordításban, legalább egy ideig, a hiányt, igen is kor- és czélszerű vala.

Azt sem hibáztathatni, hogy az e végre választott mű nem az egész tudományt, hanem csak egy részét fogja fel, mert ez a rész — ab uno disce omnes — az egésznek a menetével, módszerével, vizsgáló eljárásaival világosan, szépen megismerkedtet; a mű terjedelme, mint kezdő könyvhöz illik, igen mérsékelt, minélfogva a mindjárt czimzendő fordítás megjelenését már előre lehetett üdvözölni. Magam is siettem volna felvenni az üdvözlő sellegget, de gyanakodó természetem várakozásra intett, addig t. i. míg a műnek nem csak létét és miségét tudom, hanem minő voltával is alaposan és szőréről-szálára megismerkedem. Tanulmányom tárgyává tevém tehát és vizsgálatom eredményét ezennel közzé teszem.

A könyv czime a fordításban: ¹⁾ „Bevezetés az összehasonlító nyelvtanba, különös tekintettel a classicus nyelvekre. E. Egger nyomán dolgozta Bartal Antal. Budapest. 1883.“ 8-adrét.

A könyv tartalmáról, mint első tekintetre látszik elég világosan értesít a czime. De közelebről kutatva meghiusul ez a kedvező vélemény. A mű ugyanis, mint kitetszik az eredeti czimből, az összehasonlító grammatica rendszere a görög, latin és francia nyelvekre alkalmazva. Tehát nem csupán „különös tekintettel“ szól róluk amúgy mellékesen, hanem egyenesen, tüzetesen tárgyalja is. A francia czim ugyan nem nevezi meg; de a ki a francziák irodalmát ismeri, annak érthetően kifejezi e szavaiban: „a három,

¹⁾ Az eredetiben: „Notions élémentaires de grammaire comparée, pour servir à l'étude des trois langues classiques. — Par E. Egger.“ Paris. 18-rét. 1852, 8-me éd. 1880. 18-o.

classicus nyelv“: holott a magyar czimbeli: „classicus nyelvek“ alatt vagy — szűkebb értelemben — csak a görög és latin, vagy — tágabban érteve — minden nyelvet gondolhatni, a melynek tanulmányozásra méltó irodalma van. A czím fordítása e szerint hűtelen. De hűtelen abban is, hogy a munka nem „bevezetés“, hanem az illető tudomány per apices ugyan, de teljesen és rendszeresen van előadva benne.

Nyomozzuk már most a többi hűtelenséget is, melyekre ebből az elsőből méltán következtethetünk. Mielőtt azonban hozzá fognék, előre kell bocsátnom: 1) hogy a czimzett könyvet az „E. nyomán dolgozta“ követelés szavakba foglalt állítás ellenére is, csupán fordításnak tekinthetni; 2) hogy a fordítást olvastam előbb, és csak akkor vettem vele össze az eredeti szöveget, mikor gyanítottam hogy:

Something is rotten in the state of Danemark, (magyarul: kutya van a kertben). Ez az oka, hogy a hibák felsorolásában a lap-számok a fordítmányéira vonatkoznak; 3) hogy csak azokat a helyeket idézem, a melyeket hibásoknak tartok, még pedig oly teljes számmal, hogy a mennyi passust kihagyok, azok ellen semmi vagy igen csekély a kifogásom.

1. lap. „Egy nyelvnek a nyelvtana mindazon szabályok özszeszése“ stb. A kinek van egy csepp, nem mondom esze a logikához, hanem csak érzéke az euphonia iránt, miképp irhat oly csunya tautológiát, a milyenek volnának: *lábom láb fájása*, egy *disznónak disznólába*, a *föld földrajza*. Az eredeti szövegben igaz, hogy „la grammaire d'une langue“ van, de ebben nincs sem tautologia, sem tautophonia, legfeljebb egy kis redundancia. Ilyes baklövés a könyvnek mindjárt kezdetén — malum omen!

„egyes nyelvtanait“ — (Germanismus: die *einzelnen Sprachlehren*. De a francziában „*particulière*“ van s ez németül „*besonder*“, magyarul külön vagy saját.

„procédé“ B. szerint: „tény“, másutt: „nyelvtény“, szerintem: *eljárás*.

„közös számú . . .“ — Nem tudom mit tesz ez az epitheton. „*idée*“ B.-nak „fogalom“. Hát ezek: János, III. Napoléon. Páris, az én bölcsöm stb. fogalmak? A fr. általában csak eszmét ért.

„les langues qui se parlent ou se sont parlées“ röviden csak így van fordítva: „beszélt valamennyi nyelv. Ki van hagyva a „most vagy valaha.“ Hiszen beszélni, beszélnek most is, de nem minden nyelvet. A franczia az úgynevezett „*grammaire universelle*“-t gondosan és teljesen akarja jellemezni, holott a rövidített fordítás csökkenti a szabatossgát.

„az összehasonlítás útján nyert szabályok rendszere“, ebből van ferditve: „les règles qu'on trouverait en usage dans toutes“

les langues — 1. A hypotheticus ítélet categoricussá van téve. 2. A szabályokat az összehasonlítás alkalmával *lettük*, nem „általa nyertük“, miből hamis eszmét vesz az olvasó. 3. A comparativa philologia a közös szabályokat constatatálja és elésorolja, de „rendszer“-t nem csinál belőlök. Ez a nyelv-philosophia feladata.

„De mennél tovább haladunk a nyelvek tanulásában, annál inkább tapasztaljuk, hogy mind csekélyebbre apad a valamennyivel“ (olv. valamennyijökkel) „közös nyelvtények“ (olv. eljárások = procedés) száma.

„jóllehet reménylhetni, hogy a kutatások a tudomány ezen terjedelmes ágában fényes eredményekre jutnak.“ Francz.: „Quoi que l'on doit espérer des recherches qui se continuent sur ces vaste sujet.“ Azaz: „Bármit¹⁾ reményljünk is“ stb. A „fényes eredmények“-ről az eredeti szövegben egy szó sincs, ez azokat (indirecte) tagadja. Aztán, kutatók igenis juthatnak eredményekhez, de a kutatások hogyan? Megint: az ember juthat pl. szegénységre, de célra vagy eredményre nem mondjuk, itt hoz, hoz a kellő rag. Végre: „vaste“ több mint „terjedelmes“, legalább is: „rengeteg.“ (*Rengeteg síkság.* M. Ny Sz.) Mindezekből nem „győződhetünk meg“, hogy B. világos, jó magyarságra törekedett; de igenis kezdjük gyanítani, hogy francziául tán nem tud jól. „Ismereteink lényeges állapota mellett,“ azt akarja mondani, hogy: Ismereteink jelen állapotában. Latin nyelvtan szerzője tudhatná, hogy *actualis* nem tesz „lényeges“-t. Az innen származott *actuel* = thatsächlich, gegenwärtig, jetzig, a mint minden francziánémet szótárban láthatni. *) valamint azt is, hogy „l'état actuel“ = der gegenwärtige Zustand.

Az „egyetemes nyelvtan“ értelmezése után ki van hagyva az eredeti szöveg igazító megjegyzése: „Par un abus de langage . . . ces mots de *grammaire générale* ou *grammaire universelle* ont été souvent employés et le sont encore, comme synonymes pour désigner les règles de grammaire que l'on trouve dans le plus grand nombre des langues connues.“

„Ha a szókat, a grammaticai alakokat, a mondat szerkezetet több nyelvben összehasonlítjuk . . . foglalkozásunk neve: összehasonlító philologia.“ A „mondat szerkezet“-ét *Egg.* a későbbi kiadásaiba szurta be. Ha én fordítom a könyvet, megjegyzem vala, hogy a nevezett tudomány még alig érkezett a syntaxisig; sőt Grimm és Hunfalvy P. éppen perhorrescálják.

„a franczia *ment* végű szók . . . a megfelelő latin *mentum* végű szókból . . . keletkeztek.“ A magyar „mondat szerkezet“ más-képp rendezné, t. i. így: „a *mentum* végű megfelelő latin szók-

¹⁾ Quoi que és quoque különböznek.

²⁾ Lásd: Schwan, Thiebaut, Molé, stb.

ból“ stb. Aztán a fr. szöveg nem él ezzel a határozatlan szóval: megfelelő, hanem világosan írja: „az azon törzsökü latin szók-ból“ stb.

p. 2. „a görög genetivus absolutus-t (összehasonlítjuk) a lat. abl. absolutus-sal, stb. (ezt a passust is csak a későbbi kiadásokban lelem).

„De van a philológiának *egy másik óga is*, mely a nyelvekben a tünemények okait és a nyelvek egymáshoz való viszonyát fűrkészi.“ Ezt a kakuk-tojást B. esempészte a poszáta-fészekbe. Csakhogy Egger nem poszáta, s ha észreveszi, kidobja a kéretlen adományt. A fr. sz. ugyanis megkülönböztetvén és értelmezvén az előbbieken az „átalános nyelvtant“ és az „összehasonlító nyelvészetet“, miszerint amaz a *közös* tényeket, ez pedig a *különböző*-ket tárgyalja, imígy folytatja: „Világos, hogy a föllebb értelmezett kétféle tanulmányt nem igen lehet egymástól elválasztani és hogy azok egymást kölcsönösen segítik.“ A fordítás ellenben azt sugallja, mintha volna ama két tudományon kívül még egy harmadik is, melyről valamint a (nyelv) „tünemények okairól“ stb. Egger semmit sem tud. A kimutattam hamisítás következménye aztán az, hogy a tudomány e harmadik „ágát“, mely E. szerint ama két tanulmány combinációja s tovább vitele, „összehasonlító nyelvészet“-nek nevezi: kétszeresen ferdtívén; mert a sz. *grammaire comparée*-t ír, melynek más neve, ugyancsak szerinte: *linguistique*. Az összehasonlító nyelvészet = *philologie comparée* pedig ama második tanulmány neve. Legalább is értesítnie kell vala a fordítónak az olvasót a felől, hogy szerinte: *linguistique* = nyelvészet és *philologie* = philologia.

„eljárás“ itt már helyesen van fordítva a fr. *procédé*.

„magyar, finn, lapp, vogul nyelv[ek]ben“, ismét nem ide tartozó kakuk-tojás.

„ezen ragok sora képezi“, olv. az ilyes ragok sorát nevezik (s'appelle).

„alakjában“, olv. alakjaiban.

„kutatásainkban“, fr. „*et par quelques autres rapprochements*.“

Hisz' alább éppen mellőzni akarja a „kutatásokat“ s B. ezt is bona fide lefordítja.

„ki fogjuk mutatni“, fr. nous apprécierons.

„becsét“, fr. *l'importance de cette étude*.

p. 3. „Belevonjuk a magyar nyelvet is“, t. i. Bartal, — ki kérte réá!?

„*tökéletesen* független“, stb. az „összeség . . . független“ (sic); fr. a „*törvények és igazságok*“ függetlenek. A „*tökéletesen*“ kakuk-tojás.

„nyilvánítják és védelmezik“, fr. *exposent ou discutent* (adják elé vagy vitatják.)

Továbbá nem „véleményt“ hanem „theoriákat“.

„oly meggyőződéssel,“ fr. *qu'ils croient*.

„A görögök és latinok tanítványai a modern tudósok.“ Igazítva: „Az újkor tudósai tanítványai lévén a görögöknek és latinoknak“ — (vagy: „a görögöktől és latinoktól tanulván“) — „sokáig követték ezen eljárást“ — jobb renddel: „ezt a módszert követték sokáig.“

p. 4. „kiindultak a feladat analysiséből, hogy tanulmányozzák“ stb. — Igaz. „a mondat elemzésétől indulva tanulmányozták“ stb. — Proposition = *Satz* és nem: „Aufgabe.“ Annyira közönséges és mindennapi mű-szó ez a francia nyelvben, hogy esz-dálokzni kell nem tudásán. Ismertetését a jegyzésbe útasítom.¹⁾

„Comme les philosophes aimaient à saisir l'homme dans ce qu'ils,“ stb. Fordításban: „szerették tanulmányozni“ se nem hű, se nem magyar. *Szerették volna rajta kapni* (az embert, a természeti állapotán) . . . hic sensus!

„L'idée“ l. felebb.

„ugy kutatták . . . nyomait“, fr. *poursuivaient l'idée d'une langue primitif*.

„a sok önkényes és kalandos rendszer“ fr. *plus encore de systèmes arbitraires et aventureux*.

„újabb korban mintegy félszázadja“ fr. *surtout depuis stb. theorie B.: elem!*

„bölcsészeti elemek“, igazabban: az *oly b.* elméletek (théories.)

„e szerint a methodust,“ igaz.: *módszereiket* (t. i. a „tanulmányokéit“.)

„Mindinkább belátták a bölcsészeti elemek veszedelmes voltát, melyek nem a tények megfigyelésén alapultak. Belátták, hogy annak kipuhatólása, vajjon melyik a világnak első primitív nyelve, mily távolság választja el azt az előttünk ismert nyelvektől, tehát az eredeti grammatika feltalálása bárcsak hozzávetőleg is a lehe-

¹⁾ La Proposition est l'énonciation d'un jugement, quand je dis: Dieu est juste, il y a là une proposition . . .

Dans toute proposition il y a trois parties essentielles: le sujet, le verbe, et l'attribut.

Il arrive très-souvent que le verbe et l'attribut sont réunis en un seul et même mot; comme dans cette proposition: il vient; que le grammairien décompose ainsi: il est venant. (Giraut-Duvivier Grammaire des Grammaires.)

Proposition . . . L'énonciation, l'expression d'un jugement; discours qui affirme ou nie quelque chose. Cette définition . . . on (le) trouve dans tous les dictionnaires et toutes les grammaires . . . (La grammaire française philosophique et pratique . . . par Léger Noël.)

PROPOSITION . . . 6.º Terme de grammaire et de logique. L'expression d'un jugement. Une proposition se compose essentiellement d'un sujet, d'un verbe et d'un attribut . . . quand je dis: la terre est ronde, (ce jugement) s'appelle proposition. (Littéré, diction). Feladat = problème.

tetlenségek közzé tartozik.“ — Az eredeti szöveg hű fordításban ez: „Hovátovább *jo ban* átlátták a veszélyét az *oly* philosophiai *elméletekn-k*, a melyek nem *tapasztalt* tényekre alapítvák. Átlátták, hogy bármi lehetett is a földön beszélt legelső nyelv, *minthogy* az ismert legősibb nyelveket is megmérhetetlen köz (akár = hézag) választja el attól, elemeit és grammaticáját még csak hozzávetéssel sem lehet újra fellelni.“ — Látni való, hogy a könyvbéli fordítás csak olyas valamit mond, de nem azt a mit a francia szöveg s azt is rossz constructióval és kifejezésekkel.

„A felelet megoldása e szerint épen az *ellenkező eljárás felé terelte* a tudósokat.“ A fr. szöveg: „A feladat sarkpontjait megcserélték.“ (Les termes du problème ont donc été renversés.) Azaz nem elméletből következtetni tényekre, hanem a tényekből elméletre.

„hogy a legpontosabb megfigyelés alapján visszajussanak eredeti alakjukhoz, a legközelebb eső állapotig“, fr.: pour remonter de proche en proche à l'aide d'observations exactes jusqu' à un état le plus voisin de leur forme primitive.

„*procédé*“ B. = kifejlődés foka. — Három helyen háromképp van fordítva a „*procédé*“, s két ízben hamisan.

„*soit . . . soit*“, B.: egyrészt . . . másrészt! „És az ilyen megállapított törvényben kimutatják egyrészt az emberi nem közös tehetségét, másrészt az egyes emberi törzsek különleges szellemi tehetségének kifolyását.“ Igazítva: és *minden* imígy állapított törvényben *vagy* az emberi nem közös tehetségeinek, *vagy* az emberi törzsek sajátságainak eredményét mutatják ki.

p. 5. „*versenykör*“, fr.: concert. Miért nem a mint szokták: „*hangverseny?*“

„Elfogadva ezeknek (miknek?) kitünő eljárása módját.“ Olv. „*ama tudományok derék módszerét.*“

„A *világ* számos nyelvei nyelvosztályokra és *nyelvcsaládokra* oszlanak, *ugy* mint a föld népei *néptörzsekre meg fajokra.*“ Igaz. és hübben: A földön beszélt nyelvek csoportokra és családokra oszlanak, mint a földgömböt népesítő nemzetek törzsekre. A „*fajokra*“ kakuktojás.

„*hogy egy szóval jelezhessük azon fensikot*, a hol ezek a nyelvek *kifejlődtek*, fr.: pour marquer d'un seul mot les principales *contrées* ou ces langues ont pris leur développement.

„melyet indo-európaiak neveznek, *hogy jelezhessük*“ stb. tehát azért *nevezik* [ők] így, hogy *mi jelezhessük*.

p. 6. *ensemble* B. szerint „teljesség.“

„a latin . . . nem keletkezett a görögből,“ fr.: le latin . . . ne dérive pas *directement* du grec.“ A kihagyás voltaképpeni hiba.

„E különböző nyelvjárások szavainak, grammatikai formáinak,

melyek egyrészt közösek, másrészt minden egyesnek sajátai, pontos analysise *segélyével kétségbevonhatatlan* bizonyossággal megállapították ezen tényeket, melyek oly *kiváló* fontosságúak a nagy család népeinek *nevezetes* történelmére. — Oly sok a hiba benne, hogy könnyebbnek lelem újra lefordítani mint igazítani. No hát: „E különböző *nyelvek*”) szavainak, részint külön saját nyelvtani alakjainak pontos elemzése által *állapították meg bizonyossággal azokat a tényeket*, melyek a mi nagy, népesaládunk történelmére nézve oly jelentékenyek.“²⁾ Ebből láthatni, hogy a felhúzott négy szó, négy szép kakuktojás!

8. p. Az ural-altai hasonlóságok táblája egészben egy óriási kakuktojás.

p. 9. „4. §. általános észrevételek a tájnyelvekről és a nép nyelvéről. — Ez a szak. Egg. korábbi kiadásában nincs meg; kár is volt fordításával vesződni, mert csak specialis francia érdeke van. De ha már meg van, hadd lássuk a ford. hibákat benne. „Valamely nép *nyelvén* azon szók összegét értjük stb. A felhúzás kimutatja a hibát. Az ered. sz. így szól: „*Nyelv v. idioma* alatt a szók összeségét értjük, mellyel azon egy nép, azon egy nemzet. stb. Tovább: ezt: „*langage d'une classe de la société*,” „valamely *táj* nyelvének“ fordítja B.

„eszméknek, *gondolatoknak* összeségét fejezzük ki.“ — A „*gondolatok*“ kakuktojás, még pedig romlott; mert egy „mondat“ még *egy* gondolatnak sem mindig elég a kifejezésére, többet pedig *egy* mondat *nem* fejezhet ki.

p. 10. „A betűk neve a görögöknél *στοιχεῖα*, a latinoknál *elementa*.“ Ford. kihagyta a szövegből, hogy így a *hangokat* nevezték, melyeket az illető betűk jeleltek. („Quand on vouloit exprimer le son elementaire.“) De biz' én így is kétlem, hogy a betűket *elementumoknak* nevezték volna Romában. Mert ez esetben a „*quarta littera elementorum*“ (Caes.) és „*elementa litterarum*“ (Quint.) esetlen szólások volnának.

„*annál fontosabb* ezen *indogerman* alphabetumnak az *összeállítás*.“ Mit mond E.? „a három, u. m. görög, latin és francia alphabetum elemzése és összehasonlítása.“ — Evvel a szóval „*indogerman*“ francia soha sem él, jól is teszi. Másfelől „*indogerman* alphabetum“ nem létezik! — „*Annál fontosabb*“ helyett olv. „*figyelemre méltó*“, — fr. *mérite une attention particulière*.

¹⁾ „Idiome“ használatához képest kettőt jelenthet: 1) A nemzet nyelvét; 2) tájszólást. Itt az elsöben kell érteni; „nyelvjárás“ csak az utolsót teheti.

²⁾ „Important“ is két jelentőségű, u. m. fontos és jelentékeny. Ném. wichtig és bedeutend, vagy: von Belang.

„a phoeniciaiak a betűjeleiket Egyiptomnak köszönik“; az utána következő „Ugyanis“ merőben esetlen: fr. cependant; annyi igaz, hogy sat.

„Ugyanaz min' a melyeknek neveivel és alakjaival a phoenitiai vagy samaritán alphabetumban találkozunk.“ hamis és valótlan. Hamis, mert Egg. azt mondja hogy „a 16 (v. 22) betű szorossan véve elégséges volt a görök főhangok jelölésére.“ Továbbá: nem „ugyanaz,“ hanem felleljük a neveiket és alakjaikat a phoenitiai alphabetumban.“ Az „alakjaikat“ egyébaránt cum grano salis kell venni.

Au reste = egyébaránt. B. „végre“.

„nem jelképeznek hangokat“ fr. représentent moins des sons nouveaux que stb. azaz: nem annyira új hangokat mint stb. jelölnek.

„a cursiv írás csak későbbi koru,“ fr. nous n' en (de l'alph. grec) connaissons pas la forme cursive.

„mig később λ alakot vett föl,“ fr. mais plus tard elle (V) s'est renversée comme nous l'écrivons aujourd'hui (A). (B. a λ csak a későbbi kiadásokban van így.)

A digammáról való nem egészen helyes, de zavaros ismeretetést kiigazíthatta volna B. ha egyébbinnen nem, a Curtius nyelvtanából: §. 3. J. és §. 220.

p. 11. „tökélyesítették és kiegészítették...“ fr. ont contribué à perfectionner et compléter. (T. i. hozzájárultak a tökélyesítéséhez és kiegészítéséhez.)

„Plato nyelvéből szókat vettek át.“ Ezután az eredetinek e megjegyzését: „Tudnivaló, hogy ezek az újítások legkevésbé sem bizonyítják a két alphabetum és a két nyelv közös eredetét,“ kihagyta a ford.

p. 12. Itt megint ki van hagyva: „eunek a latin alphabetumnak, melyet a középkorban nem csekély változtatásokkal különbéleképp módosítottak, olykor el is csúfítottak, a XV. és XVI. száz calligraphusai s nyomdászok adták vissza egy részben az eredeti alakját.“ — Ki van hagyva a következő passus is:

„A három alphabetumot egészözkben összehasonlítva, úgy látjuk nyelvtanainkban, hogy csaknem egyenlő számú betűkből állanak; de az csak történetes találkozás. Bármely futólagos tekintet észrevéteti, hogy mindenikök foglal magában oly hangokat és betűket, a melyek hiányoznak a többiekben. Némely betű kéttelé is szolgál, mint a latinban a c és k,“ a francziában sok szóban a g és j.

„Az alphabetum feladata jelezni azon (azokat a) hangokat, melyeket kifejezni akarunk“ (ki akarunk fejezni); de ezt nem éri

el minden tekintetben. A legteljesebb¹⁾ e tekintetben a görög. Van neki jele a rövid és hosszú e és o megjelölésére, de hiányzik a rövid a, i és y megkülönböztetésére.“ — Ezt a passust B. mód nélkül megrövidítette és nem éppen szerencsésen.

„különböző hanggal birnak,“ fr. ont *pris* en son different *de leur son primitif*. — Az egész kikezdés el van fordítva és csak oly formát mond, de nem azt a mit Egger, néhol absurdumot is.

Az utána következő szöveg és jegyzés ismét meg van — károson — herélve.

„A betük és szótagok a nekik megfelelő hangzson kívül“ stb. — fr. outre le *son* qui leur est *particulier*.

B. kihagyott egy feltett esetet, u. m. „Ha a három e-t azon-egy hangfeszítéssel mondanók ki: *léyévé, vétéré, élévé*; hát ha még egy sorban, vagy több sorban minden szótagot azon hang nyomatékkal mondanánk ki, szörnyű fárasztó lenne a fülnek Szintugy a lenne ha . . .“ itt következik aztán a lefordított második eset.

„és az egység helyre áll,“ fr. le mot *prend une sorte d'unité*.

„legyen bár *kevésbé* (minél?) érzékeny“. Igaz.: „bármily kevésbé érzékeny.“

p. 13. „aeolokat . . . a latinok követték“, — fr. les *aeoliens* . . . *suivaient*, pour l'accent, les même règles que la langue latine.

A latin accentualásról azt is mondja Egger: „Némely latin feliratokon látható ékezet-jelek oly hanyagul látszanak odavetve lenni, hogy a kritikusok bajosan bírhatnak némi szabályt fedezni fel benne.“ B. kihagyta. De kihagyott még sokat és rövidített ott, a hol nem kell vala. Ezeket nem részletezem, de egy fordítást nem hagyhatok szó nélkül. Egger így ír: „Azoknak az úgynevezett ékezeteknek, melyeket nem egy nyelvtanunkban s kezdő könyvünkben (t. i. a francziákban) látunk, nincs más czéljok, csak az, hogy az egyébaránt egészen hasonló szokat egymástól megkülönböztessék, mint ezeket: *musa* a nominativusban, *musâ* az ablativusban. De semmi közük azzal az ékezettel, a melyről szólunk.“ Lássuk a fordítást: „Csak a grammatikákban lehet látni itt-ott megjelölve (mivel?) a szótagot; így pl. *musâ*, hogy megkülönböztessék *musâ* nominativustól.“ — Erre nem lehet egyebet mondani, hanem: X. ut tök. Egger bizonyos arbitrarius jelekről szól, B. pedig a quantitasairól.

p. 15. „A mi a hosszú és rövid szótagnak mennyiségét illeti, az *talán* ismeretes.“ A gyönyörű *constructio*ju mondat megítélését az olvasóra, bizom, és csak azt kérdem a fordítótól, hogy ha az a mit akart mondani csak „talán“ ismeretes, miért hagyta ki azt a passust, a hol Egger világosan megmondja?

¹⁾ Fr.: „le plus régulièrement composé.“ A „teljes“ szó olyan mindenféle dolgot tévő szolgáló (maid of all works) ebben a fordításban.

„hehezetesítés!“

Ford. igen jól tette, hogy latinul is, görögül is megmondta mit akar ezzel az otromba furagvánnyal kifejezni, mert biz' én különben meg nem értettem volna. De nem értem a definitióját sem: „azon erőnek fokozása, melyet a hehezet valamely hangnak kiejtése alkalmával nyujt.“ — Unalmas és untató elemzése helyett álljon itt a fr. szöveg: „L'aspiration est un surcroit de force que le souffle donne à une lettre dans la prononciation.“ Csak azt jegyzem meg reá, hogy a pron. relat. a francziában a „*surcroit*“ szóra, a fordításban az „*erő*“-re (force) vonatkozik! Valóban csodálkozunk kell, hogy valaki, a ki, mint látszik, sem magyarul, sem francziául nem tud jól, miképp vállalkozhatik „összehasonlító nyelvtan“ írására, ha más tudós „nyomán“ is?

A dolog világosítása végett tudni kell, hogy azt a hangot, a mellyel a magyar a *ha, hát, hiba, here, hobort, hús, hős, hús* szavakat kezdi, francziának kimondani teljes lehetetlen. Sőt nincs meg az az olaszban, új-görögben is, és Egger a definitiójával azt a mellbeli megerősítést jellemzi, a melybe hangzón kezdődő né-mely szók (*hache, haut, hêtre, heurter, libou, homard, houille, hutte*, stb.) kimondása kerül. Tehát a fr. értelmezésnek a mi *h*-ánkkal semmi köze, s az „aspiratio“-t „hehezet“-nek fordítani ferdeség.

p. 16. „*ἔρπω* = *serpo* stb. mely esetekben a spiritus aspert a latinban *s* képviseli.“ Oly ostobáknak tartja B. az olvasóit, hogy nem látják ezt az ő kakuktojása nélkül a példákban?

p. 17. „feltűnő sajtáság“, fr. *délicatesse remarquable*.

„A quantitas a pótlásnak hasonló példáit nyujtja.“ Jobb renddel: Hasonló példáit nyujtja a pótlásnak a quantitas.

„mind a három képes egy időben változtatni a szótagot.“ Ig. módosíthatják mind hárman egyszerre a szótagot.

p. 18. „Mint hogy hozzá vagyunk szokva oly nyelvek tanulmányozásához, melyek *írásjegyek által le vannak írva*, alig képzelhetjük stb.“ Így kell vala: „Mivel *alig* szoktunk más nyelvet tanulmányozni, mint olyakat, *a melyeket az írás állandósított*, alig stb.

„A XI. XII. XIII. századbéli franczia grammatika *nem sokban* különbözik a maitól.“ A sz. azt mondja, hogy „*semmi lényeges elvben sem*“ (daus aucun principe essentiel). Furesa dolog, hogy a franczia nyelv ügyében a magyar corrigálja a francziát!¹⁾

A franczia futur I.-ről levén szó, azt írja E., hogy „a hasz-

¹⁾ A furesaságot persze, hogy nem látja a magyar B., a ki a német B.-től a következő dolgokra taníttatja magát: „*ám* = ádom, adom; *lám, nám* = látom; *meg* (én meg te) = *megé*; ugyanaz a *megé*, mint ebben a mondatban: *a ház megé megyek* stb. (Összehas. Nyelvt. 34. lap. jegyz.

nélatban már eltűnt (volt a) származása, (*sauver-ai*) emléke; az írás pedig nem gondolt vele“ (helyesebben: nem vette számba). A mi ezután következik: „Még irodalmi korban is szentesít (az írás) oly népies eredetű alakzatokat, a melyeket csak irástudatlanságnak tulajdoníthatni,“ kihagyta ford.; pedig a nyomba következő példát csak abból lehet megérteni. A helyett megajándékoz egy hosszú jegyzettel, melynek csak igen épületes végét közlöm curiositással:

... maga az irodalmi nyelv is dialectusból keletkezett, sőt ma is dialectus; t. i. az irodalmilag művelt emberek dialectusa. Olyan dialectus, mely megmarad abban a stadiumban, a melyben századok előtt volt, mint a fraeczia, vagy csak nagyon esékelyet változik mint a német vagy a magyar. A magyarban különösen a dialectus és az irodalmi nyelv közti eltérés soha se volt oly nagy, mint az említett nyelvekben. A dialectus a szabadon fejlődő élő nyelv, az irodalmi a bilincsekbe vert, természetes fejlődésében megakadályozott, mozdulni nem tudó dialectus. A nyelv élő organismus, mely rendszeresen fejlődik, rendszeresen változik és ez a rendszeres változás a nyelvjárásban mutatkozik. Ez a változás hangok átalakulásában áll, tehát hangtani.“ — Úgy-e, hogy a fenn jelölt kihagyással vallott kárunk bővön ki van pótolva? De haladjunk tovább.

p. 20. Az orthographia értelmezéséhez azt az észrevételt esatolja E., hogy „Minden nyelvnek meg van tehát a maga helyesírása, írása módjának sajátos alkalmazása.“ Fordítónk nem tartotta méltónak a közlésre. Talán abból az okból, a miért a következő kikezdésben is elhagyta a zárjelek közti passust.

p. 20. „Teljes volna az orthographia, ha minden hangnak volna (olv. lenne) megfelelő jegye az írásban, [úgy, hogy se azon jegyet ne kelljen kétféleképp mondani ki, se azon hangnak ne legyen két különböző jegye]“ — Megjegyzem még, hogy „parfaite“ nem „teljes,“ hanem *tökéletes*, a mi nem mindegy.

Továbbat meg van hamisítva ez is: „Alig van nyelv, melynél ez az összehangzás észlelhető volna.“ Mert ez az állítás csak a meg nem esonkított előbbi kikezdésre nézve igaz; a farkavágott fordítmány tekintetében merőben valótlan. Sőt ellenben minden nyelv írásában meg vannak azon nyelv hangjainak megfelelő jegyei: a *cs* éppen oly megfelelő jegye a csóka, hajcsár, takács stb. szavakbeli illető hangoknak, mint a *k* a kakaskodik-belieknek. A francia kimondásban négyféle *e* hang van és megfelelő négy jegy *e*, *é*, *è* és *ê*. A bajt éppen az okozza, a mit a kihagyott hely magyaráz. P. o. egyfelől a néma *e*-t nem csak *e* hanem *ent* is jelöli; másfelől éles *e* nem csak *bonté*-ban, hanem ezekben is:

parler, voyez, je trompai hallatik és az *e* nem mindig néma, hanem *ö*-nek is mondják ki, mint ezekben *le, me, ne*.

„majd közelebb, majd távolabb áll e czéltől,“ — „közelebb . . . áll a czéltől“: irhat-e ilyest éppen nyelvtenár? Aztán „majd . . . majd . . .“ e helyt germanismus. Mindenképp igazítva: *hol közelebb áll a czélhoz, hol távolabb tőle*.

„és jöllehet tudós grammatikusok *iprirkodtak megállapítani* e tekintetben a tényeket és kimutatni a változásokat, melyek a kiejtésbe becsúztak, azok legnagyobb részének tudatlansága és hanyagsága, kik ezen nyelveket beszélnek és írják vala megsemmisítették azon eredeti öszhangzást, mely az írás és beszéd közt uralkodott. Ez az oka annak, hogy jelenleg is látjuk a változásokat és bizonytalanságot a helyesírásban a classicus nyelveket illetőleg.“ — Éktelenebbül ferdíteni alig lehet, semmint ford. tette e néhány sorban. Legfőbb hiba az, hogy a mit az eredeti szöveg csak hypothetice és az írás legkorábbi állapotát tekintve mond, azt B. mint tényt és a nyelv egész történelmére vonatkoztatva állítja categorice. Tessék összehasonlítani: „De *haszinte* a legügyesebb grammaticus vezényelte volna is már eleitől fogva ezt a munkát (a hangok megjelölését), a kiejtésben történő változások és a beszélők s írók tudatlansága s hanyagsága megzavarták *volna* az írásnak a beszéddel való kezdetes egyezését. Kivehetni ezt az összehasonlított nyelvek orthographiájabeli változatokból és bizonytalanságokból.“¹⁾

„Jelenleg könnyűnek látzók nekünk, ha tollba mondanak, latin vagy görög szavakat leírni. *Ez onnan van, mert ezeket a nyelveket illetőleg nyelvünk kiejtéséhez alkalmazkodunk.*“

Itt három dolgot kell megjegyeznem. 1. Nem tudni mire, vagy kire vonatkozik a „nekünk“, „nyelvünk“, „alkalmazkodunk“-beli többes 1. szem. Eggerben tudjuk, hogy a francziára. 2. A felhozott passus hamisítva van, mint láthatni az eredetiből: „*cela tient à ce que la prononciation toute factice adopté dans nos*

¹⁾ Az orthographia tökélyének a korról járó hanyatlását és véganomaliáját legvilágosabb példában mutatja a franczia nyelv. Bármily szabatosan egyezhettek a latin nyelvben, tegyük Augustus idejében Romában a betűzés és kiejtés, ez a Gallusok szájában hangszerveik különbségénél fogva, mindjárt eleinte változást szenvedett, holott az írás megmaradt úgy a hogy volt. Hogy a két állapot egymás mellett megférhetett, ad esse ad posse valet consequentia. Lám német könyvet az erdélyi szász készület és akadozás nélkül olvas folyvást, holott nem csak orthographiai különbség van az irodalmi nyelv és a táj-, vagy helyesebben nép-szólás közt, hanem olykor merőben más a szász szó, mint a megfelelő német. — Galliában aztán hovatovább jobban eltávozott egymástól, főképp kopás és hangnyelés miatt az írás és kiejtés, míg ottan történt adoptatiók ellenére is a mai viszony vagy inkább bizonytalanság állott be. A csaknem türhetetlenné vált állapotot nem egy ízben kísértették megváltoztatni, de mindannyiszor hasztalan. Mi magyarok pedig az ellenkező irányban működünk. Grammatikusaink ugyanis abba a hinárba terelnek minket, a melyből a franczia és angol kivergődni szeretnének.

écoles se rapproche assez exactement de l'écriture." 3. Ki van hagyva egy néhány nem jelentéktelen sor.

„Egészen másképen áll ez a régiséget illetőleg. Itt a kiejtés és annak leírása számtalan nehézségeket szült a helyesírásra nézve, mely tárgyról köte- teket irtak össze a tudósok.

A legutolsó szó kakuktojás, de hogy kitünjék mennyire el van fordítve az egész passus, hadd idézzem ismét az eredeti szö- veget :

Mais dans l'antiquité, les changements de la prononciation et ceux de l'écriture faisaient naître pour l'orthographe une foule de difficultés stb.“

A következőkből is meg kell említnem egy pár hibát: „hi- vatott grammatikusok“, B. (Les grammairiens de profession), Eg. — „két . . . grammatikusa“, B. (deux des . . . philologues), Eg. — „összeállítani a helyesírás szabályait“, B. (à coordonner en une véritable méthode les règles de l'orthographe,) Eg.

A következő passust is meghamisította: „Talán egyetlenegy egy nyelv sincs, melyben a hangoknak az írással való ily tökéletes egyezését (accord) lelnők.“ A „talán“ és „tökéletes“ ki van hagyva.

p. 21. „ . . . ha összehasonlitanánk Thukydidesből egy lapot valamely modern“, — Ezt csak a szöveg csonkítatlan és hamisi- tatlan fordításából érthetni meg, u. m. „Thukydides modern ki- adásából egy lapot az eredetivel vagy stb.“¹⁾

p. 22. A pontozatjelekről azt állítja ford. hogy „használatuk már Kr. e. negyedik századból való kéziratokban *constatálható*.“ Csak úgy lenne biz'a, ha volna görög vagy latin kézirat K. sz. előtti időkhől. Így csak annyit bizonyít, hogy B. nem érti ezt a szót: *constatál*, melynek a fr. szövegben nincs nyoma. Ime: „quoique mis en usage dans les manuscrits dès le IV. siècle *peut-être* avant l'ère chrétienne.“ — A mik ezután következnek, azokból egy rakás ki van hagyva a fordításban. Könnyű, de nem hasznos módja az át-, után-, „nyomán dolgozás“-nak.

p. 23. A IV. fej. címe: „A szónak, tőnek, gyöknek, gyök- höz járuló betűknek (suffixum, praefixum, alakképző végzet stb.) analízálása, a jelentés és a gyökér változásának czéljából.“ — B.- nak sikerült a feltűrése nem csak a szerző gondolatainak, hanem még a fejezetek címeinek is. Emez az eredeti szövegben így van : „A szavak elemzése. — A radicale-ról és a gyökről. — A gyök- hez járuló suffixumoknak, praefixumoknak, formativumoknak, vég- zeteknek stb. nevezett szótagokról, melyeknek czélja a gyök jelen- tése, meghatározása. — A gyök módosításairól.“

A két szerkezet közti értelemkülönbséget egy tekintetre lát-

¹⁾ Thukydides töredékei, melyeket Egyiptomban romok között ástak ki a legújabb időben, némi módot nyújtanak tisztába jönnünk ez iránt.

hatja az olvasó. Oka a tévedésnek az, hogy ford, a ki nem létező kéziratokban is „constatálja“ az „interpunctiót, a szeme előtt fekvő szövegben *nem* látta a pontokat s azt álmodta, hogy az „analyse“ minden utána következő szólamokra vonatkozik. Ennélfogva a *du, de, la, des* articulussokat (= ról, ről) genetivus-jeleknek vélte! Többet nem mondok.

„*megváltoztatják* némileg a gyökeret, *minthogy általános* jelentése határozott jelentéssé *változik* át.“ Fr.: ils *flechissent* en quelque sorte la racine *pour la faire passer* d'un sens *vague* à un sens *précise* et déterminé.

„Tőnek azon alakot nevezzük, mely ugyanazon szó minden alakjainak alapul szolgál.“ — Kakuktojás, és egyszersmind romlott. Igazítása vagy a mi könnyebb, helyes más értelmezéssel cserélése nem feladatomban, hanem meg kell mondanom itt is, a mit másutt és nem egyszer mondtam, hogy a *Stamm, thema, radicale*, (linga v. pada sanskr), magyarul nem „tő“, mollyel Hunfalvy P. nyomorította meg grammaticánk nyelvét, hanem: **törzsök**.

p. 24. „A régiek a gyökeret görögül *πρωτότυπα* szóval, latinul *principalia*, vagy *primitiva*-val jelölték.“ — Borzasztóbb ferdítés és egyszersmind valótlanság még a bírálatunk alatti könyvben sem létezik. A szöveg azt mondja és hibáztatja, hogy „gyökér“ nevet adtak oly teljes (complet), de egyszerű (simple) szavaknak is, melyeknek segítségével más, származott (dérivés) vagy szerkesztett (composé) szavakat magyarázunk (on explique); t. i. a most divó módon fejezve ki; a családfőnek, szóval a minden nyelvtanban előforduló „*primitivum*“-oknak. Ezeknek és csak ezeknek a görög neve: „*πρωτότυπα*.“ A *gyök* és *törzsök* fogalmát az ó-kori görög és latin grammaticusok nem ismerték.

„A görögök és latinok... nem hatoltak annyira nyelvök grammatikai analysisébe; és sajátságos, hogy épen a hindu grammatikusoknál *akadunk számos* olyanra, kik ezen irányban működve egy gazdag és változatos nyelv eredeti elemeinek, azaz, a gyökereknek nagy számát állították össze. A hinduk már jó régen bírnak a gyökereket feltüntető szótárakkal, míg mi csak most láthatunk hozzá.“

Szegény hindu grammatikusok, hogy deválválja érdemöket B., a ki nagy tudós lehet, de bizony rosz fordító. A dolog valószínűsége az, hogy az egész nyelvphilosophiát egyenesen és közvetlenül nekik köszönhetik az európai nyelvészek. Az eredeti szöveg így nyilatkozik: „A görögök és latinok nem üzték oly messze (t. i. a gyökök és törzsökök fogalmáig) nyelvök elemzését; és *nevezetes* az, hogy a hindu grammaticusoknál leljük a *legtökélyesebb példáját* annak a működésnek (travail), mely egy gazdag és változatos nyelv szavait bizonyos számú kezdeties (primitif) elemekre redu-

cálja . . . A hinduk felettébb ős régóta (de haute antiquité) vannak az ő nyelvök valódi *gyökerei* szótárai birtokában, holott mi még *alig* is kezdünk olyanokat szerkeszteni a görög és latin nyelvek számára.“ Ford. csekélylését, lóhátról való hánykolódásait hát nem kell Eggernek tulajdonítani.

p. 25. „A gyökér tövé *válván*, nem csak az új betűk hozzájárulása által módosul . . . ; hanem a betűk magok is, melyek a szó *kiváló* részét *képezik*, alá vannak *vetve* a módosulásnak.“ — Képtelen vagyok azt vélni, hogy ennyi hibát csak hanyagság vagy — Isten bocsássa meg bűnömet — tán éppen tudatlanság halmozhat össze három sorban.

1. A francia megkülönbözteti e kettőt: „*devenant*“ és „*en devenant*.“ Az első: *participe présent*, a második: *gérondif*. A szövegben „*en devenant*“ van, tehát „*válván*“, hiba

2. „az új betűk“ a szövegben határozatlanul (*article partitif*-al) áll, tehát csak: *új betűk*.

3. A szövegben „*en*“ nem vonatkozhatik „*mot*“-ra, mert ez az egész periodusban nem fordul elé; hanem a „*racine*“-ra; tehát nem a „*szó* részét“, hanem a „*gyökér* részét.“

4. A ki az *actuel*-t „*lényeges*“-nek fordítja, attól kitelik az is, hogy az „*essentiel*“-ből „*kiváló*“-t fordítsen. *Nobile par errorum!*

5. „*Képezik*“ azt akarja értetni, hogy: látszanak tenni.

6. Sont *sujettes* a *se modifier* = módosulhatók. (B. fordítása rabszolgai.)

Az eredeti szöveg magyarítása szabatosan: „A gyökérből nem csak úgy lesz szó-osztály törzsöke, hogy új betűk járulnak hozzája, hanem lényeges részeinek látszó betűk is változhatnak benne.“ P. o. *τρέπ-ω* gyökere *τρέπ*; melyben az *ε* szintoly lényeges alkatrésznek „*látszik*“, mint a *τ, ρ, π*; de némely szókban, mint *τρέπη, τροπή, τροπικός, τρόπος*; szóalakokban, mint: *τέτραρα, τέτραρας, ετερότροπειν, ο-va*, ezekben: *ἑτραρον, ἑτραρόμηρ, α-va* változott.

p. 26. „Az idők *képzése elváltoztatja* színleg a gyökeret, melyet a *helyes analysis* megtanít *felismerni*.“ Az eredeti szöveg szerint: „Az idők alakítása kiveszen *néha* egy gyökeret az alakjából, de elemzés útján ráismerünk.“ B. nem tudja, hogy *défigurer* = alakjából kivenni, eltorzítani, elcsúfítani = *entstellen, verunstalten*. A „*helyes*“ epitheton, kakuktojás. Azt sem tudja B. hogy „*apprend à reconnaître* = ráismertet. V. ö. *RÁISMER*, a M. Ny. Szótárában.

„A végzetek fontossága oly nagy a *classicus* nyelvekben, hogy külön tárgyalást igényelnek¹⁾, a *suffixumok* helyes felfogása

¹⁾ „Fontossága — igényelnek!“

különösen nagy figyelmet érdemel.“ — Mit mond Egger? „A *végzetek* értéke általán szólva a három classicus nyelvben elég *könnyen* felfogható, úgy hogy külön tárgyalásukra *nincs* szükség; a tulajdonképp úgynevezett *suffixumoké* talán több figyelmet igényel, hogy jól megérthessük.“ — Fordítónak az eredeti szöveg műszavait saját értelmökben kell használni. Világosítsuk egy magyar példával: *gondolkod-ik*-ban Eggernek: *ik*, végzett; *kod*, suffixum. A görög *σωφρον-ίζ-ω*-ban *ω*, végzet; *ίζ*, suffixum. Miért tartja sz. nehezebbeknek a suffixum megkülönböztetését, az onnan van, hogy a francziában nincs olyan ige, mely egy más franczia primitif igtől venné suffixum segítségével a származását; mert az ily értelmű igekeket készen kiformalva vette át a franczia a latintól.

„észrevezesszük mily nagy *hatása* van a *ζ* vagy *ιζ* suffixumoknak a folyton változtatlan egy *ω* végzethez *képest*.“ — Fide et sensu caret. Fr. „on remarque toute la force du suffixe *ζ* ou *ιζ* distinct de la terminaison *ω*.“ — Alább ismét: „... mennyire *elválik* a cselekvő végzet *o* a *g* suffixum *által*...“ Szintoly non-sens mint az előbbi. Fr. „combien le terminaison active *o* se *distingue* nettement du suffixe *g*.“ Mit ért B. a „képest“ és az „által“ alatt, azt csak az Isten tudja; ford. maga aligha.

Az *i* kötőhangzóról azt állítja B. hogy „valóságban esetrag és vagy a genitivust vagy a locativust képviseli (sic)“ Itt a kakuk nem csak romlott tojást csempészett be, hanem a poszáta legitimus tojásai közül ki is lökött egyet érette. A fr. sz. ugyanis az ily példákbeli *i*-ket nevezi kötőhangzóknak (voyelle de liaison), mint: *facil-i-tas*, *frag-i-lis*, *cap-i-tur*, melyeknek bizonyára a genitivussal vagy locativussal semmi közük, s aztán azt veti utána, hogy *silv-i-cola*, *rur-i-cola*, *publ-i-cola* szavakban is kötő *i*-k vannak. Az utolsóról pedig éppen azt jegyzi meg, hogy rövid quantitása már maga bizonyítja, hogy *nem* „genitivus“ végzet, bár némely esetben lehetett eredetileg az is.

„Ez a kötő őszhangzó nem mindig szükséges, hogy segítségével a gyökeret a suffixumhoz és a suffixumot a végzethez csatoljuk.“ A szavak hibás rendje mellett, miszerint a „csatoljuk-“ nak közvetlenül a „segítségével“ után van a helye, még azt is kell tudni, hogy *ou* (vagy) van „és“-nek fordítva, mi merőben helytelen, mert a két eset azon egy szóban nem fordulhat elő.

* * *

Ha a bírálat alatti könyvet tartalmára nézve akartam volna rostálgatni, egészen végig kell vala mennem rajta; de biz' én csak mint fordítást igyekeztem ismertetni és a felhordott mutatóványok azt hiszem eléggé győzőleg bizonyítják, hogy nem sokat ér, sőt nem egy esetben helytelen állításaival kárt is tehet. Mint-

hogy azonban B. ur saját nyilatkozata szerint „fordító“-nál magasabb címet követel, kéntelen vagyok megvizsgálni, mi jogon bigyesztette könyve czimlapjára a „dolgozta“ kifejezést?

Világos, hogy az indokolatlan kihagyásokkal nem érdemli meg műve a dolgozat nevet; de biz' a bírálatomban korholt kakuktojásokkal sem. Más jógezíme hát nincs, hanem csak az, hogy — mint előszavába írja — figyelmét a magyar nyelvten tényeire is kiterjesztette.

„A nyelvten tényei“: ennek a szólámnak nem birván értelmét venni, lefordítottam a mivelt nyelvek elékelőire imígy: *βήρῳρῑῑῑῑ ῑῑῑῑῑῑῑῑ, ῑῑ ῑῑῑῑῑῑῑῑ ῑῑῑ ῑῑῑῑῑῑῑῑῑῑ*, *facta grammatices, die Thatsachen der Sprachlehre, les faits de la grammaire, i fatti v. gli atti della gramatica, the facts of the grammar.* De minthogy az illető nyelvek philologiai irodalmában a két szót párosítva nem leltem, meggyőződtem, hogy abba a rovatba tartoznak, a melyeket a francia így bélyegez: „des mots étonnés de se trouver ensemble!“

Magának a dolognak jártam hát utána és felfedeztem, hogy Egger fordítója a magyar finnisták dolgozataiból egy falka passust kiszedegetett és az eredeti mű illető rovataiba beszuszakolt. De erre már azt mondom Horatiussal:

Purpureus, late qui splendeat, unus et alter

Adsutur pannus . . .

Sed nunc non erat his locus!

Mert né, *Egger* egész rendszerét a felvett három nyelvre alapítja. Módszerét, előadását annyira azok határai közzé szorítja, hogy semmi idegen elemet rendbontás és eszmezavar nélkül sorai közzé, avvagy csak előadása folyamát jegyzetekkel szaggatva, beférkeztetni nem lehet. Ezzel azt vélem, eléggé jellemeztem B. eljárását, melyre tehát önálló dolgozat címet, akár jól, akár rosszul legyen végrehajtva, nem ruházhatok. Midőn *Aesopus* szarkája az elhullott pávatollakat magára tűzve büszkélkedett, azt értem; de hogy aztán pávaságot is arrogált, annak megadta az árát:

. . . il se vit bafoué¹⁾

Berné, siffilé, moqué, joué.

Hátha még nem is magára tűzte a felszedett tollakat a mi szarkánk, hanem idegen madarat díszített vele s aztán érdemül tulajdonítja magának, ehhez mit mondjunk? Már pedig éppen ezt

¹⁾ BAFOUER, traïter quelqu'un avec dérision. *Littre*, Dict. — Bafouer (qn.) jemanden schimpfflich und verächtlich behandeln. *Schwan* Diction. Français Allemand.

a szerepet viseli E. fordítója. Hogy milyenek ezek a tollak, azt vizsgálni nem feladatomban, csak annyit állítok, hogy az a madár semmit sem nyert velök s általában a B. „összehasonlító nyelvtana“ nem oly mű, mely az új tudományt irodalmunkba átültette, sem a mely azt „megérthetővé, igazságát egyszerűvé, könnyebben felfoghatóvá“ tette volna. A tanuló ezután is, mint eddig, más nyelven irt forrásokhoz és segédeszközökhöz kéntelen folyamodni. ha helyes és világos tudomást akar szerezni az „összehasonlító nyelvészet“-ről.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

A BÖGRE. (AULULARIA.)

Plautus vígjátéka 5 felvonásban. Latinból: Csiky Gergely. (Budapesti Szemle. 1884. augusztus. 250—290. 1.)

A jó fordítás szabályait kifejezhetni egy-néhány szóban: a gondolatok maradjanak az eredetiek; a szók és szólások legyenek a fordító nyelv sajátai. Valaki közbeszólhatna, hogy a „gondolatok“ mellé oda kell vala tennem a képeket is, mire csak azt mondom, hogy ha „képek“ alatt a tropusokat — jelesen a három elsőt — és a hasonlatokat érti közbeszóló, nincs miért változtatni kifejezésemem. Mert azokat is, mint a szólásokat, csak úgy hagyhatja meg másíthatlanul a fordító, ha mind a két nyelvben egyenlő szolgálatot tesznek. Például „az arez rózsái“ minden nyelven érvényes metaphora, de a „lotus-arcz“ csak a Ganges vidékén kelt érthető képzetet. Az Aululariában (I. 2. 1.) olvassuk: „*defaecato animo*.“ No már a kép ebben a *faex* (seprő), melyet metaphorának nem használhatni, mert „seprőtől megtisztult elme“ magyar fülnek semmit sem mond. Fordítónk is érezte, de azzal nem lőn feljogosítva arra, hogy a szólást meghamisítva „vidám lelket“ csempésszen bé helyette. Horatius (C. I. 4. 2.) azt írja: „*trahuntque siccas machinae carinas*.“ A *carinae* per Synecdochen hajót, ladikot stb. jelöl, úgyde megfelelő szavunk reá a magyarban nincs. Lám ezt a természetrajzi műszót: *carinatus* a M. Fűv. K. szerzői *csónakosnak* fordították. Ha pedig valami újdonsült szóval élne a fordító, senkinek se jutna eszébe, hogy hajót értsen alatta. A mi a hasonlatokat illeti, a keleti költők (sanskrit., arab) pl. az asszonyi szép szemet a gazellához szeretik hasonlítni, de európai olvasónál a „gazellaszem“ nem fogja a kívánt eszmét kelteni. Megmaradok tehát értelmezésem mellett, és ennek két részből indulva ki két rovatba sorolom kifogásaimat. Az egyikbe azok a helyek tartoznak, a melyek nem tolmácsolják, mint vélem, elég hűn és helyesen az eredeti költő gondolatait; a másikba a nem magyaros szólások.

Kezdjük meg az első rovatot mindjárt a czímével a vígjátéknak. A latin szövegben mindenütt „*aula*“ és nem *aulula* for-

dulván elé, a „bögre“ = kis fazék, szót nem helyeselhetem. Fazakakban igen sokszor letek és lelnek kincset, de bögrére nem tudok példát.

Prol. 3. v. Unde exeuntem me adspexistis: „melyből kijönni láttatok imént“ Ezt a felesleges *imént*-et csak az menti, hogy fordítónak egy iambusra volt szüksége. Szigorú (azaz: hitvány) mentség. — Ilyes mankó az „öt“ is a 14. versben, s nem egy helyt másutt.

28. „Ki mindennap töménnyel, borral áldoz nekem.“ Honnan kapjon a földhöz ragadt szegény Euclio leánya tömjént és bort mindennap áldozni a Larnak, bajos megfogni. De nem is kívánja ezt Plautus, kinek szavai: cotidie aut thure, aut vino aut aliqui¹⁾ semper supplicat.

I. F. 1. j. 1. v. „Hagyd el házamat!“ — Ebből azt véli a magyar olvasó, hogy Euclio elcsapja a szolgálóját. Ámde ezt a házhoz rabszolgai kötelekek fűzik, melyeken gazdája nem akar tágitni kárával. A latin szöveg: „exeundum tibi hinc est foras,“ sem mond többet, mint: „menj ki a házból“, a mi más, mint: „menj el a háztól.“ Ugyan ez okból Staphyla sem mondhatja későbbben (11. kv. vv.): „Inkább kössenek az Istenek bitóra, hogyszem ily szolgálatban maradjak!“ mert nem tőle függ a maradás vagy nem maradás. A fordításnak nem szabad anachronismust hozni be. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Plautus nem tulajdonít — mint fordítója — hohér tisztet az isteneknek, ezen szavában: „utinam me divi *adaxint* ad supplicium.“

I. 2. 1. *defaecatus*, mint főlebb kifejtém, nem „vidám,“ hanem: n yú godt (Metaph. megszállott.)

I. 2. 10. „Őrizd a pókokat.“ — Ki van fordítva erejéből a mondat: „araneas mihi ego illas servari volo,“ azaz: nálam még a póknak sem szabad elveszni. Vesse össze az olvasó az előbbiekkal.

I. 2. 21. A „mozsártörő“ mellé a költő „mortariumot“ is ír, mit a fordító kihagyott.

I. 2. 29. „Bármily közel van hozzánk“, a vulg. lectio szerint: *quanquam prope est*, jól van fordítva. De nagyon helyeslendő emendatióval ma már így olvassák: „*quamquam prope* („est“ nélkül), azaz: „bármily felől is közel t. i. járjon. Ez a javítás feleslegessé tesz minden puhatolódzást, vajon a Fortuna templomára vagy a gazdag Megadorus házára vonatkozik-e a „*prope est*.“

I. 2. 40. „Domi“ e helyt nem „itthon,“ hanem: a házban.

I. 2. 48. „Mihelyt lehet.“ — Jobban és mind a körülményeknek, mind a helyzetnek megfelelőbben: „mihelyt csak lehet,“ vagy „minél hamarább.“

¹⁾ *Aliqui*, archaismus, a m. más módon, mibe be van foglalva az üres kéz is.

I. 1, 9. „hoc unum . . . *cogitato*.“ — Hűtelenül van fordítva „ne feledd“-el Aztán a 10—11 versben a „tibi proximum me“ és „mihi te“ meg vannak minden igaz ok nélkül cserélve. Csekélység — legyen — de hanyagság is.

II. 1, 13. „Mindenben“ azt akarja tolmácsolni, hogy: „quod in rem esse utriusque arbitramur.“ Aztán az „egymást“ és „egymással“ a költőtől nem intentio nélkül ismételt „mihi te, tibi me“ és „ego te, tu me“ szólamokat rövidítik jogtalanul. Végre: „foras“, nem az „ajtó elé.“ Eunomia a házból kivitte Megadorust, hogy ne hallják a cselédek, mit beszélnek uraik.

I. 1, 31. „Facta volo“, ford. szerint „úgy bizony“, minnek nincs értelme, Eunomia azt mondja vele, hogy: „Ez úttal ne bocsásd el a füled mellett intésemet!“

II. 1, 58. „Mi tönkre juttat minden férfit“, hiányos és hibás fordítása ennek: „quae in servitutum sumtibus redigunt viros.“

II. 2, 19. „Mihelyt otthon leszek“, ismét félreértése vagy félreecavarása a „domi“-nak. Hiszen éppen ajtaja előtt áll Euclio, mikor azt mondja, tehát helyesen: „mihelyt bemegyek.“ A 41. versben is jobb „a házban“, mint „itthon.“ Egy negyedik osztálybeli tanulónak engedhetni el az ily fordítást.

II. 2, 44 45. „Neque illo quisquam est ex paupertate parcior,“ merőben más értelmű, mint ez: „Hisz' a szegények közt nincs senki sem, ki többször emlegetné nyomorát.“ Mi módon olvashatta ezt ki ford. a latin szövegből, nem bírom kitalálni. Azt is alig, hogy miként ezt: „ha ezután se lesz,“ ebből: „salvom est si quid non perit,“ melyben comicumot sejtek, de erről úgy látszik nem is álmodik ford.

II. 2, 58. „improbus“ = gonosz, de bizony nem: „silány“. Phaedrusnál a „lupus fauce improba“ nem tesz „silány torku farkas“-t.

II. 2, 63—64. „hogy e dolog lyányodnak és nekünk javunkra váljék“, szolgálai és még sem hű fordítás Az eredeti szöveg rövid értelme csak az, hogy: „jó órában legyen mondva!“

II. 2, 71. „Ez méltó sem volna hozzám.“ — Ford. félreértette az eredeti szöveget, mert ebben: „Neque dignum arbitror,“ a „dignum“ vagy általában „méltányost,“ helyest, „illőt“ jelent, vagy, ha „méltót,“ Eucliora, de semmiképp se Megadorusra vonatkozik.

II. 2, 81. „Jaceam in luto“ = a sárban rekedek, nem pedig „heverek.“ *Jaceam* itt a *haeream* synonymája

II. 2, 88 89. „Veszélyes a számárra nézve ha ökrök közé megy.“ Esetlen! A latin szöveg azt teszi: Nagyon veszélyes nekem a szamaraktól az ökrökhez csapni át.

II. 2, 89—90. „Csak javadra lesz, ha tisztos emberekkel frigyre lépsz.“ — *Probus* nem „tisztes“ (v. ö. II. 2, 58). *propinquitas* nem „frigy.“

II. 4, 3. *Obsonium* itt és a vigjátékban mindenütt „étel“-nek van fordítva. Annyi mintha az aczélat kardnak fordítónk. *Obsonium* = úzalék, főzelék. Ezt szokta a szakács a piacon bevásárolni, nem a kész ételt.

II, 4, 22. „*Pumex* non aequé est aridus, atque hic est senex.“ Így van fordítva: „A kő nem oly száraz, mint ez agg.“ Hogy a „*pumex*“ helyett egyebet tett fordító, az helyes, mert itt másítani kellett a metaphorát, de alkalmasabb szóval, mert a „kő“-nek nem inhaerens tulajdonsága, hogy „száraz“ legyen. Tapló vagy avar inkább talál vala.

II. 4, 26. „*Follis*“ itt nem tesz „pénzes erszényt“, hanem csupán csak holyagot. Majd megmondom, min feneklik a hiba.

II. 4, 31—32. „*Hoc* mihi te, ut tibi me aequom est credere“, így van nem fordítva, hanem — fordítva: „Ézt elhiszem neked, miként te is hível az én szavamnak.“ *Jambus*nak jó, de *stylus*nak esetlen.

II. 4, 35—36. „Nem fog az öreg nekünk markuukba nyomni egy talentumot?“ — Az eredeti azt mondja: „Nem kunyorálhatnánk ki az öregtől egy talentumot?“

II 4, 42. „*Mortalem* parcee parcum praedicas.“ — Fordítás: „Ugyan fukarnak fested a fukart.“ Amde „*parcus*“ nem „fukar.“ Fukar (fösvény, zsugori) az a kinek van miből költeni, de nem költ, még maga szükségére is alig. A szegény pedig *szükmarku* és *takarékos*, mert kéntelen vele.

II. 5, 10. *Ne quaeras foris* = nem kell (a házon) kívül keresned. — Ford. a *foris* helyett „sehol“-t irt, mit még a *metrum* sem kívánt.

II 6, 1. *Pythodicus* a *Megadorus* szolgálja, mert *Euclion*nak nincs. Ford. még is az *Euclio* házából lépteti ki, holott oda be se ment.

II. 7, 8—9. *Ita illis impuris omnibus adii manum.* Mi módon tegye ez azt, hogy: „és a faképnél hagytam a zsványokat? találja ki az olvasó. *Ego Davus sum non Oedipus.* A latin szöveg értelme az, hogy: „mindnyájokon kifogtam v. kikaptam. *Impurus*-t is jobb lett volna zsebelőnek v. zsebtolvajnak, mint „zsvány“-nak fordítani

III. 4, 6. „És azt akarja, hogy meglopjanak.“ — Igen átálánosan vagy kifejezve. *Euclio* csak a fazakát („bögré“-jét) félti, mint világosan mondja a latin szöveg.

III. 4, 16. *Manubrium* = fogantyú, nem „gyeplő“, mi itt hűtelen és esetlen metaphora.

III. 5, 106. „Mihi bibere decretumst aquam“ és 108. v. „tibi cui decretumst bibere aquam.“ — Mind a két szólamból kihagyta a „decretumst“-ot a ford. Quo jure? — Ugyanitt: „Ut me deponat vino eam affectat viam“, melyet jól fordíthatni így: „abban jár, hogy levegyen borral a lábamról.“ Az: eam affectat viam, ki van hagyva.

III. 5, 112. „aurum quod tibi conereditumst.“ — Így van fordítva: „kincsem . . . melyet reád bizék.“ Ugyde a Prologus óta tudjuk, hogy nem ő, hanem a nagyapja tette az aranyakat a fazékba!

III. 5, 119. „Ibi abstrudam probe,“ ford. meggyengítve: „rejtelek.“ Hasonló kényelmes fordítás ez is:

IV. 1, 2. „Uram parancsát függén végezem,“ melynek latin szövege: Ne morae molestiaeque herile imperium habeat sibi. Megint:

IV. 1, 9. „Meg kell érni,“ e helyett: javára feltartoztatni, mintán természetesebben jön a következő vers.

IV. 1, 24. „Hogy Megador akarja eljegyezni.“ — A latin szöveg azt tartja: hogy Megadorusnak adják feleségül.

IV. 1, 28. „Itt mind a két házat kikémelem.“ — Strobilus az utcán levő oltárra ül s azt mondja, hogy: „onnan erre is, amarra is észreveheti mi történik.“ Ez a hűség! Most már az ügyesség! Miképp lehet az utcáról „kikémeelni,“ mi foly a „két ház“-ban?

A IV. f. 4. jelenésében nem egy kihagyással igyekszik a ford. rapidusabbá tenni a dialogust. Teljék hát kedve benne. De a mit állít, hogy a 10-11. beli „szójáték hiven nem fordítható le“, azt nem engedhetem meg. A hely ez: „Strobilus. Nihil equidem tibi abstuli. Euclio. At illud, quod tibi abstuleras cedo.“ No már a két „tibi“-t könnyű imitálni magyarul is, mert a dativus ethicus nálunk is meg van.

IV. 4, 12. *Eu.* „Add vissza! Mit tehetnél? — *Strob.* Mit tehetnék?“ Ennek nincs semmi értelme; holott a szöveg világos: „*Eu.* cedo! equid agis? — *Str.* Quid agam? Azaz: *Eu.* Add ide! Meg lesz-e hamar? — *Str.* Mi legyen meg?“

IV. 4, 22. „Ostende etiam tertiam.“ — A ford. hozzá teszi: mutasd a harmadik kezéd!“ Oly balgáknak tartja olvasóit, hogy nem találják ki? vagy több comicumot lát ebben; hogy „három kéz“? nem tudom.

IV. 4, 24. „Facisne iniuriam mihi, an non?“ — Bádgyattan és hamisan így van fordítva: „Igaztalan vagy hozzám.“ Könnyű kiigazítani, de nem vesződöm vele.

IV. 4, 27. „*Str.* Az Isten verjen meg, ha téled akármit loptam. — *Eu.* (kiegészítve) S lopnék valaha!“ — Hamisan és

értetlenül! Az eredeti itt is világos: „S. di me perdant si ego tui“ (most már nem használ — okulva — dativus ethicust) „quicquam abstuli. — *Euc.* Nive adeo abstulisse vellem.“ Azaz: *Str.* Az Isten verjen meg, ha elloptam valamidet. *E.* Nem is szeretném bizony, ha elloptad volna.

IV. 4, 31. „Vah, quam benigne!“ = Mily kegyes vagy hogy megengeded. De rossz, a mit olvasunk: „Mint meg juhászodtál.“

IV. 5, 2. „Hálóba csalni ezt a vén fukart.“ -- Egyszer: „insidias dare“ = meglesni, nem „hálóba csalni“; aztán a „fukar“-t csak ford. csempészte oda.

IV. 5, 4. „Ki hozza most stb.“ Mind ezt nem tudja bizonyosan Strobilus, hanem csak gyanítja, s a szövegben ott van a „Credo.“ Ford. kihagyta. Azt se tudja *Str.* pénz van-e a fazékban, de ford. reáfogja.

IV. 6 j. Az utolsó előtti versről: „Quamquam hic manere herus me sese iusserat“ elfeledkezett ford., pedig a nélkül nincs értelme az utolsóknak.

IV. 10, 108. „Ugy látszik, ez szerencsés véget ért.“ igen sokat mond, mert „res est in vado salutis“ csak annyit tesz, hogy: „jól fog kiütni (jó útban van) a dolog.“ És „Servom esse ubi dicam meum Strobilum, non reperio,“ csak annyit tesz, hogy: hol keressem Strobilust, a szolgámat, nem tudom. Tehát ez: „nem találom Strobilust sehol“, nem egyképp hibás.

V. 1, 2. és 19. v. „Négy font arannyal van bögrém tele,“ magában is esetlen szólam, nem is fejezi jól ki a lat. szöveget, mert a „quadrilibris (aula)“ a fazék nagyságát vagy szabását jelöli, melybe különböző súlyu anyagok férhettek és „onustus“ világos, hogy nem tesz „teli“-t.

V. 1, 21. Az „Eucioni huic seni surripui“-ból nem kell vala kihagyni a két közbelső szót.

V. 1, 27. Az „apparabas“-ból erősen nagy vargabetűvel lett „sántikáltál.“ A szó jelentése magyarul: „abban jártál.“ A fordító úgy gondolkozott, a sántikálás is járásnak a neme, és a metonymia majd igen comicus hatású lesz; de a bizony csak értetlen hatású.

V. 1, 30. Non potes probasse nugas“, szerencsétlenül van imígy fordítva: „Hagyd most a tréfát!“ Valamint a 35. versben is az „at sein' quomodo“ (= tudod mi vár reád) imígy: „Úgy vigyázz!“

Ezt a rovatot nem folytatom tovább, mert az ó szöveg itt megszakadván a darab vége öndolgozata a fordítónak s ahhoz más szempontból fogok szólni; most lássuk a magyarságot, mely minden fordításban erősen számbaveendő, de kétszeres, sőt háromszoros sanyarral a vigjátékban. Mert lám a drámában inkább mint

a regényben, s a vigjátékban inkább mint a drámának más ne-
meiben követelhetni, hogy a nyelv hű képe legyen a közéletbeli
társalgásnak. Azért azt hiszem méltán megbotránkoztam a követ-
kezőkben :

„Rövid szavakkal elmondom kiléteimet.“ — Igaz. *szóval*.

„Hozzám esengve, hogy megörzeném.“ — Ig. hogy *öriz-*
zem meg.

„nyomorban hagyta hátra őt.“ — Kétszeres germanismus.

„atyja sem tud semmit *e* dologról.“ — Az *e*, *ez*-nek úgy-
szólva névelő gyanánt használata a közbeszédben hallatlan.

„Mért dobsz ki házadból?“ — Ig. a *házból*, és még így is
meg van nyomorítva a latin szöveg. Hasonlóképp sérti a fület:
„Nem láttam életemben *e* banyánál rosszabb teremtest.“ Olv.
ennél a banyánál. Avvagy mondja-e a szakácsné a konyhaszolgáló-
lónak: „mosd meg *e* fazakat?“ És kérdjük-e így a boltostól: „hogy
a métere *e* posztónak?“

„Mást itt nem talál a tolvaj.“ — Olv. „egyebet.“ — Más,
adiectivum; e g y é b, substantivum. Ezt a leczkét jó volna meg-
tanulni magyar íróinknak.

„Kedvetlenül megyek; de jól tudom, hogy mit teszek.“ —
Ebből bajosan olvashatni ki ezt: „Alig-alig bírok elmenni a ház-
tól; de van okom rá.“ Pedig ez a valódi értelme a latin szó-
vegnek.

„Légy meggyőződve, testvér, . . .“ — Ez a megszólítás a
közbeszédben ismeretlen. Megadorus Eunomianak vagy *bátyja*,
vagy *öcsese*. A tekintélyes hang, melyen az asszony szól, azt jelöli,
hogy „öcsese.“ Fordítónk más véleményben van, mert „hugom“-
nak szólíttatja Megadorussal Eunomiát. Nem fontolta jól meg,
mint sok egyebet is.

„Tüstént kivágom [a] nyelvét.“ — A névelőnek tótos kiha-
gyása gyakori hiba ebben a fordításban. — „A tiéd fülem,“ ig.
„tiéd a fülem.“

„Panaszkodom szegénységem miatt.“ — Igaz. panaszolom a
szegénységemet.

„Egyik kezében kő van s kenyeret kínál a másikával.“ Tős
törzsökös szólamunknak: „kenyérrel kínál a másika.“ ily elesava-
rását még csak Jókaytól olvastam.¹⁾

„mintha életben sem volnék.“ Nehézkes és idegenszerű. A
magyar szólam ez: „mintha nem is volnék.“ — Az egykori had-

¹⁾ „Midőn egy izben egy . . . költeményért egy . . . tetemesnek mond-
ható összeget kínált neki Pest városa hatósága.“ *Jókay* beszéde Petőfy
emléksobránál.

nagy a francia háborúból hazatért huszárok előtt szónokolván, beszédét így végzé: „Minden ember magát úgy viselje, *mintha nem is volna*, mert különben olyan 25-öt kap, hogy szörnyű az!”

„a szamarak agyón harapnak, az ökrök ledöfnek.“ — Az eredetivel s a dolog valóságával egyezőbben: „a szamarak *elmarnak*, az ökrök *eldöfnek*.“ Azt akarja ugyanis Euclio kifejezni, hogy a transfuga egyik félnek sem kell.

„add n őmül leányodat.“ Ig. „add *hozzám* a leányodat.“

„Azért mondom, hogy azt ne gondold, mintha kincset találtam volna.“ — Helyesben: „nehogy azt gondold, hogy kincset leltem.“ A „mintha“ minden tekintetben esetlen.

„Ugy látom, hogy gúnyt akarsz belőlem üzni, mert öreg vagyok.“ — Könnyű átlátni, hogy a „mert“ hibás. „Azért hogy,“ vagy „mivelhogy“ kell vala.

„eljegyezd leányodat velem.“ — Borzasztó. V. ö. Magy. Ny. Sz. artic. ELJEGYZEZ.

„Nem lesz közöttünk semmi per.“ — Népiesen: „Nem veszünk össze.“

„Kivánsz-e mást?“ — Olv. *egyebet*.

„Ha a piacról visszaérkezém.“ — Szerencsétlen kísértmény a futurum exactum kifejezésére.

„A kő nem oly száraz mint ez agg.“ — „Száraz mint a tapló“ mondják; de: „száraz mint a kő,“ soh'se hallottam. De biz' azt sem, hogy „égre-földre kiabál.“

„sir a viz miatt, melyet kiönt, ha mossa kezét.“ — Elég idézni.

„E két bárány közt melyik a kövérebb?“ — Talán: *közzül?*

„Ha valamit kívánok itt.“ — Ig. ha valami kell.

„a ki pénzt akar;“ olv.: a kinek pénz kell.

„a katonának reményt adunk.“ — Nem tartom magyar szólamnak.

„csak oly koldus vagyok, mint a világ hiszi.“ — Akarja mondani: a milyennek a világ hiszen.

„miként,“ mint helyett, gyakori hiba.

„mozogjanak kezökkel.“ — Nem bírnám megtenni; de „mozgatni a kezemet,“ azt igenis.

„Magaddal úgy sem viheted.“ — Jó magyar így mondaná: El úgy sem viheted.

„Ha tőled akármit loptam.“ — Ig. Ha elloptam valamidet.

„Semmi tréfa.“ — Germanismus.

„Mindig kedvedet teszem.“ — Soloecismus. Magyarul: „Mindent megteszek kedvedért.“ V. ö. M. Ny. Sz.

„Egy magamban gazdagabb vagyok.“ — Nem tudom mit akar tenni.

„Elfutottam innét.“ — Jobb: elosontani.

„távozám,“ igaz. odébb állék.

„Nem képes lelkem bizton érteni.“ — Ezt is elég idézni.

„Letéphetnök az ékszert . . . s ha rajta kapnak menthetjük magunkat.“ — A szófüzés szabályai ábéczéje azt kívánja, hogy: „menthetnök.“ A latinban is: „deripiamus — excusemus.“

„De már most hogy hozzányultam.“ — Ig. ha már egyszer hozzányultam.

„Nem tettem azt s nem mondtam.“ — E helyett: „se nem tettem, se nem mondtam.“

„Antimachus atyám neve.“ — Kiokoskodhatja ebből az olvasó, hogy a Lycomedes apját Antimachusnak hívták, de már nem él?

A latin szöveg mindezt kifejezi világosan: Meus fuit pater Antimachus.

„Azt izente általam.“ — Magyarul: azt izente *tőlem*.

„Szavamra, szavadra“ — hűtemre, hűtedre helyett.

Most már térjünk vissza a csonka darab folytatására. A latin szöveg három ilyesnek örvend. Az egyik csak 28 versből áll s fordítónk szerint nem végzi be a darabot. Keletkezését és szerzőjét vastag homály fedi. A másodikat Codrus Urceus, Bolognai tanár szerzette és 122 versből áll, melyek a darab meséjét bevégezik, de fordítónknak nem tetsző módon. A harmadik folytatást Martinus Dorpius fiatalon elhalt jeles tudós készítette 275 versben, de ezt egyikünk sem ismeri. Az előbbiről azt itéli Cs., hogy „szerencsésen eltalálja ugyan Plautus hangját, de nem a comicei jellemzés igazságát.“ Én azt tartom, hogy „Plautus hangja“ jobban és ódonszerűbben van eltalálva amaz első, „supposita“-nak ezimzett rövid folytatásban, melyet bizonyos szempontból nézve bevégzőnek is tekinthetni. A mi pedig a „comicei jellemzés igazságát“ illeti, ismét nem lehetek egy értelemben a fordítóval, a ki „Euclio“-t és Molière „Fösvény“-ét Doppelgängereknek állítja. Tévedésén nem csodálkozom, hiszen számos jeles dramaturgus is leledzik benne; de azért még is csak tévedés biz’ az, mit gondos és elfogulatlan elemzés legott ki mutat. A két jellem nem találkozik semmi egyébben össze, csak a szükmarkuságban. Amde: duo, quum faciunt idem, non est idem. Egyenlő jellemet tulajdonitunk-e annak a két egyénnek, kiknek egyike orgyilkos, a másika nyílt csatában vágja le ellenségét? Már pedig mind a kettő embert öl. Eucliot az inséggel határos szegénysége kényszeríti szükmarkuságra, mit az olvasó már a Prologusból kivehet világosan. „Fukar“-nak csak fordítónk nevezi; a latin szövegben nyoma

sincs az „avarus“-nak,¹⁾ s ott a hol legvastagabban festi jellemét a költő (II. f. 4. j.) csak „parce parcus“-nak nevezi az öreget s itt is mindjárt mellője teszi a „misere“-t. Minden kifejezés, a melyik fősvénységet gyaníthat, csak fordításbeli hűtelenség, mint pl. a „fukar“ epithetum, és a szájra kötött pénzes zacskó²⁾ Fordítót a commentatorok vagy lexicographusok ámitották el.

Midőn már egy ily, mondhatni földhöz ragadt szegény véletlenül, váratlanul nagy kincset lél, mi természetesebb, semmint hogy elveszéstől, lopástól féltse? És ezt az ő egész lelkét és minden gondját lefoglaló állapotot festi Plautus *plasticè* és *drasticè*. Ellenben Molière már a czimben „fősvény“-nek nevezi vigjátéka hőst a ki még azon felül gazdag is, és rajzában a fősvénység fogalma minden jegyeit és vonásait annyira felhalmozza, hogy A. W. Schlegel — méltán vagy nem méltán — meg is sokallta. Ebből kitetszik a két jellem különböző volta és az, hogy mennyire nem egyezik a valósággal fordítónak ime véleménye:

„Harpagon és Euclio csak külső körülményeikben különböznek egymástól“, holott ellenkezőleg épen csakis külső körülményekben egyezik némileg a két vigjáték egymással, jelesen a kincs elásásában s eltünése után a tolvaj kutatásában.³⁾ És éppen ezek a körülmények úgy megviselik a szegény Euclio kedélyét, hogy szintűgy megeszmörlik a „*divitiae miserae*“-tól (Hor. Sat. II. 8, 18.) és kap az alkalmon, hogy leányának s vejének ajándékozhatja, a mivel három ezélt ér, u. m. menekszik a bajtól, leányát némiképp rehabilitálja s a vagyon a háznépnel marad.⁴⁾ Nem áll tehát az is, mintha „Euclio megtérése“ akár „hirtelen“, akár „valószínűt-

¹⁾ Az egyik *argumentum*ban igenis úgy olvassuk De inkább kell hinni a költőnek magának, mint a sokkal később keletű s idegen kéztől származott foglalatoknak. Gyanitom, hogy a fősvénység balvéleménye csak is belőlök keletkezett.

²⁾ „Follis“ általában minden felfúható valamit jelent: pl. hólyagot, szélbaldát, szélvankost, bőrzacskót, vagy egyszerűen csak zacskót, tömlőt, stb. „Pénzes zacskót a lat. irodalom jobb korában csak ott, a hol a connexioból világosan kitűnik ez a specialis jelentése. V. ö. Iuv. 13, 61 és 14, 281.

³⁾ A két vigjáték viszonya egymáshoz azt az adomát juttatja eszembe, mely szerint n. gr. Bánfy József a bonceidai pompás park rendezője egy más birtokos díszkertéről azt az ítéletet hozá, hogy „jó lenne egy partienak az én parkomban.“ Mondhatni, hogy az *Aulularia* egész meséje csak egy epizodeja a *L'avare*-nak.

⁴⁾ Bizonyítja ezt a V. actusból megmaradt pár fragmentum is. Nevezetesen: „*Nec noctu, nec diu unquam quietus eram; nunc dormiam.*“ (Nonius. p. 98.) Mindnyájokról így ír Ussing, Plautus egyik kiadója: „Nos... omnia Euclioni tribuimus omnesque versus statuimus... ad extremam fabulae scenam pertinuisse, quo Euclio mutato animo priorem vitae agenda rationem damnat et liberali animo thesaurum genero donat.“

len" volna fordítóként. Sőt imez sokkal helyesebben cselekszik vala, ha vagy a „Suppositát“, vagy a Codrus Urceus „Supplementumát“ fordítja le. És szerintem szerencsétlen gondolat volt tőle új supplementumot dolgozni vagy is inkább a Molière vigjátéka tető-ágát oltani belé a Plautus csonkán maradt, de egészen másnemű törzsökfájába. A mi következtetéseket vonhatni mindezekből Molière méltatlanul megtámadott eredetiségére nézve, azokat a k. olvasó elmélkedésére bizza

BRASSAI.
